ASKØY KOMMUNE

Kulturminneplan

Handlingsplan for kulturminner
2021 - 2025

Innhold

1. Sammendrag 3

2. Innledning 4

2.1. Bakgrunn og formål med planarbeidet 4

2.2. Planprosess og medvirkning 5

2.3. Registrering og verdivurdering av kulturminner 6

2.4. Oppbygging av planen 6

2.5. Oppfølging av kulturminneplanen 7

3. Føringer for planarbeidet 7

3.1. Internasjonale føringer 7

3.2. Nasjonale føringer 8

3.3. Regionale føringer 9

3.4. Lokale føringer 9

3.5. Ansvarsdeling og virkemidler i kulturminnevernet 10

4. Utfordringer og muligheter 13

4.1. Kulturminner som ressurs for verdiskaping 13

4.2. Vedlikehold av kulturminner og vern gjennom bruk 13

4.3. Datagrunnlag og kartlegging av kulturminner 14

4.4. Endring i bosetting og infrastruktur 15

4.5. Endring i næringsstruktur 15

4.6. Kommunens rolle i kulturminneforvaltningen 15

4.7. Formidling og kunnskap 16

4.8. Samarbeid mellom frivillige, museum og kommune 16

4.9. Økonomiske virkemiddel og tilskudd 17

5. Innsatsområder 18

5.1. Innsatsområde vern 18

5.2. Innsatsområde forvaltning 18

5.3. Innsatsområde formidling 18

5.4. Innsatsområde bruk og verdiskaping 19

6. Kommunen i et historisk perspektiv 19

6.1. Forhistorie 19

6.2. 1537-1870 21

6.3. Mot industrialisering 24
6.4. Etter 1900 25
6.5. Krigshistorie på Askøy 27
6.6. 1940-1970 28
7. Tema og prioriterte kulturminner 31
7.1. Automatisk fredete kulturminner 32
7.2. Vedtaksfredede kulturminner 36
7.3. Tettsteder 37
7.4. Boliger og byggeskikk 45
7.5. Fiskeri 48
7.6. Fiskeindustri 53
7.7. Jordbruk og kulturlandskap 54
7.8. Håndverkstradisjoner og førindustriell produksjon 58
7.9. Industri og næring 59
7.10. Samferdsel og kommunikasjon 61
7.11. Offentlig virksomhet (skole, kommunehus) 62
7.12. Organisasjonsliv (ungdomshus) 66
7.13. Tro, kirke og bedehus 67
7.14. Forsvar og krigsminne 68
7.15. Immateriell kulturarv / private samlinger og dokumentasjon 71
8. Målsetninger og innsatsområder 74
9. Vedlegg 78
9.1. Tabell over prioriterte kulturminner og kulturmiljø 78
9.2. Kart over prioriterte kulturminner og kulturmiljø 85
9.3. Verneverdier: 86
9.4. Rutiner for saksbehandling – Kulturminner 87
10. Litteraturliste 91

Forsidefoto, Kolbeinsvarden: Giske Berland, fotokonkurransen «Mitt kulturminne».

1. Sammendrag

Kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap er viktige fellesgoder for samfunnet. De er kilder til kunnskap og opplevelser som forteller om fortiden, kan gi en bedre forståelse av vår egen samtidtid, og gi oss grunnlag for å skape vår felles framtid. Kulturhistorien er en kilde for verdiskapning og god samfunnsutvikling.

Kommunen er en sentral instans i arbeidet med å ta vare på de lokale verdiene. God forvaltning krever kunnskap og oversikt. Kulturminnearbeidet må ha et bærekraftperspektiv både økonomisk, kulturelt, miljømessig og sosialt. Økonomisk handler det om å verne gjennom bruk, ved å tilføre nye næringer i gamle bygg og å invitere til reiselivsopplevelser knyttet til kulturminne, kulturmiljø og kulturlandskap. Istandsetting og ny bruk av gamle bygg, framfor å bygge nytt er god miljøpolitikk, og ivaretakelse av kulturlandskap ivaretar biologisk mangfold. Ved å løfte fram kommunens kulturarv er målet å styrke innbyggernes identitetsfølelse og dermed videreutvikle Askøy kommune.

I arbeidet med kulturminneplanen er det lagt vekt på å løfte fram et utvalg av kulturminner. Det er vanskelig å ta vare på alt. I kulturminneplanen gjøres det rede for hvilke typer verdier kulturminnene har, og det gjøres en prioritering av kulturminner innen ulike tematiske felt. Kulturminneplanen vil bidra til å gi en bedre oversikt over hva som finnes av kulturminneverdier i kommunen, og hva som er hensiktsmessig å ta i bruk som en ressurs for framtiden.

Kulturminneplanen har status som handlingsplan og følger opp målsettinger i kommuneplanens samfunnsdel og kommunedelplan kultur. Det er plan- og bygningsloven som er det viktigste verktøyet for å kunne ta vare på mangfoldet av kulturminner, kulturmiljøer og landskap i kommunen. Kulturminneplanen er ikke juridisk bindende, men et grunnlag for å utarbeide arealplaner som sikrer vern av prioriterte kulturminner og kulturmiljø. Kulturminneplanen skal synliggjøre hvilke kulturminner og kulturmiljø som har størst verneverdi. Det anbefales at de prioriterte kulturmiljøene innarbeides i kommuneplanens arealdel som hensynssoner.

Arbeidet med registrering av kulturminner, kunnskapsformidling og kulturminneopplevelser er et viktig element i arbeidet med å ta vare på kulturarven. Kulturminnene skal registreres og følges opp i en forpliktende tiltaksplan som viser målsetninger, innsatsområder og tiltak som er viktige i kulturminnearbeidet i Askøy kommune.

2. Innledning

Kulturminner og kulturmiljø er en viktig del av våre felles referanser og er del av kunnskapsbanken samfunnet er bygget på. Kulturminnene kan si noe om hvordan tidligere generasjoner levde, hvordan samfunnet var organisert, og hva som har vært motivene for å endre samfunnet og omgivelser til å bli slik vi opplever dem i dag. Kulturminnene bidrar til å gi mennesket et videre tidsperspektiv. De livene som leves i dag er bare en kort etappe i menneskehetens historie. De bygger på alt som har vært før oss, og legger føringer for alle liv og mennesker som kommer etter oss.

Historieforståelse og nyskapning med referanser og opphav fra kulturarv, kulturutveksling og kreativitet blir stadig viktigere. Utfordringene ligger i å forvalte og bruke verdiene på en slik måte at det det gagner både befolkningen og kulturminnene. Samarbeid mellom kommune, næringsliv, lokalsamfunn, eiere og frivillige vil være avgjørende for å ivareta den mangfoldige kulturarven, for å øke bevisstheten og kunnskapen om kulturverdiene og for å klargjøre hvordan disse kan ivaretas i lokalsamfunnet.

Kulturminner i autentisk miljø har en egen evne til å vekke interesse og engasjement for kulturarven. Hvis de lokalhistoriske sporene er å finne i nærmiljøet, har de også identitetsbyggende verdi. Mennesket vil erfare at de er et verdifullt generasjonsledd med tilhørighet til fortid, samtid og framtid.

2.1. Bakgrunn og formål med planarbeidet

Allerede i desember 1996 vedtok kommunestyret at det skulle utarbeides en kulturminneplan for Askøy. Siden den gang er det gjennomført flere runder med lokale registreringer av kulturminner og utarbeidet flere planforslag. I 2015 gjorde Utvalg for Teknikk og miljø (UTM-sak 261/15) og Utvalg for oppvekst og levekår (UOL-sak 79/15) vedtak om oppstart av ny temaplan for kulturminne.

Bakgrunnen for en ny planoppstart var blant annet Riksantikvarens prosjekt Kulturkompetanse i kommunene (KIK), som har som mål at alle norske kommuner skal ha en kulturminneplan innen utgangen av 2020. Planverket skal bidra til å øke kulturminnekompetansen i kommunene, og være et verktøy for en god og bærekraftig forvaltning av vår felles kulturarv. Målet er å stoppe forfallet og tapet av verdifulle kulturminner, og å vise muligheter for rekreasjon, opplevelser og formidling knyttet til disse. Det er ønskelig å kartlegge og synliggjøre hvordan kulturminnene kan bidra til verdiskaping i form av stedsbasert næring, turisme og annen opplevelsesnæring.

Askøy kommune har fått støtte fra fylkeskommunen til arbeid med kulturminneplan, og til å kvalitetssikre og komplettere kulturminneregistreringer.

Kulturminneplanen er en handlingsplan som skal bidra til å nå målsettinger i kommuneplanens samfunnsdel, blant annet: *I 2030 føler innbyggerne stolthet og identitet til Askøy og egne lokalmiljø.*

Kulturminneplanens overordnede mål er:

Askøy kommune skal ta vare på; og bruke kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap som viktige fellesgoder og som en positiv ressurs, og gjennom dette bidra til økt kulturforståelse, identitet og tilhørighet, trivsel og verdiskapning.

Kulturminneplanen skal legge til rette for en bærekraftig forvaltning av øyens kulturminner og fungere som et styringsverktøy for kommunens kulturminnearbeid, blant annet ved å:

- Styrke kunnskapen om og interesse for kulturminner.
- Lage oversikter som hjelper kommunen til å gjøre valg og prioriteringer i forvaltningen av kulturarven.
- Skape et godt grunnlag for en helhetlig kulturminneforvaltning til bruk i arealplanlegging og byggesaksbehandling.
- Bruke kulturarven som en ressurs for verdiskaping og samfunnsutvikling
- Skape mer forutsigbare forhold for eiere av kulturminner.
- Legge til rette for lag og organisasjoner med interesser innenfor kulturminnevern (historielag, museumslag, kystlag, byggeskikkutvalg m.m.).
- Gi grunnlag for søknader om statlige og fylkeskommunale midler til ulike formål innenfor kulturminnevern.

2.2. Planprosess og medvirkning

Planarbeidet har vært ledet av en styrings- og arbeidsgruppe med fagkompetanse fra kultur, plan, miljø og landbruk. Kulturavdelingen har hatt prosjektledelsen. Arbeidsgruppen har knyttet til seg referansegrupper og har innhentet innspill og verdifull informasjon fra museum, lag og foreninger og andre ressurspersoner.

I arbeidet med å utarbeide planen har det vært et ønske med lokalt engasjement og samarbeid med frivillige. Det har derfor vært gjennomført ulike aktiviteter som:

- Fotokonkurransen og utstillingen «*Mitt kulturminne*».
- Folkemøte med gruppearbeid, og innspill fra privatpersoner, lag og foreninger.
- Ressursgrupper: Samtaler med ressurspersoner knyttet til ulike tema og områder.
- Befaringer og intervjuer med lokale ressurspersoner.

Foto: Thomas Iversen (vinnerbildet fra fotokonkurransen: «Mitt kulturminne»)

2.3. Registrering og verdivurdering av kulturminner

Det er tidligere gjort en omfattende arbeid med å registrere kulturminner i kommunen. Disse er i all hovedsak del av SEFRAK-registeret, og finnes tilgjengelig på digitale kartløsninger som askeladden.ra.no, miljostatus.no og kommunekart.no Registrering av kulturminner er en pågående prosess, og vil aldri bli fullstendig. Tidligere registrerte kulturminner forsvinner, og nye dukker opp. Kvalitetssikring, supplering og digitaliseringen av registrerte kulturminner er viktige tiltak, og er ført opp som tiltak i handlingsplanen.

Det er en målsetting å gjøre alle registreringene tilgjengelig digitalt. Kommunen skal ha oppdaterte oversikter/lister over prioriterte, verneverdige og fredede kulturminner. De verneverdige kulturminner og kulturmiljøer som kommunen prioriterer skal belyses og sikres i kommuneplaner som vedtas.

De ulike kulturminnene har hver for seg ulik grad av verneverdi. Verneverdien kan kategoriseres inn i kunnskaps-, opplevings- og bruksverdi. Ulik vekting av disse verdiene vil gi føringer for hvilke tiltak som vil være de beste for ivaretakelse av de enkelte kulturminnene. De siste årene har opplevings- og bruksverdi blitt løftet fram som spesielt viktige i forvaltningen av kulturarven.

Slik defineres «kulturminne» og «kulturmiljø» i kulturminneloven
Kulturminne - er alle spor etter menneskets liv og virke i vårt fysiske miljø, samt steder det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjoner til.

Kulturmiljø - er områder der kulturminne inngår som del av en større helhet eller sammenheng.

Kulturlandskap - er alt landskap som er påvirket av mennesker.
Ordet blir brukt når det blir fokusert på den menneskelige påvirkningen av landskapet, særlig ofte om jordbrukslandskap.

2.4. Oppbygging av planen

Planen er bygget opp etter en mal utarbeidet av Riksantikvarens satsing: kulturkompetanse i kommunene (KIK), og består av en innledende del der utfordringer og muligheter innen kulturminnefeltet belyses. Lovverk, ulike aktører på kulturminnefeltet, og føringer for offentlig forvaltning er med å skape handlingsrommet for arbeid på området. Deretter følger en kort historisk gjennomgang, der det vises til kulturminner som er synlige i dag, og som kan fortelle om tidligere tider. I kapittel 7 er det en tematisk presentasjon av kulturminner i kommunen. Under hvert tema presenteres prioriterte kulturminner, og hvert av disse skal følges opp i planens tiltaksplan (kapittel 8) og i andre kommunale plandokument i form av hensynssoner og andre tiltak.

Kulturminneplanen har ikke som hensikt å gi en fullstendig oversikt over alle de kulturminner og kulturmiljø som finnes i kommunen.

2.5. Oppfølging av kulturminneplanen

Kulturminneplanen er en tematisk plan som løfter fram viktige kulturminner og kulturmiljø, og gir føringer for hvordan disse skal forvaltes. Kapittel 8 inneholder mål og tiltak for å ta vare på, forvalte, formidle og bruke kulturminnene og kulturmiljøene i kommunen. Ved valg av tiltak har det vært særlig fokus på kommunens økonomiske gjennomføringsevne, og tiltakene er tenkt gjennomført innenfor budsjett.

Kulturminneplanen er ikke juridisk bindende. Bindende vern kan først skje gjennom framtidige arealplaner etter plan- og bygningsloven eller gjennom enkeltvedtak om vern etter kulturminneloven. Planen tar ikke råderetten over egen eiendom fra grunneiere, men tar sikte på å bygge opp under ulike former for støtte i bevaringen av kulturminnene gjennom tiltak som blant annet bedre informasjon, veiledning og forslag om etablering av kommunalt tilskudd for vedlikehold og istandsetting av kulturminner.

Et av de viktigste tiltakene i kulturminneplanen for å sikre en forutsigbar kulturminneforvaltning, er å innarbeide de prioriterte kulturmiljøene i kommuneplanens arealdel som hensynssoner. Hensynssoner er ikke en båndlegging av areal, men brukes for å synliggjøre viktige hensyn som må ivaretas innenfor sonen, uavhengig av hvilke tiltak og arealbruk det planlegges for. Til hensynssonene gis det retningslinjer som utdyper hvilke hensyn som skal vektlegges. Retningslinjene er grunnlag for kommunens vurderinger og skal ligge til grunn for kommunale vedtak. Ved behandling av søknader og reguleringsplaner innenfor hensynssonene blir det da en avveining av om hensynet til vern teller mer enn andre hensyn.

3. Føringer for planarbeidet

3.1. Internasjonale føringer

Bevaring av kulturminner er et globalt ansvar. Internasjonale konvensjoner og samarbeid over landegrensene er med på å gi et bedre kulturminnevern både her hjemme og i andre land. Det er viktig for oss å lære hvordan andre forvalter og formidler sin kulturarv, og hvordan kulturminner kan være en ressurs for bærekraftig utvikling. Gjennom internasjonale avtaler og konvensjoner er Norge forpliktet til å sikre egne kulturminner på en forsvarlig måte, og til å hjelpe andre land slik at de kan gjøre det samme.

- Unesco sin verdensarvkonvensjon (1972).
- Unesco sin konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven (2003).
- Europarådet sin konvensjon om vern av faste kulturminner (1985).
- Europarådet sin konvensjon om kulturminne sin rolle i samfunnet (2005).

3.2. Nasjonale føringer

Norge har fire nasjonale miljømål for området kulturminner og kulturmiljø:

- Tapet av verneverdige kulturminner skal minimeres.
- Et prioritert utvalg automatisk fredede og andre kulturminner skal ha et ordinært vedlikeholdsnivå innen 2020.
- Et representativt utvalg kulturminner og kulturmiljø skal være vedtaksfredet innen 2020.
- Fredede bygninger, anlegg og fartøy skal ha et ordinært vedlikeholdsnivå innen 2020.

Regjeringen har i april 2020 lagt fram en ny stortingsmelding (Meld.St. 16 2019-2020) – Nye mål i kulturmiljøpolitikken. Med denne meldingen innfører regjeringen begrepet *kulturmiljø* som samlebetegnelse som dekker begrepene *kulturminner, kulturmiljøer og landskap*. Kulturmiljøbegrepet understreker betydningen av helhet og sammenheng, samtidig gjøres tilknytningen til den øvrige klima- og miljøpolitikken tydeligere. De nye nasjonale målene i kulturmiljøpolitikken legger vekt på engasjement, bærekraft og mangfold:

- Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø.
- Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging.
- Et mangfold av kulturmiljø skal bli tatt vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk.

De juridiske virkemidlene innenfor kulturminnefeltet finnes innenfor flere lover.
De viktigste er:

Plan- og bygningsloven (PBL), Lov 2008-06-27 nr. 71:
Loven er det viktigste redskapet for å ivareta mangfoldet i forvaltningen av kulturarven. Som planmyndighet har kommunen en sentral rolle i forvaltningen av kulturarven. Ved bruk av plan- og bygningsloven kan kommunen sikre vern av kulturminner og kulturmiljøer på to nivåer; kommunalplannivå § 11-8 og reguleringsplannivå § 12-6.

Lov om kulturminner (Kulturminneloven), Lov 1978-06-09:
§1 Formål: *«Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning.»*

Lov om offentlege styresmakters ansvar for kulturverksemd (Kulturlova), Lov 2007-06-29 nr 89.
§1 Formål: *«Loven har til formål å fastlegge styresmakters ansvar for å fremme og legge til rette for et bredt spekter av kulturvirksomhet, slik at alle kan få mulighet til å delta i kulturaktiviteter og oppleve et mangfold av kulturuttrykk.»*

Lov om forvaltning av naturens mangfold (naturmangfoldloven), Lov 2009-06-19 nr. 100
§ 2 b: *«Verne om, fremme innsikt i og videreføre kulturarv.»*

I tillegg til lovverket finnes det en rekke overordnede nasjonale dokumenter og veiledere.

3.3. Regionale føringer

Regional kulturplan for Hordaland 2015-2025 legger til grunn at kultur har en klar egenverdi og er en viktig utviklingsfaktor innen alle samfunnsområder. Kulturminner og kulturmiljø regnes som samfunnets felles verdier. De er unike og uerstattelige ressurser til kunnskap, opplevelse og bruk – for den enkelte og for fellesskapet. Målsetting for kulturminnefeltet er: *Kulturminne og kulturlandskap som ressurs til kunnskap, opplevelser og bruk skal løftes fram.*

3.4. Lokale føringer

Kulturminneplanen har sin forankring i Kommunedelplan for Kultur og idrett (2014-2025). Under temaet Kulturminnevern og museumssamlinger er ett av målene å ivareta kulturminner på Askøy gjennom å vedta og forankre kulturminneplanen.

Kommuneplanens samfunnsdel 2015-2030 inneholder retningsvalg og mål for kommunens utvikling. Hovedmålsetting for satsingsområdet Den levende øyen er: *«I 2030 er innbyggerne på Askøy stolt over sine levende og varme lokalsamfunn»*. Dette utdypes gjennom følgende delmål og strategier som er særlig relevant for arbeidet med kulturminneplanen:

DELMÅL	STRATEGIER
I 2030 føler innbyggerne stolthet og identitet til Askøy og egne nærmiljø	Vi tar vare på identitetsskapende elementer som kulturminner, kulturlandskap, historie og natur Vi legger til rette for aktiviteter som samler og engasjerer innbyggerne Vi arbeider systematisk med å synliggjøre og utvikle Askøys gode kvaliteter knyttet til natur, kultur og historie Vi utvikler lokalsentre med eget særpreg

Kommuneplanens samfunnsdel 2015-2030.

Kommuneplanens arealdel fastsetter kommunens arealbruk med juridisk bindende virkning. Arealdel skal angi hovedtrekkene i hvordan arealene skal brukes og vernes, og hvilke viktige hensyn som må ivaretas ved disponering av arealene.

3.5. Ansvarsdeling og virkemidler i kulturminnevernet

Stat, kommune, private eiere, frivillige aktører og næringsliv har alle viktige roller i arbeidet med å forvalte kulturarven i Norge. Her er en kort oversikt over aktører, ansvar og oppgaver i kulturminneforvaltningen. I tillegg gjør de frivillige organisasjonene, eiere og andre private aktører en uvurderlig innsats for å ta vare på kulturminnene.

Staten:

- Klima og miljødepartementet (KMD) har det overordnede ansvaret for forvaltingen av kulturminne og kulturmiljø i Norge.
- Riksantikvaren (RA) er fagdirektorat og skal utøve den nasjonale kulturminnepolitikken som er vedtatt av Storting og regjering. RA har i første rekke ansvar for kulturminne, kulturmiljø og landskap av nasjonal verdi, det vil si alle kulturminner som er automatisk fredet eller vedtaksfredet. Riksantikvaren har fullmakt til å frede kulturminner ved enkeltvedtak eller forskrift.
- Fylkesmannen har ansvar for å ta vare på miljøverdier i kulturlandskapet, og administrerer ulike samarbeidsprosjekt og tilskuddsordninger knyttet til landbruk og kulturlandskap.

Vestland fylkeskommune:

- Har ansvar for kulturminner i fylkene og for kulturminner i samiske områder.
- Har ansvar for å ivareta kulturminner i arealplan dvs. sørge for at det tas hensyn til kulturminner og -miljøer i planleggingen, også på kommunenivå.
- Kan vedta arkeologisk undersøkelser ved plansaker, og kan gjøre vedtak om midlertidig fredning.
- Har vedtaksmyndighet etter kulturminneloven for de fleste kulturminner jf. ny ansvarsforskrift.

Kommunen:

- Har ansvar for å ivareta og legge til rette for bruk av kulturminner, kulturmiljø og landskap i areal- og samfunnsplanleggingen. Plan- og bygningsloven er det viktigste juridiske verktøyet, men kommunene har også andre virkemidler, som for eksempel tilskudd og fritak for eiendomsskatt.
- Har meldeplikt (etter kulturminneloven) til fylkeskommunen ved søknader om riving eller vesentlige endringer av bygg eldre enn 1850.
- Er eier og bruker av kulturminner og bygg (Bergen Kringkaster, Sjoddien).
- Har en rolle i ivaretakelse og formidling av kulturminner i samarbeid med grunneiere, frivillige lag og organisasjoner og andre offentlige aktører.

Museum:

- Universitetsmuseet i Bergen har ansvar for automatisk freda kulturminne på land, førreformatoriske gjenstander og arkeologiske utgravinger i regionen.
- Stiftinga Bergens Sjøfartsmuseum har forvaltningsansvar for kulturminner under vann, de marine kulturminnene i regionen. Museet gir uttaler til søknader om tiltak som kan berøre maritime kulturminner, og gjennomfører undersøkelser og registreringer av kulturminnene Sjøfartsmuseet får inn av meldinger om funn fra dykkere, historielag og andre som finner ting i sjø og vassdrag.
- Herdla museum har ansvar for formidling av Herdla, både historisk, geologisk og biologisk. Museet tar selvstendige prioriteringer når det gjelder formidling, og har et hovedfokus på krigshistorie og på Herdla som naturområde. Torpedobatteriet er et fredet anlegg som forvaltes av museet på vegne av Forsvarsbygg. Museet samarbeider med en rekke lokale aktører, lag og foreninger med å utvikle naturområdet og skape aktiviteter på Herdla.

Ulike typer kulturminner
Fredede kulturminner: - Freding er den strengeste formen for vern.
Tre kategorier fredede kulturminner: automatisk fredede, vedtaksfredede og forskriftsfredede.

Automatisk freda kulturminner (fornminne) - Fredet direkte etter lov.
Kjente og ennå ikke kjente kulturminner fra før 1537 (reformasjonen), stående bygg og mynter eldre enn fra før 1650 og kulturminner i sjø, vann og vassdrag eldre enn 100 år.

Vedtaksfredede kulturminner - Fredet gjennom vedtak etter kulturminneloven, og omfatter kulturminner fra nyere tid, kulturmiljø og fartøy.

Forskriftsfredede kulturminner - Fredet ved forskrift og ikke ved enkeltvedtak. Dette gjelder bygninger, anlegg og kulturmiljø som er omfattet av en statlig verneplan, og som var i statlig eie da de ble fredet.

Nyere tids kulturminne – Er kulturminner som er yngre enn fra 1537. Disse er uten automatisk vern. Gjennom vedtak kan riksantikvaren også frede nyere tids kulturminner.

Vernet kulturminne - Kulturminner av lokal, regional eller nasjonal verdi. Vernet ved lov (kulturminneloven eller plan og bygningsloven) eller ved bruk av andre virkemiddel som statlige verneplaner, avtaler, forskrift eller listeføring (kirker).

Verneverdige kulturminner - Kulturminner som gjennom kulturhistorisk vurdering er identifisert som verneverdige/bevaringsverdige. De fleste verneverdige kulturminner er ikke formelt vernet etter kulturminne- eller plan og bygningsloven. Både kulturminner med og uten formelt vern kan være listeførte, dvs. oppførte i en liste over objekt som skal forvaltes på en nærmere definert måte (f.eks. fartøyvernlisten). Et kommunalt verneverdig kulturminne er bevart ved hjelp av politiske vedtak. Kommunene blir oppfordret til å lage lister over viktige kulturminner.

Faste kulturminner - Kulturminner som er jord- eller stedbundne. Gjenstander i/ved kulturminnet kan inngå som del av dette.

Løse kulturminner - Flyttbare kulturminner som kan skilles fra landskapet og settes i en monter. Løsfunn eldre enn fra 1537 er automatisk freda. Myntfunn eldre enn fra 1650 er staten sin eiendom.

4. Utfordringer og muligheter

4.1. Kulturminner som ressurs for verdiskaping

Askøy har som mål: *å utvikle levende og varme lokalsamfunn der innbyggerne føler stolthet og identitet til Askøy og egne nærmiljø*. Kulturminnene og vår felles kulturarv er en ressurs når man skal utvikle lokalsentre med særpreg, og bygge stolthet og identitet blant Askøys innbyggere. En tettstedsutvikling basert på lokalhistorie og egenart vil være med på å skape livskraftige lokalsamfunn og styrke stedenes identitet.

Tidligere har forvaltning av kulturminner ofte blitt sett på som en prosess der fredningsvedtak og verneplaner legger føringer for private grunneiere. Kulturminnevernet kan utgjøre en belastning på eierne av dem, føre til økte kostnader med vedlikehold, og begrense handlingsrommet for eierne. Dette er en forståelse som er i endring. En god forvaltning av kulturarven gir oss muligheter til å bruke denne som en verdifull ressurs med stor betydning for oss og våre omgivelser. Stedsbasert næring, reiseliv og matprodukter er eksempler på næring der kultur og lokalt særpreg tilfører varene kvalitet. Kulturarven gir grunnlag for verdiskaping i bred forstand.

Det er store muligheter for å bruke de kulturhistoriske verdiene til å utvikle attraktive lokalsamfunn og reisemål. Kommunen må legge til rette for at kulturminnene blir ivaretatt, og skape gode rammevilkår for formidling av dem.

Herdla er et kulturmiljø som er tilrettelagt for friluftsliv, kulturformidling via Herdla museum, og som aktivitetsområde. Naturen, kulturhistorien, formidling og aktivitetstilbudet har gjort Herdla til et godt besøkt tur og reisemål. Herdla ble belønnet med pris for Hordalands mest attraktive friluftsområde i 2016.

4.2. Vedlikehold av kulturminner og vern gjennom bruk

En av de største truslene for kulturminner er forfall knyttet til naturskader og slitasje. Disse utfordringene er allerede betydelig i norsk kystklima. Klimaendringene viser at det kan bli våtere og varmere, noe som vil forsterke utfordringene.

Eiere av freda og verneverdige bygg, og de som har arkeologiske kulturminner på sin eiendom, har et stort ansvar. Eierens vilje, kompetanse og erfaring er ofte avgjørende for om kulturminnet blir ivaretatt på en god måte. Mange private eiere legger ned mye ressurser og stor innsats i å ta vare på bygninger, gjenstander og kulturlandskap, men det er ikke alltid samfunnets verdsetting av et bygg eller område sammenfaller med eierens interesser. Det er ofte store, økonomiske utfordringer knyttet til restaurering og vedlikehold. Kulturminnefondet er en av flere tilskuddsordninger som gir betydelig støtte til istandsetting og restaurering. Krav til egenandel, kulturminnefaglig rådgiving og kompetente håndverkere i prosjektene kan imidlertid virke overveldende. Et godt samarbeid mellom offentlig forvaltning, støtteordninger, eiere av kulturminnene er viktig for å lykkes med å ivareta kulturminnene.

Plassbehov, krav til bokomfort, isolasjon og energisparing er vanskelig å kombinere med autentisk bevaring av eldre bebyggelse. Andre kulturminner har mistet sin opprinnelige funksjon, og motivasjon for å vøle dem er liten. Ved fraflytning vil kulturminner i form av bygninger eller kulturlandskap raskt forfalle. Uten vern gjennom bruk, eller aktiv bevaring vil spesielt kulturminner i utmark bli gjengrodd. Her er det rom for nytenking. Tilbygg og gode arkitektoniske løsninger kan gi gode boforhold i gamle bygg, og man bør se etter kreative løsninger som motiverer for vern og bruk av kulturminnene, slik at vi kan ta dem med oss inn i framtiden.

4.3. Datagrunnlag og kartlegging av kulturminner

Kulturminnene i Askøy kommune er kartlagt ved bruk av Askeladden (fornminne- og kirkeregister), SEFRAK-registeret, og ved egenutført registrering. Ingen av disse kan regnes som en uttømmende registrering, og det bør foregå et løpende oppdaterings-, og registreringsarbeid. Nyregistreringer, oppdatering og kvalitetssikring av registreringer er viktige tiltak.

En opptelling på riksantikvarens digitale oversikt; askeladden.ra.no viser at det er rundt 70 arkeologiske funn, 30 maritime kulturminner og tre kulturminner som er fredet ved vedtak i kommunen. I tillegg er det rundt 1500 SEFRAK-registreringer og 100 registreringer som i all hovedsak er knyttet til krigsminner.

Kulturminnevern er et felt det må jobbes aktivt og kontinuerlig med. Kulturminneplanen skal hjelpe til med å sikre et gjennomtenkt og bærekraftig vern. Gjennom arbeidet med kulturminneplanen er et av målene å bidra til å styrke kunnskapen om kulturminner både hos innbyggere og i kommunal forvaltning. Dette kunnskapsløftet vil i seg selv være et viktig bevaringstiltak.

Familiedag i Strusshamn. Askøy kystlag har barn med på garnfiske. Foto: Trond Berntsen

4.4. Endring i bosetting og infrastruktur

Askøy har hatt sterk befolkningsvekst over lang tid, og det økte innbyggertallet gir muligheter for å benytte kulturminnene i næringsutvikling og i forbindelse med rekreasjon. Det er samtidig stor utbygging i kommunen som legger press på kulturminner og kulturlandskap, og kulturminner og kulturmiljøer står i fare for å bli revet eller bygget ned.

I andre områder er det utfordringer knyttet til fraflytting fra gamle bygg, og gjengroing og forfall av kulturlandskap og tidligere dyrket mark. Det rives hvert år et vesentlig antall hus på Askøy, og frafallet av SEFRAK-registrerte kulturminner er stort. Det er fram til nå i liten grad gjort helhetlige vurderinger knyttet til hva som ønskes bevart i kommunen. Kulturminneplanen skal gi føringer for hvilke kulturminner som prioriteres.

I en presskommune som Askøy, har arkitekter, planleggere, entreprenører m.fl. et stort ansvar for at kulturminneinteresser blir tatt vare på i planlegging og utforming av prosjekt. Utfordringen er ofte å finne en måte å innarbeide gamle bygg og kulturminner slik at de i framtiden blir en ressurs og berikelse og ikke til ulempe. Samarbeid tidlig i prosessen mellom kommunen og disse aktørene er viktig for å få til et godt resultat.

4.5. Endring i næringsstruktur

Tidligere var det næring «på hvert nes» på Askøy. Maling, hermetikk, sild, maskiner, klær, kleshengere og mye mer ble produsert her. De fleste gamle næringsbygg var tidligere plassert ved sjøen, der fjorden var viktigste transportvei. Industri og næring er de senere årene i stor grad samlokalisert i Storebotn, selv om det fremdeles er en del næring ved sjøen, for eksempel på Horsøy og på Hanøytangen. Endringer i næringsstruktur, tilflytting og infrastruktur fører med seg at områder ved sjøen, som tidligere var brukt til kystbasert næring, nå er blitt attraktive boligtomter.

Gamle nærings- og fabrikkbygg kan være vanskelig å tilføre ny bruk. Bruksendring av byggene utløser dagens krav til bygg (TEK-17). Det er både kostnadskrevende og kan komme i konflikt med antikvariske retningslinjer å imøtekomme disse bygningstekniske kravene.

Frivillige lag, organisasjoner og ildsjeler er ofte de første som ser muligheter for ny bruk i utdaterte næringsbygg. Både i Hetlevik og i Strusshamn har de gamle fabrikkene, og fabrikkområdene blitt fylt med nytt liv slik at de igjen har fått en sentral rolle i lokalsamfunn og for kulturliv. Veiledning og hjelp til å finne løsninger som gir rom for bruk av gamle næringsbygg kan skape spennende arenaer, og gi muligheter for ny etablering i lokalsamfunnene.

4.6. Kommunens rolle i kulturminneforvaltningen

Kommunen har forvaltningsansvar for kulturhistoriske verdier, og har hovedansvaret for å lokalisere, identifiserer, verdsette og forvalte verneverdige kulturminner. Dette skal gjøres i tråd med nasjonale mål og forventninger. Med dette følger et ansvar for innhenting av data og tilrettelegging for registreringsarbeid. Dette omhandler fysiske kulturminner, kulturmiljø og immateriell kulturarv.

En stor del av forvaltningen av kulturminner gjøres i forbindelse med plan- og byggesaker. Her er grunneiere, kommune og vernemyndighet alle viktige for å få til en velfungerende kulturminneforvaltning. Det er viktig å få en tidlig dialog for å klargjøre ulike krav og ønske om utvikling, med krav og hensyn knyttet til ivaretakelse av kulturminner og kulturmiljø. Målet er å finne løsninger som gjør at det er mulig å ta vare på viktige kulturminner slik at de blir en ressurs også for utbyggere og entreprenører. Gode rutiner for saksbehandling og intern samhandling på tvers av avdelinger er viktig for å sikre at grunneiere og tiltakshavere får god oppfølging og veiledning i kontakt med kommunen.

Personalressurser og kompetanse i kommunen kan være en utfordring. Arbeid med kulturminner er ikke et prioritert område i Askøy kommune pr. 2020. Kulturminneplanen har status som handlingsplan. Planen gir ikke grunnlag for juridisk vern av kulturminner, men gir informasjon og vurderinger som er nyttige i planprosesser og saksbehandling der kulturminner og kulturmiljø blir berørt. Det er først ved kartfesting og innarbeiding av føringer i kommuneplan eller reguleringsplaner at det gis juridisk vern.

4.7. Formidling og kunnskap

Uten den lokalhistoriske kunnskapen tømmes kulturminnene for verdi. Askøys kulturminner sier noe om vår identitet og egenart, og gir oss grunnlag for å forstå vår samtid. Kulturminnene forteller oss om tidligere tiders levemåter og livsvilkår, utfordringer og strategier for å møte disse. Formidling av historie kan få engasjement til å blomstre og skape motivasjon for å ta vare på kulturarven. Askøys frivillige lag og foreninger har ildsjeler som sitter på mye kunnskap som formidles til nye generasjoner. I Strusshamn har Askøy museumslag to museumssamlinger, og Askøy kystlag driver aktiv formidling av kystkulturen vår.

Blant de viktigste aktørene for historieformidling er skole og barnehage. Det er viktig å legge til rette for at skoler og barnehager får besøkt museer og kulturminner i kommunen. Museumsbesøk tilpasset læreplanen kan gjøre at lokalhistorie blir en naturlig del av undervisningsopplegget på skolene. Den kulturelle bæremeis og kulturelle skolesekken kan være redskap for å få til dette.

4.8. Samarbeid mellom frivillige, museum og kommune

Det er kommunen i samspill med museum og innbyggerne som best kjenner hva kulturminnene kan fortelle om lokalsamfunnets historie. Hos museumslag, andre frivillige lag og organisasjoner, grunneiere, skole, stiftelser, museum og enkeltpersoner er det gjort en stor innsats i registreringer og dokumentasjon av kulturarv på Askøy. Dette samarbeidet er det viktig å bygge videre på i arbeidet med kulturminnevern.

De frivillige har gjerne førstehånds kjennskap til gjenstander og kulturminner, og kan derfor bidra med verdifull historieformidling lokalt. Askøy museumslag, Askøy kulturvern- og historielag, Askøy kystlag, Ask historielag og Lokalforeningen Bergen Kringkaster er blant aktørene på Askøy. Kunnskapen og kompetansen som disse frivillige organisasjonene innehar, er svært verdifull for Askøy kommune.

Herdla, Strusshamn og Bergen Kringkaster er definert som satsingsområder i planverket til Askøy kommune. Det er museum og formidling på alle disse tre stedene, men det er bare Herdla museum som har fast ansatte til å drive arbeidet. I tillegg til disse er det private som har egne samlinger, og som vedlikeholder bygg med høy antikvarisk verdi.

Askøy kommune har et samarbeid med Museum Vest knyttet til driften av Herdla museum. I kulturplanen for Askøy kommune er det et mål å få til et samarbeid med Museum Vest om drift av andre museale samlinger i kommunen.

Inventar, Bergen Kringkaster.

4.9. Økonomiske virkemiddel og tilskudd

Det offentlige tilbyr sammen med stiftelser og legat ulike tilskudds- og støtteordninger. Det finnes også ressurser som veiledning og råd knyttet til bygningsvern, og andre tema innen kulturminnefeltet. Askøy kommune har begrensede tilskuddsmidler tilgjengelig, men kan bidra med rådgiving knyttet til søknadsskriving. Askøy kommune har kjøpt tilgang til «tilskuddsportalen.no». Her har alle lag, organisasjoner og privatpersoner i kommunen tilgang til en søkbar oversikt over alle tilgjengelige tilskuddsordninger på ulike felt.

De fleste historiske bygg og kulturminner er i privat eie. Kommunalt tilskudd til istandsetting og vøling av disse er både en anerkjennelse av at arbeidet som legges ned for å ta vare på dem er viktig for lokalsamfunnet, og viktig for å utløse større pengesummer fra kulturminnefondet og andre tilskudds- og støtteordninger. Det bør være et samsvar mellom samfunnets verdsetting og båndlegging av privateide kulturminner og offentlig tilskudd, slik at eier ikke får en unødvendig økonomisk byrde ved å holde dem i stand. Askøy kommune har pr. i dag (desember 2020) ikke tilskuddsmidler til ivaretakelse og istandsetting av kulturminner.

5. Innsatsområder

I kulturminnearbeidet er det et mål å ha en bærekraftig forvaltning med en helhetlig plan som sikrer at det bevares et bredt utvalg av kulturminner. Kulturminner kan ha en høy egenverdi, men dersom ingen kjenner historiene som knytter seg til dem, har de liten verdi for allmenheten. På samme måte vil kulturminner med høy egenverdi stå i fare for å forfalle dersom de ikke har bruksverdi for eiere og for befolkningen. Derfor er det viktig å ha en plan for å arbeide med formidling og med bruk og verdiskaping i kulturminnearbeidet.

5.1. Innsatsområde vern

Plan- og bygningsloven er det viktigste verktøyet for å kunne ta vare på mangfoldet av kulturminner, kulturmiljøer og landskap. Innarbeiding av hensynssoner rundt viktige kulturminner i kommuneplanens arealdel er et redskap for å ivareta kulturminnet. Dette vil også gi et tydelig signal om at det sikrede kulturminnet er en viktig del av vår felles historie som den enkelte eier og forvalter må se betydningen av å bevare. Flere tilskuddsordninger har føringer knyttet til at kulturminner som mottar støtte skal foreslås med hensynssone til kommunenes arealplan.

I tiltaksdelen av denne planen er det forslag om kulturminner og kulturmiljø som bør få et formelt vern. Kulturminnene og områdene er vurdert til å ha en høy verneverdi ut i fra ett eller flere vernekriterier. Det har vært et mål å prioritere slik at en oppnår å ta vare på et mangfold av kulturminner som formidler et bredt spekter av Askøys historie.

5.2. Innsatsområde forvaltning

Askøy kommune skal sikre et godt samarbeid mellom grunneiere, lag- og organisasjoner og ildsjeler innen kulturminneforvaltningen. En stor del av forvaltningen knyttet til ivaretakelse av kulturminner skjer under utarbeidelse av kommunale planer, reguleringsarbeid og i byggesaker. Askøy kommune har rutiner knyttet til saksbehandling der kulturminner blir berørt. Rutinene som gjelder for både landbruks-, bygge- og plansaker ligger som vedlegg til kulturminneplanen. Rutinene skal også sikre at man fanger opp spesielle kulturminner og kulturmiljø som ikke er spesielt framhevet i denne planen. Rutinene vil bli revidert fortløpende, og siste versjon skal være tilgjengelig på kommunens nettside.

5.3. Innsatsområde formidling

Vern av kulturminner har en egenverdi ved at de sikres til forskning og dokumentasjon. Det er likevel først når kulturminnene inngår i en større sammenheng og formidles til befolkningen, at de kan få en mer allmenn verdi og inngå i felles identitetsprosjekt.

Skole, museum og ulike lag og organisasjoner er viktige i formidlingsarbeidet. Det er et mål at Askøys innbyggere skal ha kjennskap til kommunens kulturhistorie, og kjenne til viktige kulturminner og historiske samlinger.

5.4. Innsatsområde bruk og verdiskaping

Kulturminner og kulturlandskap har stor verdi knyttet til opplevelser og turisme. De senere årene har *stedsbasert næring*, og næringsutvikling knyttet til kortreiste produkter og opplevelser fått mye oppmerksomhet. Kulturminner og gamle bygg bidrar til å gi produkter og virksomheter identitet, ved at det knyttes historier og særpreg til produktene. Virksomheter og aktivitet som er knyttet til et steds historie og kulturminner gir ringvirkninger i lokalsamfunn, og skaper indirekte verdier også for andre aktører. Det er altså gode muligheter for å bruke de kulturhistoriske verdiene til å utvikle attraktive lokalsamfunn. Kommunen må legge til rette for at kulturminnene blir ivaretatt, og for å skape gode rammevilkår for formidling og bruk av dem.

At et kulturminne har stor bruksverdi, er den beste forsikringen for at det vil bli ivaretatt. Mange av kulturminnene i Askøy kommune er knyttet til tidligere næringsvirksomhet, og til bygg som ikke lenger tilfredsstiller dagens behov. Det kan være utfordrende å få bygget om, og få godkjent byggene til ny bruk. Det er derfor viktig at kommunen sikrer at det er kunnskap og veiledning tilgjengelig slik at man kan sikre gode løsninger for en framtidsrettet og bærekraftig bruk av kulturminnene.

6. Kommunen i et historisk perspektiv

Dette kapittelet vil gi en kort oversikt over noen historiske linjer for utviklingen av Askøy til det samfunnet vi kjenner i dag. Utfyllende beskrivelse av Askøys historie kan finnes i flere lokalhistoriske bøker, der Anders Bjarne Fossens tre bind om Askøys historie er de mest dekkende (Fossen: 1996, 98 & 99).

6.1. Forhistorie

I regionen er det svært mange funn som viser menneskelig aktivitet og bosetning fra steinalderen, og noen av de eldste sporene etter mennesker i Norge finner man i Øygarden. Det er relativt sett svært få funn fra steinalderen på Askøy sammenliknet med våre nabokommuner.

Eldre steinalder (9000 - 3200 f.Kr.)
De første fysiske spor etter mennesker på Askøy er et bosted på Håpoldo (Askeladden id. 91776) som ble påvist i 2002. Mye tyder på at lokaliteten kan representere pionerbosetningen langs kysten av Norge i perioden fra 9500 til 8000 f.Kr. Det er på Ask, Hop og Strømsnes det er funnet flest gjenstander fra steinalderen på Askøy.

Yngre steinalder og bronsealder (3200 - 500 f.Kr.)
Fra yngre steinalder et det funnet bosetninger blant annet i Kleppestø og i Hetlevik. Boplassen i Kleppestø ble datert til 1500-3000 år f.Kr. Denne boplassen ble fjernet i forbindelse med utvidelsen av bussterminalen på kaien på 1970-tallet. Boplassen i Hetlevik

(Askeladden id. 91777) ligger under en markant og lett synlig heller. Denne boplassen er datert til 500 f.Kr. - 500 e.Kr.

På Gulbrandsøy er det funnet syv graverrøyser. Disse stammer fra sen bronsealderen eller fra jernalder. Det er spesielt med såpass mange graver på et lite område. Disse er i dag delvis skjult under lyng og brake.

I Revura, ved nedkjørselen mot Davanger, er det funnet bergkunst som er datert til å være fra yngre steinalder-eldre bronsealder (Askeladden id. 95295-1). Det er funnet 5 figurer som er malt på bergveggen. Figurene forestiller blant annet et menneske og et firbent (hjorte)dyr. Slike figurer er svært sjeldne, og er kun funnet et fåtall steder i Norge.

Bergkunst, Revura. Foto: Arve Kjersheim, Riksantikvaren

Jernalder (500 f.Kr. - 1050 e.Kr.)
Den norske sagalitteraturen er en sammenblanding av sagn og antatte historiske hendelser. Askøy er beskrevet flere steder i sagalitteraturen. I Gautreks saga om Vikar og Starkad Storvirksson foregår deler av handlingen på Ask. Vikar voktet Storevarden en tid, og endte senere opp som konge over Hordaland, Agder, Telemark og Oppland. Starkad, som ble oppfostret av hirdmannen Hrosshårs-Grane på Ask, endte ifølge sagaene opp som en stor hærfører og er kjent mer i Sverige og Danmark enn han er i Norge.

På vestsiden av Herdla er det en bygdeborg som ble gravd ut allerede i 1925 (Askeladden id. 91771). Bygdeborgene stammer fra folkevandringstiden (Ca. 400 - 500 e.Kr.), en periode preget av store forflytninger av folkegrupper i Europa. Det er usikkert hvilken funksjon bygdeborgene hadde, men de fleste tolkninger går ut på at bøndene trengte et sikkert sted de kunne trekke seg tilbake til ved et eventuelt angrep.

Herdla og Ask er kjente storgårder fra vikingetid. Ask er nevnt som «kongsgård» fra 600-tallet, og var en av gårdene Harald Hårfagre la under seg.

Gravhaugene (Kongshaugene) på Ask og Hop kan ikke med sikkerhet tidfestes til vikingtiden, men er antatt å være fra tiden mellom år 500 og 1000 e.Kr. Beliggenheten kan tyde på at de har vært gravsted for en stormann tilhørende gården i hedensk tid.

Mellomalder (1050 – 1536 e.Kr.)
Mellomalderen er i den første fasen preget av «borgerkrigstiden» og «innbyrdeskrigene» der ulike grupperinger kjempet om hvem som skulle sitte som konge i Norge. På 1200-tallet fikk landet en storhetstid, med ekspansjon og vekst, fram til pestepedemiene og Svartedauden i 1349. Kirken hadde i denne epoken stor makt, og eide 40% av jordegodset. Aristokratiet eide omkring 20 % og kongen eide 7 %.

Ask, Herdla og Florvåg er sentrale steder i Egils saga og i Sverres Saga. Egils Saga forteller om arvetvisten mellom Egil Skallagrimsson og Thorgeirsson- brødrene fra Ask. Egil samlet båter og mannskap og angrep Herdla for å hindre at de ga beskjed om at han var på vei til Ask. På Ask drepte han brødrene og ble en forhatt fiende av Eirik Blodøks.

I 1139 ble Herdla herjet av kongene Sigurd Slembe og Magnus Blinde, og i 1207 ble Nikolas Arnesson valgt til Baglerkonge hjemme på Herdla.

Herdla kirke nevnes i et brev fra pave Eugenius i 1146. Vi vet at Herdla kirke ble lagt inn under Kristkirken i Bergen i 1190, og i 1308 er Herdla beskrevet som et kongelig kapell under Apostelkirken i Bergen. Kirken ble revet i 1861, og en større kirke ble reist på tuftene i 1863.

Florvågslaget 1194 er fyldig beskrevet i Sverres saga, og er ifølge denne kilden norgeshistoriens største sjøslag målt i antall falne. Slaget sto mellom Kong Sverre og hans menn, mot «Øyskjeggene» som ønsket å innsette Sigurd Magnusson som konge. Kong Sverre gikk seirende ut av slaget der nærmere 2000 menn falt.

Svartedauden i 1349 var dramatisk for det norske folk, og fikk svært langvarige virkninger for det norske samfunnet. Sykdomsutbruddet reduserte folketallet i Norge fra rundt 450 000 til 140 000. Skatteinntektene kollapset, adelsslektene forsvant, og hanseatene overtok i stor grad handel og skipsfart. København ble etterhvert landets politiske sentrum, Bergen ble et handelssentrum, og Trondheim ble det religiøse sentrum.

Askøy ble hardt rammet av svartedauden, og så sent som i 1520 lå fremdeles halvparten av gårdene på Askøy øde.

Omtrent alle gårdene på Askøy var på denne tiden eid av Apostelkirken og Munkeliv kloster. Askøyværingene var kirkens leilendinger og betalte sine avgifter og landsskyld til presteskapet i Bergen. Da reformasjonen ble gjennomført i Norge (1536) ble alle gårdene på Askøy kongelig eiendom. De ble likevel administrert av de religiøse institusjonene de hadde tilhørt tidligere.

6.2. 1537-1870

Reformasjonen markerer et skille i historien både i Europa og i Norge. Makt og eiendom som tidligere hadde tilhørt kirken, ble flyttet over til kongen og administrert fra København. Fra 1600-tallet ble eierskapet over gårdene på Askøy gradvis overført til private familier. I 1660 var Ask, Hop, Florvåg og Erdal overført til velstående bergensere, mens de øvrige gårdene var krongods drevet av askøybønder som leilendinger.

Gårdsdrift har vært hovednæringen på Askøy, mens fiskeriet har alltid vært et viktig supplement. Det var spesielt sesongfiske etter sild og laks som gav inntekter til askøyværingene, mens det daglige fisket året rundt i fjorden hadde størst betydning for folk på Askøy.

Med unntak av de store gårdeierne bodde de fleste askøyværingene svært spartansk. Husmannsplassen i Træ på Follese, og strandhusene i Strusshamn er eksempler på slike bosteder, mens Thomas Erichsens Minde på Hop viser rikdommen blant godseierne.

Fram mot 1700-tallet var det mange eierbytter av gårdene på Askøy. Hans Hansen Lilienskiold eide i 1690-årene 12 av de 17 gårdene sør på Askøy, mens Niels Knagenhjelm eide en like stor andel av gårdene rundt 1720. I 1755 kom den første betydelige overgangen til selveie, da de fem brukene på Follese fikk skjøte på sine bruk fra Jean Von der Lippe. I 1810 hadde leilendingen på seks av gårdene fått kjøpe eget bruk, mens alle storgårdene fremdeles var eid av bergensere

Strømsnes gård var i kongens eie fram til 1627 da den ble solgt til futen Mauritz Bostede som også sikret seg Ask. I 1707 besto gården blant annet av kornmølle, koppermølle, brennevinsbrenneri, sjøhus og et eksotisk hageanlegg. Futen Oluf Bildsøe, som fikk hard medfart under «strilekrigen» eide gården fra 1758. Troyeslekten, som fremdeles er eier, kjøpte eiendommen i 1897. Hovedhuset på Strømsnes gård var fredet fram til det brant i 1957.

Strømsnes gård fra 1758 er eksempel på en lystgård på Askøy. Huset hadde jaktscener og sjablonger malt direkte på bjelkeveggene, og var fredet fram til det brant i 1957. I dag ligger Troye-eiendommen her (omtalt i kap. 7.4).
Foto: Knud Knudsen (ca. 1880).

Askøys befolkning ulike år ca. 1520-1865			
ca. 1520	125 personer	1815	602
1647	202	1825	1054
1701	288	1845	1412
1769	497	1865	1894
1801	707	1875	2204
1801-1887 en folkeøkning på 1497 personer, 211,7 % vekst			

Tallene kan være noe unøyaktige på grunn av kommunesammenslåinger og varierende kvalitet på kildemateriale. (Fossen;1999, 102)

Nord på Askøy dro folk til gudstjeneste i Herdla kirke. Askøys befolkning ellers reiste til gudstjeneste i Bergen fram til Strusshamn kirke ble reist i 1741. I 1736 ble konfirmasjonen innført og i 1739 fikk landet den første skolelov. Disse lovene var medvirkende til at Askøy fikk egen kirke og ble eget sokn. Det var omgangsskole fram til det i 1847 ble vedtatt å leie loftsetasjen på gjestgiveriet i Strusshamn til fast skole.

Søndre Bergenhus amt nr 3: Carta over Districtet een Miil omkring Bergen afdeelt i sine Sogne. Kartet er fra 1772. Strusshamn sokn er markert med rosa.
Kilde: Kartverket (amtskartsamlingen, Hordaland).

I 1837 ble formannskapslovene vedtatt og kommunene ble dannet. Geografisk tok man utgangspunkt i prestegjeldet og Askøy kommune besto dermed av Strusshamn sokn der også Laksevåg var med. I 1871 ble Herdla herad skilt ut av Manger kommune og ble en egen kommune. Hanevik hørte til Alversund kommune, men ble innlemmet i Askøy kommune i 1964. I 1918 ble Askøy kommune delt, og Laksevåg ble en egen kommune, og i 1964 ble Herdla og Hanevik del av Askøy kommune og vi fikk de grensene som er i dag.

Folketellingen fra 1865 forteller at vel 64% av befolkningen (1 894 personer) levde av jordbruk, mens 25 % i første rekke livnærte seg primært som fiskere. 90 % av befolkningen levde av primærnæringer, omtrent slik det var i år 1800.

6.3. Mot industrialisering

På 1800-tallet var det stor befolkningsøkning i Norge, tilflytting til byene og stor emigrasjon til Amerika. I tiden fram mot 1900 ble det stadig tatt i bruk ny teknologi, der maskiner og fabrikker tok over mye av det manuelle arbeidet og produksjon som tidligere hadde vært biinntekt på gårdene. Det ble mer og mer vanlig å ta lønnet arbeid på større virksomheter.

På 1880-tallet ser vi starten på industrialisering på Askøy, men det er først på 1900-tallet vi ser de store endringene. Det meste av næringen på Askøy har vært knyttet til fiskeforedlingsindustrien; hermetikkfabrikk, salteri og røkeri. Senere har det også vokst fram båtindustri, slipper og verkstedsdrift knyttet til fiskeri og sjøfart, samt kjemisk industri. Den første sildoljefabrikken ble etablert på Florvågøen i 1870, mens fabrikken på Horsøy ble etablert kort tid etter århundreskiftet.

I 1880 ble Bergen Joddfabrikk etablert i Florvåg, og steinbruddet i Bakarvågfjellet startet. I 1890-årene bygget Vestlandske petroleums-kompani A/S tankanlegg i Florvåg.

I 1900 var befolkningen økt til 3 048, en økning på 60 % fra folketellingen i 1865. Fremdeles livnærte de fleste seg i primærnæringene, men mange hadde nå tilleggsyrker som håndverkere. Flere hadde også tatt seg arbeid i industri som tønnemaking, som steinarbeidere, og innen fiskeforedling og skipsbygging.

Mot slutten av 1890-årene var båtrutene mellom Askøy og Bergen bygget ut, og det ble populært for bergensere å reise til Askøy på dagsturer, sommersøndager og helligdager. En rekke velstående kjøpmenn og håndverksmestere kjøpte seg eiendommer og bygde seg sommervillaer, mens mindre bemidlede bergensere leide seg inn hos Askøyværinger. Interessen for Askøy som feriemål førte også til en satsing på hoteller på øyen. Det første var Hjemdal pensjonat som startet opp i 1890, men som hadde en kort levetid. Bedre gikk det med Hotel Kongshaug (1895), Ask Hotel (1895) og Hotel Vikingborg i Florvåg (1901). Etter to verdenskriger og mellomkrigstiden var det bare Ask Hotel som hadde overlevd.

Mange byfolk dro også til Askøy og bygget egne hytter. Det startet ofte med små buer som gradvis ble bygget ut etterhvert som tiden og økonomien gjorde det mulig for eierne.

Hotel Kongshaug, Ask. Foto: Brosings samling. Marcus.uib.no

6.4. Etter 1900

De første tiårene av 1900-tallet var preget av industrietablering og industrivirksomhet. Askøy hadde tilgang til både tomter og arbeidskraft, og nærheten til Bergen gjorde at det var attraktivt å etablere industri i kommunen. I perioden fra 1900 til 1940 var hermetikkindustrien den viktigste industrigrenen på Askøy målt etter sysselsetting. I 1940 sysselsatte fabrikkene nesten 30 % av Askøys yrkesaktive befolkning. Sildefiske skapte også ny næring på Askøy med etablering av salterier, tønne- og kassefabrikker.

Mange vann på Askøy er regulert, og ledet ned til steder med kvernhus, sager, industri og kraftproduksjon. Sagbrukene leverte en periode store mengder trevare til skipsbygging, tønne- og kasseproduksjon.

I 1910 ble A/S Arne Johannessen Shoddyfabrikk etablert i Strusshamn, og ble en av Askøys største arbeidsplasser. Bergens Tricotagefabrik A/S og Bergens Strømpefabrikk på Ask sysselsatte rundt 50 personer i 1930. Mellom 1912-1919 ble det opprettet hele syv mekaniske verksteder og slipper på Askøy, og disse sysselsatte rundt 120 personer i 1920. Monopol Maling- og lakkindustri AS startet opp i 1918 i Florvåg, og annen kjemisk industri ble etablert i Skiftesvik og i Marikoven.

Fjordabåtene gikk i rute fra bygdene på Askøy og til Bergen. De ulike Askøybygdene vokste i stor grad fram i løpet av perioden, med etableringene av butikker og andre tjenester. Mot slutten av 2. verdenskrig var det 27 landhandlere i Askøy kommune, og antallet økte til 43 i 1958 (Fossen, 1998, 244).

Einar O Hausvik & co, Hetlevik. Foto: Atelier KK, Marcus.uib.no

Det rike sildefiskeriet førte til stor industrietablering på Askøy. Det ble bygget en rekke fabrikkbygg knyttet til næringen, men i dag er det svært få anlegg igjen.

De viktigste anleggene knyttet til fiskeri på Askøy ca. 1900-1940:

Beliggenhet	Firmanavn	Eldste kjente driftsår
Horsøy	Horsøens salteri no 1 (E. Hausvik & Co)	1904 – Salteri
Horsøy	Horsøens salteri no 2 (E. Hausvik & Co)	1904 - Salteri
Horsøy	E. Hausvik & Co, United Sardine Factories Ltd. (USF) fra 1910.	1905 - Sardinfabrikk
Follese	Wollert Konow, senere Wollert Konows eftf. (Reusch)	1906 – Tønnefabrikk og salteri
Florvåg	Kpt. Rütgersson, snart overtatt av Bergen Havfiske & Export Co.	1912 – Sildesalting, Tilvirking av egen fangst
Hetlevik	E. Hausvik & Co. A/S	1910 – Salteri
Hetlevik	E. Hausvik & Co. A/S	1914 - Sardinfabrikk
Florvåg	Herman Salomonsen, senere Johan Kjærstad	1915 – Sildesalting, fiskedampskip.
Skarholmen	Sigvald Waagen	1915 – Salteri
Hauglandshella	A/S M.E. Hellesøy & Co	1915 – Hermetikk, salteri
Florvågøen	Hess & Andersen	1916 – Salteri

Skiftesvik	Johnsen & Pedersen, Sild Export A/S	1916 – Salteri. Iseplass
Follese	A/S Follesø Tønnefabrikk	1917 – Tønnefabrikk. Salteri
Eidet	Theodor Follese	1917 – Salteri. Tønnefabrikk
Skarholmen	Salteriet Skarholmen. Rolf Olsen	1918 – Salteri. Isesild
Kollevåg	A/S Nordisk Sild-Eksport	1918 – Salteri
Davanger	Wollert Konow v/Ola Davanger, senere Wollert Konows Eftf. (F. Blydt)	1919 – Salteri
Davanger	Martin Davanger	1919 – Salteri
Florvåg	A/S Bastønesset v/Nordahl Anthonisen, senere N. Anthonisen & Co	1923 – Salteri. Fryseri. Klippfisktørkeri
Follese	United Sardine Factories Ltd.	1925 - Hermetikfabrikk
Marikoven	A/S Tvedts Sildeexport	1929 – Salteri. Tønnefabrikk
Davanger	Sigvald K. Danielsen. Hermetikk	1930- Pir, krabbe, sardiner
Florvåg	Bergen Ansjos Co. A/S senere Florvåg Canning Co.	1931 – Ansjos og sildedelikatesser
Marikoven	Brødrene Fjæreide & Co. A/S	1935 – Salteri. Iseplass
Florvåg	E. Hausvik & Co. A/S	1939 – Salteri. Iseplass

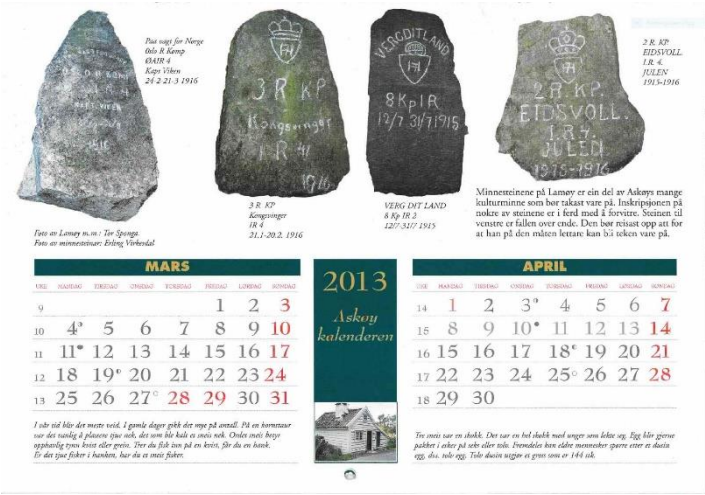
(Fossen:1996, s 221)

6.5. Krigshistorie på Askøy

Askøy har en viktig strategisk beliggenhet ved innseilingen til Bergen, og det finnes kulturminner fra både 1. og 2. verdenskrig i kommunen.

1.verdenskrig

Norge deltok ikke under 1. verdenskrig. Det finnes likevel krigsminner fra denne perioden i kommunen. På Juvikflaten er et skilderhus - en militær vaktpost der nøytralitetsvakten sto. På øyene øst for Herdla er det flere krigsminner fra perioden.

Bilde: Minnestein fra 1. verdenskrig på Lamøy. Askøy Museumslag har i en årrekke gitt ut Askøykalenderen som presenterer ulike kulturminner på Askøy. Kalenderne er en viktig lokalhistorisk dokumentasjon med bilder og beskrivelser. (Askøykalenderen 2013, Askøy museumslag).

2.verdenskrig
Militæranleggene på Askøy hadde en viktig rolle som del av forsvarsverkene rundt Bergen. Herdla, Ramsøy, Krokås og Florvåg var steder der tyskerne etablerte festningsanlegg.

Både Florvåg og Bakarvågen ble brukt som krigsbåthavn. Marinebasen i Florvåg kunne i perioder romme 50 fartøy, men hadde i hovedsak en defensiv oppgave. I Bakarvågen ble det bygget offensive installasjoner som sammen med Bergen utgjorde den tyske ubåtflotiljes hovedbase. På Herdla bygget tyskerne det største anlegget. Herdleflaket gjorde det mulig å etablere rullebane, med tilhørende anlegg som kystfort med antiluftskyts og torpedobatteri. Flyplassen var da den ble bygget den eneste mellom Stavanger og Trondheim.

På Ramsøy var det en tysk garnison og det ble bygget festningsanlegg og brakker. Også på Øvre Kleppe og på Kråkås ble det bygget batterier.

I dag er det Herdla museum som formidler krigshistorien på Askøy. Her er store deler av tyskernes anlegg fremdeles synlig. Også på nordspissen av Ramsøy er festningsanlegget godt synlig. Begge steder er tilrettelagt for friluftsliv og rekreasjon. De betydelige anleggene som var i Florvåg er i all hovedsak fjernet, selv om det fremdeles står både tyskerbrakker, noen bunkerser og kanonstillinger som forteller om tyskernes tilstedeværelse under krigen.

6.6. 1940-1970

Etterkrigstiden på Askøy fortsatte i stor grad i samme spor som før krigen, med industri- og næringsetablering. Det var stor befolkningsvekst i perioden, med en økning i folketall på 40% fra 5 400 i 1930 til 7 600 i 1950. Fiskeindustrien var næringsgrenen med høyest sysselsetting, og i 1951 ble rundt 10 % av all fangst av vintersild levert på Askøy (Fossen 1998: 109).

Bolig
Behovet for boliger etter krigen var stort. Man bygget i stor grad husene selv, med finansiering via husbanken. Husbanken hadde visse krav til å innvilge lån, og disse føringene har satt sitt preg på boligbyggingen i perioden. I Florvåg ble det bygget boligblokker. Dette var en ny og urban måte å tenke boligbygging på. Byggingen av blokkene er dokumentert i Brekkefilmene. Flere av blokkene har fremdeles et eksteriør som holder den samme strukturen og utseende som i byggeårene.

Fra 60-tallet og utover har hoveddelen av utbyggingen i kommunen vært regulert via etablering av nye boligfelt. Solhola og Strand er to tidlige områder som kan være eksempler på dette. Senere ble det et større innslag av tomannsboliger og rekkehus, slik man blant annet ser i Kråkåsfeltet.

Det reguleres fremdeles større felt til utbygging, men føringene de senere år er at den sørlige delen av Askøy skal fortettes og bygges ut med en mer *bymessig struktur*. I resten av kommunen skal utbygging knyttes til definerte bygdesentra.

Veiene og samferdsel
Utbyggingen av veinettet på Askøy har preget utviklingen, spesielt fra fra 50-tallet og til i dag. Det ble bygget veier som bandt sammen de ulike bygdene i kommunen. Det kom blant annet nye veier mellom Hetlevik og Follese, mellom Kleppestø og Florvåg, Herdla bru og

Ramsøybroen. Privatbilen førte med seg nye kommunikasjonsmuligheter, og har vært en sterk kraft i å forme utviklingen på Askøy.

Strusshamn var kommunesenter fram til rådhuset brant i 1956. Nytt kommunehus ble bygget i Kleppestø i 1958. Samtidig ble det vedtatt at bilfergen fra Florvåg innstilt, og fergesambandet fra Kleppestø til Nøstet ble da eneste kommunikasjonslinjen til Bergen. Med dette var det slutt på båtforbindelse fra de ulike bygdene til Bergen, og Kleppestø ble det nye knutepunktet på Askøy.

Fergesambandet Kleppestø - Nøstet var blant Norges tettest trafikkerte fram til fergen *M/F-Herdla* gikk sin siste tur i desember 1992, samtidig som Askøybroen ble åpnet.

Handel og næring
I 1948 etablerte Vestlandsbanken en filial i Kleppestø, Askøybanken i Monstadhuset. Banken fikk betydning for utviklingen av næringslivet på Askøy. Lokal kjennskap gjorde at det ble enklere å få finansiering til nyetablering og nybygging. Banken utførte banktjenester et par timer i uken på Ask, Follese og på Ravnanger.

Utover 50- og 60-taller kom en rekke nyetableringer. Det var nærmere 20 møbel- og trevarefabrikker i kommunen, Kleppestø skofabrikk, Florvåg verk og et stort mangfold av vareproduksjon. Askøymessa i 1954 samlet de ulike aktørene, og messen hadde 12 000 besøkende. Askøys kulturliv hadde arrangement på Bergheim som samlet 5 000 tilhørere.

Nye kommunikasjonslinjer og privatbilens inntog var faktorer som førte til etablering av kjøpesenter på Askøy. Først ute var *Askøy senter* som åpnet på Ravnanger i 1974. Like etter ble det etablert liknende senter i Florvåg, Kleppestø og Strusshamn. De store aktørene utkonkurrerte gradvis de mindre matbutikkene, og antall dagligvarebutikker sank fra 41 i 1975, til 35 i 1980 og 26 i 1985. De nye sentrene har i stor grad overtatt handels- og servicefunksjoner og rolle som møteplass, som tidligere lå i de forskjellige bygdene.

Industri
Industrien hadde vekst fram til godt ut på 60-tallet, men etter dette falt hjørnesteinsbedriftene gradvis bort. En del nyetableringer kom fortsatt til, blant annet Viksund båt som ble som ble etablert i 1965, og var pioner innen produksjon av glassfiberbåter. Erfaringer herfra ble starten på flere bedrifter, og Askøy var lenge en av de ledende innen lystbåtproduksjon i Norge, med produsenter som Viksund, Viknes og NB-marine.

I 1992 var det kun 9 bedrifter med mer enn 25 ansatte. Blant disse var Rolf Olsen A/S, Skarholmen (170 ansatte), Industriplast A/S, Silfas Horsøy, Viksund Båt A/S, Waardal Kjemiske Fabrikker og Norway Foods (Davanger). Blant bedrifter i vekst kan nevnes Nobi-Haugland, Isbjørn Is, Herdla fiskemat og NB Marine.

Utover på 90-tallet startet imidlertid et nytt industrieventyr der Hanøytangen, Storebotn næringspark og Mjølkevikvarden ble viktige næringsområder i kommunen. I 1993 startet arbeidene på Heidrun og Troll B plattformene opp på Hanøytangen. Byggingen skapte mange arbeidsplasser, og på det meste rommet brakkebyen på Hanøytangen 1114 senger.

Kultur, idrett og foreningsliv

Korps og kor har alltid vært sentrale aktører i frivilligheten på Askøy, og en høy andel av befolkningen har deltatt i disse aktivitetene. Skytterlag, kvinne og familielag (husmorlag), avholdsbevegelsen og misjonsforeningene har også lange tradisjoner i kommunen.

Det frivillige kultur- og idrettslivet har etter 1945 vokst i mangfold og i antall aktive. I 1940 var det 147 lag og foreninger i kommunen. I 1996 var det 372 registrerte lag og foreninger. I tråd med økende aktivitet har det vokst fram et behov for foreningshus, bedehus, møteplasser og idrettsanlegg.

Det har alltid vært en kamp i de ulike bygdene i kommunen for å få etablert anlegg i sin bygd. Askøy sang og musikksamskipnad (ASM), stiftet i 1931, og Idrettsrådet på Askøy (IRA), stiftet i 1968, har arbeidet for å fremme frivillighetens interesse og for å sikre at lag og foreninger har medvirkning i fordelingen av offentlige tilskudd og ressurser.

Idretten har, i samarbeid med kommunen, etablert mange idrettsanlegg i bygdene. Fotball har hele tiden vært den største idrettsgrenen. I etterkrigstiden har det vært et pågående arbeid med å skaffe gode lokaliteter og treningsforhold for de ulike idrettslagene. Det er i løpet av årene blitt bygget svært mange foreningslokaler og bedehus i kommunen, men det har ennå ikke lykkes å etablere en felles kulturarena som kan romme de største arrangementene.

Askøy kommune

I 1945 var det alt i alt 65 ansatte i Askøy kommune, et lite antall sammenliknet med de store industriarbeidsplassene. I tråd med at flere oppgaver er kommet til, og at kommunen har vokst i folketall, har antall ansatte økt til 140 i 1961, 340 i 1970 og 1458 i 1994.

Fra krigen og fram til vår tid har Askøy kommune gått fra å være en kommune med stor sysselsetting innen industri knyttet til fiskenæringen; til sysselsetting innen service og tjenesteyting, der en stor del av yrkesaktive har sitt arbeid på fastlandet.

7. Tema og prioriterte kulturminner

Det er mange ulike kulturminner som kan fortelle oss om Askøys historie, og om hvordan Askøy er vokst fram til å bli slik vi kjenner det i dag. Noen kulturminner viser tydelig til tidligere tider, og kan fortelle oss litt om hvordan det var å leve da, noen kulturminner har dokumentasjon som viser byggestil og tekniske løsninger mens andre kulturminner ikke er like gode «historiefortellere».

Dette kapittelet gir en tematisk oversikt over enkeltobjekter og kulturmiljøer som skiller seg ut som ekstra viktige og sentrale i en bevaringssammenheng, og som det foreslås tiltak på i handlingsdelen i kulturminneplanen. Kapittelet er tematisk inndelt med tema som samlet er dekkende for de ulike gruppene av kulturminner som finnes i kommunen. Samlet danner disse et bilde av kommunens kulturhistorie, og de er viktige for opplevelse og formidling av denne historien.

Vurdering av verneverdi
Det er flere ulike verdier som sammen utgjør *kulturminneverdien* til de ulike elementene. *Kunnskapsverdi, bruksverdi og opplevelsesverdi* er de tre hovedverdiene.
*Kunnskapsverdie*n betegner kulturminner som kilde til kunnskap om fortiden, for eksempel kunnskap om byggeskikk og historie.
Opplevingsverdien er knyttet til hvordan kulturminnet påvirker oss som mennesker. Dette avhenger av flere faktorer som erfaring og interesser.
Bruksverdi handler om kulturminnene som ressurs for vekst og utvikling.

I tillegg til disse, er det flere andre verdier som spiller inn i verdisettingen av kulturminnene, slike som autentisitet, alder, representativitet, og om kulturminnet er sjeldent eller unikt.

I arbeidet med kulturminneplan er de ulike kulturelementene vurdert opp mot disse verdiene, og det er prioritert et utvalg kulturminner. Det betyr ikke at det ikke er andre kulturminner som er viktige, eller som i framtiden vil bli vurdert annerledes enn i dag. Det er derfor viktig å fortsette arbeidet med å registrere, dokumentere og ta vare på et mangfold av kulturminner i kommunen.

Valg av tema
Temaene som er blir presentert er valgt for å vise bredden av kulturminner som kan fortelle om den historiske utviklingen på Askøy. Det er ikke enkelt å finne tema som dekker hele bredden av kulturarven på Askøy, når den skal presenteres kortfattet i en kulturminneplan. Det er derfor viktig å påpeke at kulturminner som ikke er nevnt i planen også kan ha en betydelig kulturminneverdi, og at dokumentasjon og opplysning kan løfte dem fram i en slik prioritering.

7.1. Automatisk fredete kulturminner

De fleste av de automatisk fredete kulturminnene er ennå ikke påvist. De ligger under bakken, og er ikke synlige. Flere arkeologer mener også at det beste bevaringstiltaket for slike er å la dem ligge der de er. Arkeologiske kulturminner er automatisk fredet, og har derfor et sterkt juridisk vern. Bergkunst, bygdeborger, gravhauger, boplasser og enkeltfunn regnes blant disse. I større plan- og utbyggingssaker kan utbygger bli pålagt å gjennomføre kartlegging for å undersøke om det finnes arkeologiske kulturminner i området. Alle kulturminner eldre enn reformasjonen (1537), stående bygg og mynter eldre enn 1650, samt kulturminner i vann eldre enn 100 år er automatisk fredet.

Det er valgt ut kulturminner som er vurdert til å ha en spesielt høy kulturminneverdi. Tilgjengelighet, evne til å formidle historie og hvilken sammenheng de kan settes i er tillagt vekt. Fire av kulturelementene er ført opp på BARK-listen (bevaringsprogram for arkeologiske kulturminner) over prioriterte kulturminner for skjøtsel og formidling. Dette gjelder gravhaugene på Ask og Hop, gravminne på Guldbrandsøy og bygdeborgen på Herdla.

I Haugadalen ble det i 2019 gravd ut en boplass i forbindelse av prosjektering av en ny vei. Funnene og dokumentasjonen fra arbeidet gir en god beskrivelse av hvordan arkeologene arbeider, og hva som finnes av spor etter menneskelig aktivitet. Kulturminnet er ikke fredet, men har stor formidlingsverdi i kraft av dokumentasjonen som er tilgjengelig.

Follese-lok 1, Haugadalen (gnr. 12/389 & 12/1742)

Askeladden ID: 109879-1, bosetnings/aktivitetsområde.

Beskrivelse:

Lokaliteten i Haugadalen er om lag 1000m2, og ligger 14 moh., litt nord for veien mot Hetlevik. Boplassen ble gravd ut av Universitetet i Bergen i 2019, og det ble funnet rundt 100 ulike gjenstander. Det foreligger en tilgjengelig rapport fra arbeidet som gir en fyldig beskrivelse av hvordan arkeologene arbeider, og hvilke funn de har registrert.

«Utgravingsresultatene fra Follese har utvilsomt potensial til å bidra med et mer detaljert og nyansert bilde av mobilitet, erverv og sosial organisasjon i slutten av eldre steinalder på Vestlandet. (UiB, 2015)»

Figur 6-9: Over til venstre - Omvisning for Hetlevik skole, over til høyre - Soltun barnehage.
Nede til venstre - 4. kl. Follese skole, nede til høyre - rektoratet og universitetsmuseets ledelse.

Foto: Arkeologisk rapport ved Camilla Zinsli og Morten Ramstad, UiB 2015.

Jernalderboplass, Hetlevik (gnr. 12/196, 12/377, 12/1510 & 13/519)

Askeladden-ID: 91777-1, bosetning – heller.

Beskrivelse:

Helleren ligger kloss i veien. Den er opptil fem meter dyp og 10 meter lang. Høyden opp til hellertaket er om lag 6-7 meter. Tidligere gikk sjøen helt inn til foten av helleren. Det er funnet mye trekull og et ildsted under helleren, et lag med kulturjord, og et lag med mye skjell.

Verdivurdering: Svært høy.

Helleren er godt synlig og lett tilgjengelig, og har et stort potensiale for bruk til skolebesøk og annen formidling.

Kongshaugen, Hop (gnr. 3/95 & 3/204)

Askeladden-ID: 91779-1, gravminne.

Beskrivelse:

I sagalitteraturen er Ask nevnt flere steder, og det er mye som tyder på at Ask og Hop har vært sete for ulike småkonger og stormenn i eldre tider. Gravhaugen har en svært karakteristisk form som man kan finne igjen andre steder, og enkelte har spekulert på om dette kan ha vært brukt som et slags tingsted. Haugen har en diameter på 22 meter og er 3 meter høy. Den er bygget slik at i halve høyden går det en brem rundt og resten løfter seg med en diameter på 19 meter videre opp til en flate der en brukte å brenne jonsokbål. Haugen er gresskledd, og berget er tilgrodd med gress og løvkratt. Haugen ligger like nord for Thomas Erichsens Minde.

Verdivurdering: Svært høy.

Kongshaugen er lett tilgjengelig, og lett lesbar som kulturminne. Sammen med gravhaugen på Ask er de med på å formidle de lange linjene i historien øst på Askøy.

Kongshaugen, Hop. Foto: Svein Indrelid.

Kongshaugen, Ask (gnr. 1/1 & 1/147)

Askeladden-ID: 91737-1, gravminne.
Beskrivelse:
Haugen består av en oppbyggd flate på 15 meter i diameter, med stort utsyn utover fjorden. Haugen er dekket med gress, og det vokser et stort løvtre i nordkanten. Det er plassert en benk på toppen av haugen som blir brukt som utsiktspunkt. Haugen har vært utgravd på et tidligere tidspunkt.

Verdivurdering: Svært høy.
Gravhaugen er godt synlig og lett tilgjengelig. Opplevelsen og formidlingsverdien kan enkelt styrkes ved å etablere skilting med informasjon om kulturminnet.

Revuri, (gnr. 17/8)

Askeladden-ID: 95295-1, bergkunst.
Beskrivelse:
Det er funnet fem figurer, malt med 10 mm bred rødlig farge. To av disse er trolig menneskefigurer. De malte figurene ligger ca. 50 m sørøst for et grendahus/ forsamlingslokale ved en smal os mellom Heiavatnet og Kvernavatnet. Malingene befinner seg i bergveggen over en hylle som strekker seg langs den smale vestenden av Kvernavatnet. Til sammen er det identifisert 5 figurer. Figurene er datert til steinalder/bronsealder.

Verdivurdering: Svært høy.
Det er få eksempler på bergkunst på Vestlandet. I de fleste tilfeller består disse av helleristninger, og bergmalerier som disse er ytterst sjeldne.

Gravhauger, Guldbrandsøy (gnr. 39/12, 29/104, 39/52, 39/2, 39/34, 39/35 og 39/57)

Beskrivelse:
Askeladden-ID: 91770-1, gravminne.
Jernalder, diameter på om lag 5 meter og 20-30 cm høy. Bygd av kantstein, og midt i røysa står det en helle på kant. Røysa er svært overgrodd.

Askeladden-ID: 91766, gravminne (2 st).
7 meter i diameter og 0,5 meter høy, og 10 x 5 meter. Begge er bygget av kantstein, og er overgrodde slik at de er vanskelig å skille fra hverandre.

Askeladden-ID: 91768-1, gravminne.
Røysa er 6 meter i diameter, lav og bygget av kantstein. Det er et tydelig søkk midt i røysa.

Askeladden-ID: 91769-1, gravminne.
Røysa er 7-9 meter i diameter. Den er lav, og vanskelig å se på grunn av mye vegetasjon.

Askeladden-ID: 91767-1, gravminne.
Røysa er om lag 6 meter i diameter og 0,5 meter høy. Det er mye stein i røysa, men den er vanskelig å finne på grunn av vegetasjon.

Verdivurdering: Høy.
Gravhaugene er overgrodd, og kan være vanskelig å få øye på. Det er spesielt å finne en slik samling av gravrøyser på et såpass lite område.

Bygdeborgen (Nesseborgen), Herdla (gnr. 42/1)

Askeladden-ID: 91771, 91771-1, 91771-3, forsvarsanlegg.

Beskrivelse:
Bygdeborgen ligger på et rundt platå, som har en diameter på 30-35 meter, og med bratte sider mot sjøen og Djupedalen: Mot landsiden sperres tilgangen til borgen av en 30 meter lang, dobbel voll med grøft imellom. Grøften har fall fra om lag 0,5 meter i nord til 1,5 meter i søraust. Borgen ble prøvegravd av Haakon Shetelig i 1925.

Verdivurdering: Svært høy.
I området rundt Herdla er det festningsverk fra folkevandringstiden, fra 1. og 2. verdenskrig, og fra den kalde krigen. Bygdeborgen har stor formidlingsverdi, og kan tilrettelegges for publikum ved hjelp av relativt enkle midler.

Bygdeborgen ble ryddet for vegetasjon høsten 2020, og det vil bli satt opp informasjonsskilt på stedet. Foto: Trond Berntsen

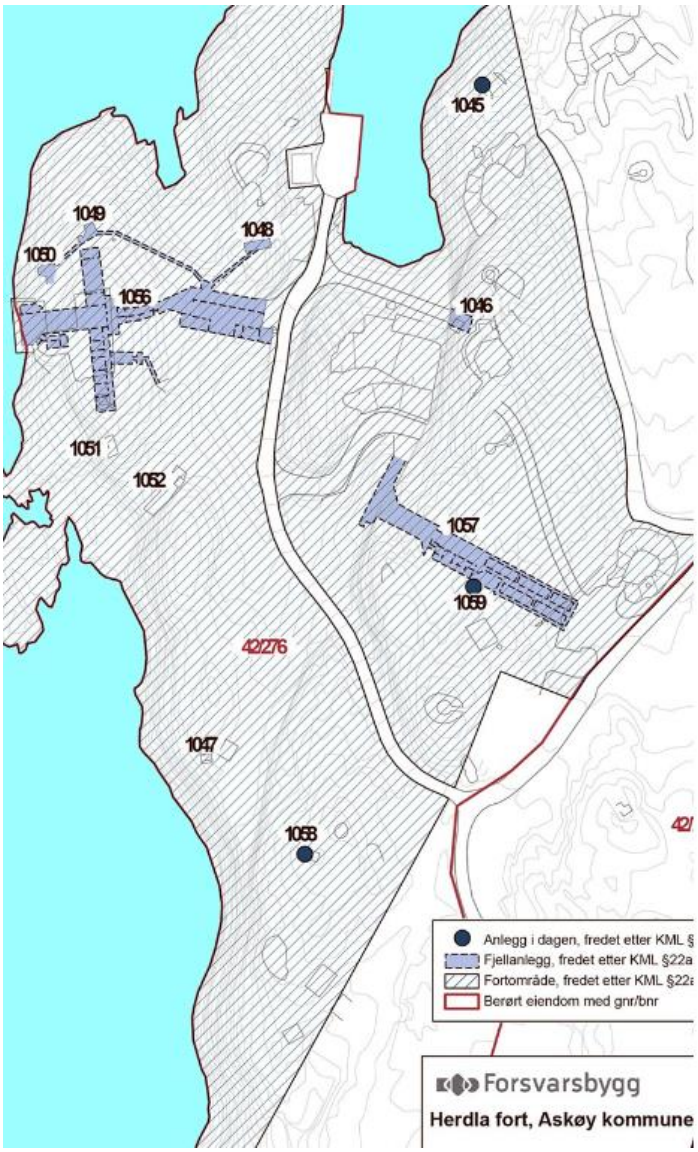
7.2. Vedtaksfredede kulturminner

Herdla Torpedobatteri.

Herdla Torpedobatteri ble bygget av de tyske okkupasjonsstyrkene og overtatt av det norske militæret etter andre verdenskrig. Anlegget ble modernisert flere ganger, siste gang i sammenheng med den store opprustningen av kystfortene i perioden 1987 - 1995.

I 2001 ble batteriet avviklet sammen med resten av kystfortene. I prosessen ble det bestemt at batteriet skulle fredes som ett av fire anlegg som er representanter for kystforsvaret sin historie under den kalde krigen.

Herdla museum har omvisninger i torpedobatteriet, og formidler krigshistorien på Herdla.

(https://www.forsvarsbygg.no/no/verneplaner/landsverneplan-for-forsvaret/sor-og-vestlandet/herdla-fort/)

Bergen Kringkaster.

Bergen Kringkaster ble bygd i 1936-37 og ble satt i funksjon i 1937 med to radiomaster på 150 meter. Bergen Kringkaster er et godt bevart senderanlegg fra 1930-tallet. Bygget er et hus i funksjonalistisk stil, er i pusset teglstein med grunnmur i granitt, og har pulttak kledd med falsete kobberplater. Både Telefunkensenderen og Marconisenderen fra 1937 står intakte i dag, slik de ble satt opp. Telefunkensenderen fra 1935 er verdens eneste komplette sender av denne typen.
Anlegget viser teknisk utvikling innen telekommunikasjon, både i norsk og internasjonal sammenheng. Bergen kringkaster ble fredet av Riksantikvaren i 2000, og omfatter i dag senderbygningens eksteriør, interiør, teknisk utstyr (maskinutstyr), fast inventar og mastefundamentene.

Thomas Erichsens Minde.

Thomas Erichsens Minde ble bygget i 1793. Gården har hatt flere eiere gjennom årene. I 1932 ble hovedhuset skilt ut fra resten av gården og solgt til Sigvart Høines som etablerte A/S Ask Helseheim. I 1971 overtok Midthordaland krets av Indremisjonsforbundet eiendommen og drev alders- og sykehjemmet «misjonsheimen» fram til 2010. Bygget har siden vært i privat eie. Bygget og hageanlegget ble fredet av Riksantikvaren i 1923.

7.3. Tettsteder

Askøy kjennetegnes av de mange sterke bygdene. Både historisk og nå kan de oppfattes som et sosialt og kulturelt felleskap der tilhørighet, lokal tradisjon og skikker skaper lokal identitet mellom innbyggerne.

På Askøy har bygdene til felles at de har tilgang til fjorden, og mulighet for en god kai for å skape forbindelse med omlandet og byen. Bygdene har vokst fram rundt arbeidsplasser knyttet til jordbruk og fiske. Bygdene har hatt samlende funksjoner som skole, kirke, bedehus, postkontor og butikk. God veiforbindelse mellom bygdene kom ikke på plass før på 50- 60-tallet. Skulle man først ut av bygden, var det enkleste å reise til Bergen. Dette førte til at det tok lang tid før det ble etablert et markant sentrum på Askøy.

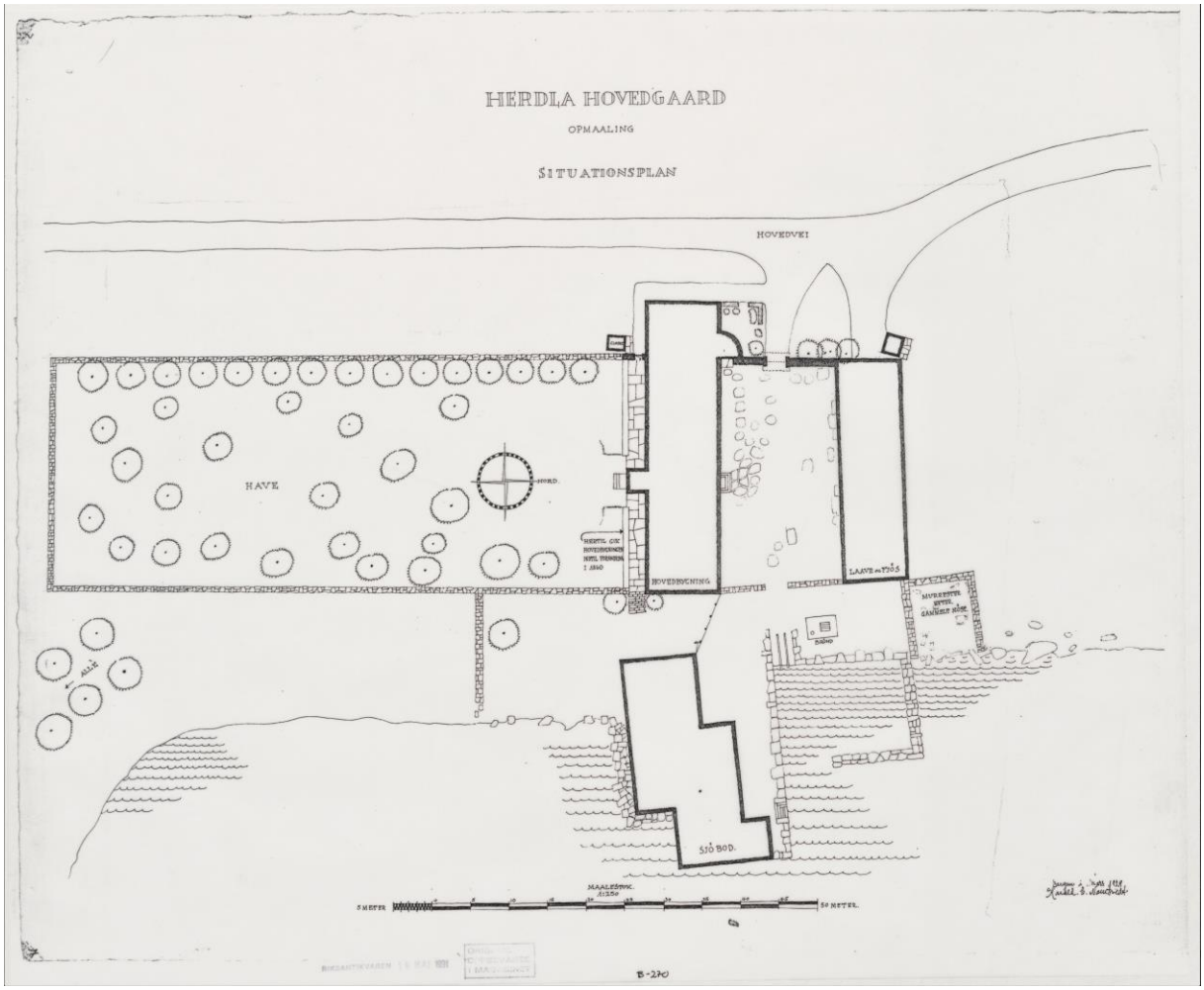
Herdla

Herdla er sammen med Ask stedene med flest skriftlige kilder fra de tidligste tider. Herdla har hatt en rekke ulike og viktige funksjoner. Storgård i vikingetid til vår tid, kirkested fra før 1146, kommunesentrum (1871-1964) og i kraft av sin strategiske plassering; festningsanlegg og flyplass under verdenskrigene og den kalde krigen.

De første fotoene av Herdla gård viser et tun med et plan som ligner det som er i dag. Hovedbygningen og den gamle løa ligger rett overfor hverandre og rammer inn borggården som opprinnelig var helt innelukket. Sør for hovedbygningen ligger hagen, da som nå, inngjerdet av en gråsteinsmur.

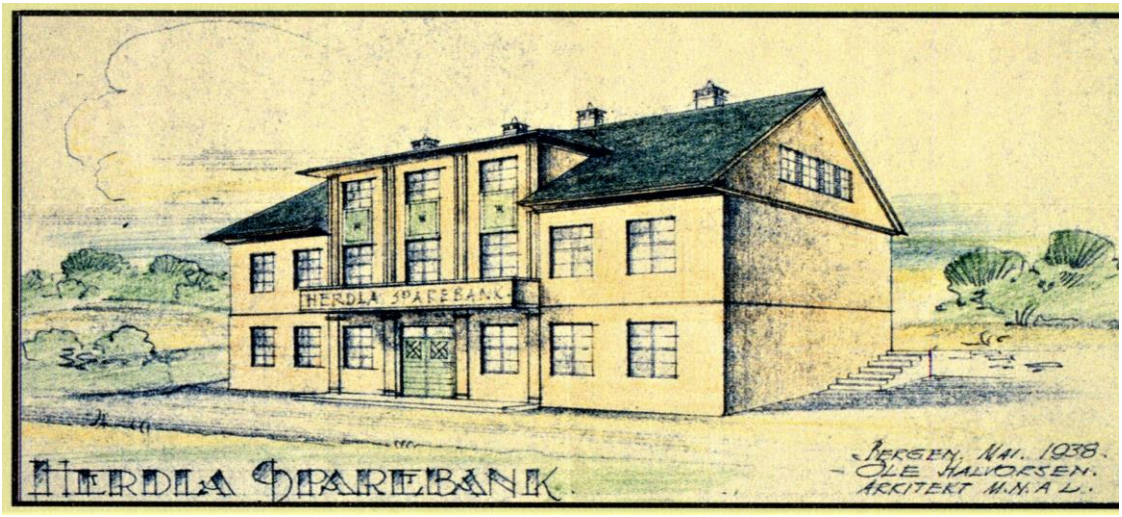
Der var høyt under taket i alle rom. Langs veggene var der en slags gipsgesims, nedenfor den var der i mange rom en blomsterbord. Midt i rommet var der en rosett, der hang lampene. På alle dørene var der messinghåndtak og skilt. Alle dørene på Borggårdssiden var doble, når vi åpnet disse blev der en bred gang fra kjøkkenet og til enden av gullstuen (Turid Kårbø f. 1921).

Den nuværende hovedbygning er bygget i slutningen af forrige aarhundrede av kancelliassessor Krüger. I haven er der plantet gran, bøg og andre trær, blant andet et mæktigt asketræ; de trives godt til trods for at øen ligger saa nær havet (Topographisk-statistisk Beskrivelse over Kongeriket Norge, 1835).

Dampskipskaien på Herdla ligger i Herdlesundet. Her var det også butikk og bakeri. Skolen lå i bakken ned mot kaiområdet. Herdlevågen er det andre sentrumet med god havn, skole, bank og kommunehus. Her lå også fjøs og våningshus og A/S Herdla Slip & Reparasjonsverksted, senere Herdla slip & mek. verksted. Biologisk stasjon ble etablert på Lakseneset på Herdla i 1922.

Herdla var kommunesenter for områder både på Holsnøy og Øygarden. Fra 1895 ble kommunestyremøtene holdt i en gammel skolestue. Da bygget til Herdla bank ble reist i 1939, ble kommunestyremøtene holdt i bankbygget. Bygget er tegnet av arkitekt Ole Halvorsen, som også var arkitekt for oppbyggingen av Herdla kirke etter brannen i 1934, og etter den tyske raseringen under krigen. Herdla sparebank hadde aktivitet i bygget fram til 1984. I dag er bruken av bygget endret, men byggets karakter er videreført av byggets eiere. Stort og monumentalt til å være på Herdla vitner bygget om en tid da øya var kommunesenter og knutepunkt for regionen.

Herdla kommune bygget ikke eget administrasjonshus. Administrasjonen holdt til både i Herdla sparebank og i Biologen.

I 1922 sto Bergen Museums biologiske stasjon ferdig. Huset er tegnet av arkitekt Egil Reimers. Bygget rommet både akvarium, laboratorium, kontor, bibliotek og internat. Anlegget omfattet også tre trehus og et stort naust og kaianlegg. Plasseringen på Herdla ble blant annet valgt fordi forurensningen i Bergen ble vurdert som et problem for forskningen.

Planene om flyplass på øya gjorde at Universitetet ikke våget å satse på Herdla etter krigen. Bygget ble da brukt som kommunehus i knappe 15 år før universitetet på ny overtok bygget. Siden 1994 har det vært drevet hotell- og restaurantvirksomhet i «Biologen».

Biologen, Herdla. Foto: Marcus.uib.no

Både selve stasjonsbygget og trehusene som hører til anlegget har gjennomgått mindre endringer og representerer et rimelig intakt bygningsmiljø.

Som kulturmiljø er Herdla det mest komplekse området i kommunen, med mange lag av historie og kulturminner. Det er blant annet kulturminner fra folkevandringstiden, 1. og 2. verdenskrig og fra den kalde krigen. Det er tre hensynssoner på Herdla. To av dem ligger rundt Herdlesundet, som tidligere var trafikknutepunktet på Herdla. Siden anlegget fra andre verdenskrig er spredt ut over et stort område, rommer også hensynssone H570_4 et stort areal.

Herdlesundet

Området er foreslått lagt inn som hensynssone H570_3 i kommuneplanens arealdel.

Beskrivelse:
Herdlesundet kai var tidligere trafikknutepunktet i Herdla kommune, med den tidligere butikken (1894) og bakeriet (1897) som tydelige kulturminner. Området ligger et stykke unna Herdlevågen, som har nærhet til Herdla Gård, Herdla kirke og de andre offentlige funksjonene i bygden.

Verdivurdering: Middels.
Kaiområde, butikk og bakeri er blitt oppgradert og endret gjennom årene. Det er ønskelig å bevare området, tilkomst til kai må ivaretas, og kulturminner som viser tidligere funksjoner må ivaretas.

Skansevika

Området er foreslått lagt inn som hensynssone H570_5 i kommuneplanens arealdel.

Beskrivelse:
Skansevika er et bygnings- og naustmiljø på sørsiden av Herdlesundet, og utgjør sammen med Herdlesundet kai en helhet.

Verdivurdering: Middels.
Det har gjennom årene vært til dels store endringer på bygg og i området ellers. De enkelte kulturelementene i seg selv har ikke stor verneverdi, men det er ønskelig å bevare strukturen i området. Bygningsmiljø og omgivelser skal ivaretas. Evt tiltak må tilpasses eksisterende kulturmiljø.

Herdla

Området er foreslått lagt inn som hensynssone H570_4 i kommuneplanens arealdel.

Beskrivelse:
Området omfatter Herdla Gård og hageanlegget, Herdlevågen, fortet, Valen og alle øyene. Området har et stort antall kulturminner som stammer fra ulike tidsperioder lang tilbake i

historien. Store deler av området eies og drives av Herdla Gård. Gårdsdriften har vært sentral i å forme kulturlandskapet, og er viktig også for framtidig ivaretakelse av området.

Verdivurdering: Svært høy.
Kulturlandskapet har en stor bruks- og opplevelsesverdi, og kulturhistorien formidles gjennom Herdla museum. Området kan sies å være unikt i norsk sammenheng.
Ved nye tiltak i området skal virkning på kulturminner og opplevelse av kulturmiljø utredes og hensynstas.

Follese

Bygden Follese vokste ut av klyngetunet som lå på haugen nordvest for den gamle skolen og den nåværende butikken. Dette var et tettbygd gårdstun som var vanlig på Vestlandet fram til 1890-årene. Det var også flere husmannsplasser, og en av dem er bevart i Træ.

Sardinfabrikken USF, saltebuene i Follesevågen og tønnefabrikken i Træ ga mange arbeidsplasser. Rundt 1900 var Follese den bygden på Askøy med størst befolkning. Bygden hadde en tid 4-6 kolonialbutikker i drift, bakeri, poståpneri, banktjeneste, bedehus, møbelfabrikk, røkeri, salteri og skomakerverksted.

Follesevågen er et kulturmiljø, og prioritert naustmiljø i kommunen. Innenfor moloen, Møljo, står byggene og naustene tett. Dampskipskaien og butikken med bakeri ligger midt i vågen, og litt opp i bakken ligger bedehus, og et nåværende bolighus som tidligere huset bank.

Frivilligheten har alltid vært en viktig drivkraft i bygdene på Askøy. Follese var intet unntak, og hadde et mangfoldig foreningsliv. Spesielt sto avholdsbevegelsen, misjonsarbeidet og bedehuskulturen sterkt i bygden. Den gamle stevneplassen Mizpa er et spesielt kulturminne på Follese, som også er i bruk i dag. (prioritert kulturminne i kap. 7.13)

Follesevågen. Foto: Marcus.uib.no

Follesevågen

Området er foreslått lagt inn som hensynssone H570_19 i kommuneplanens arealdel.

Beskrivelse:
Follesevågen er et kulturmiljø med svært mange kulturminner på et lite, avgrenset område. I området ligger dampskipskaien, havnen, den gamle butikken, fabrikklokaler, bedehus, og et svært tett naustmiljø.

Verdivurdering: Svært høy.
Det store antall kulturminner og mangfoldet det forteller om Follesebygden gjør at området har svært høy kulturminneverdi. Bygningsmiljø og omgivelser skal ivaretas. Evt tiltak må tilpasses eksisterende kulturmiljø.

Træ, Follese - (12/578, -53, -834, -46, -1644, -573 og -46)

Området er foreslått lagt inn som hensynssone H570 i kommuneplanens arealdel.

Beskrivelse:
Træ er et kultur- og naustmiljø med en husmannsplass. Området eies og ivaretas av Follese heimbygdlag (stiftet 1955), og er tilrettelagt som rekreasjonsområde til allmenn benyttelse med sjøvannsbasseng og stupetårn. Våningshuset på husmannsplassen er et lite lokalmuseum, som blant annet inneholder tidstypisk inventar og en modell av klyngetunet på Follese.

Vurdering: Høy.
Lemstova på husmannsplassen er autentisk og lite er endret på bygget. Området har svært høy bruksverdi som rekreasjonsområde, og det er et stort potensiale i å bruke området til kulturformidling. Det er viktig at det benyttes antikvariske prinsipper ved vedlikehold, og vøling av bygget. Bygg og kulturlandskap skal ivaretas som rekreasjonsområde og kulturmiljø. Tiltak på bygg skal gjøres i dialog med bygningsvern- og kulturminne-kompetanse.

Husmannsplassen i Træ. Foto: Helge Sunde.

Ask

Ask har gjennom hele historien og fram til i dag vært ett av de viktigste jordbruksområdene i kommunen. Askehavn ligger inn mot Byfjorden, og beliggenheten har gjort det naturlig å rette driften mot markedet i Bergen. Mot slutten av 1800-tallet begynte dampskipene å gå i rute mellom Bergen og omegn, og Ask var en periode mye besøkt av ferierende bergensere. I 1896 åpnet Hotel Kongshoug, og Kafé Dyrteigen (1898) tok imot besøkende byfolk.

I 1793 bygget en av Bergens rikeste kjøpmenn, Thomas Erichsen, hovedhuset på Hop. Embedsfolk fra Bergen eide både Hop og Ask lenge etter at de andre gårdene på Askøy var solgt til de tidligere leilendingene. Bygningen Thomas Erichsens Minde er i dag fredet.

På Ask ble det på 1900-tallet etablert næring som; Ask Trevareindustri, Nylands snekkerverksted, Eides Orgelfabrikk, meierivirksomhet, strømpefabrikk og Bergen Tricotagefabrik. Bergen Tricotagefabrik sysselsatte mange på Ask. Her produserte de gensere, jakker, kluter (Norgeskluten), undertøy og nattklær i merket Urd og Neptun. Fabrikken er plassert i Lien på eidet mellom Hopsvann og Askevann. Bygningene er satt opp i 1910, 1919 og i 1940.

Florida var lenge knutepunktet for bygden, med kolonialbutikk, postkontor, telegraf og bakeri. Askøybanken hadde banktjenestekontor i en liten hytte som holdt åpent to timer i uken. Bygget står der den dag i dag.

Foreningslivet sto også sterkt på Ask, der spesielt teater, kor og idrett har markert seg. Foreningshuset Asketun ble bygget i 1927, og rommet i starten offentlig bad og tannlegekontor. Ask-stafetten er ett av landets eldste idrettsarrangement og har vært arrangert 1. mai hvert år siden 1953.

I 1909 etablerte Samson Eik seg med jordbærplanten Seiersherren. Askebærene ble et begrep i Bergen og flere andre på Ask og Hop begynte med jordbær- og bringebærdyrking. Gartnerier med drivhus ble etablert fra 1900. Ask og Hop har blitt omtalt som «Bergens kjøkkenhage».

På Ask og Hop er det mange villaer som bør vurderes ivaretatt. Thomas Erichsens Minde, Sætre gård og Mindehuset er prioriterte kulturminner som presenteres i kapittel 5.4. Bergen Tricotage og Askehavn presenteres i kapittel 5.9.

Cafe Dyrteigen, Ask. Foto: Knoops samling, Marcus.uib.no

Strusshamn

Strusshamn var i sin tid en av storgårdene på Askøy, i eie av kirken, kongen og seinere av bergenske kjøpmenn som Heiberg, Meyer, Gørbitz og Pütter. Første etasje i hovedhuset er bygget allerede før 1750. Under gården hørte flere strandsittere (husmannplass uten jord) boende i sine små hus ved havnen. Jomfruhuset (Finahuset) fra rundt 1750 er det eldste blant disse.

Strusshamns gode havn, nær Bergen, la på 1700-tallet grunnlag for gjestgiveri og kirke, og senere ble kommunesenteret i Askøy kommune lagt hit. De første kommunestyremøtene ble holdt i gjestgiveriet i Strusshamn

I 1804 tok Hans Nielsen Hauge og hans venner initiativ til å reise en kornmølle i Strusshamn. Møllen var i drift fram til den brant ned til grunnen i 1861 sammen med Strusshamns første kirke fra 1741. Ny mølle ble reist på branntomten, mens ny kirke ble bygget der dagens kirke er plassert. I 1910 etablerte Arne Johannessen fra Osterøy en sjoddifabrikk i den gamle møllebygningen.

Sjoddifabrikken og strandhusene er regulert til spesialområde bevaring i kommuneplanens arealdel, og presenteres i kapittel 5.9.

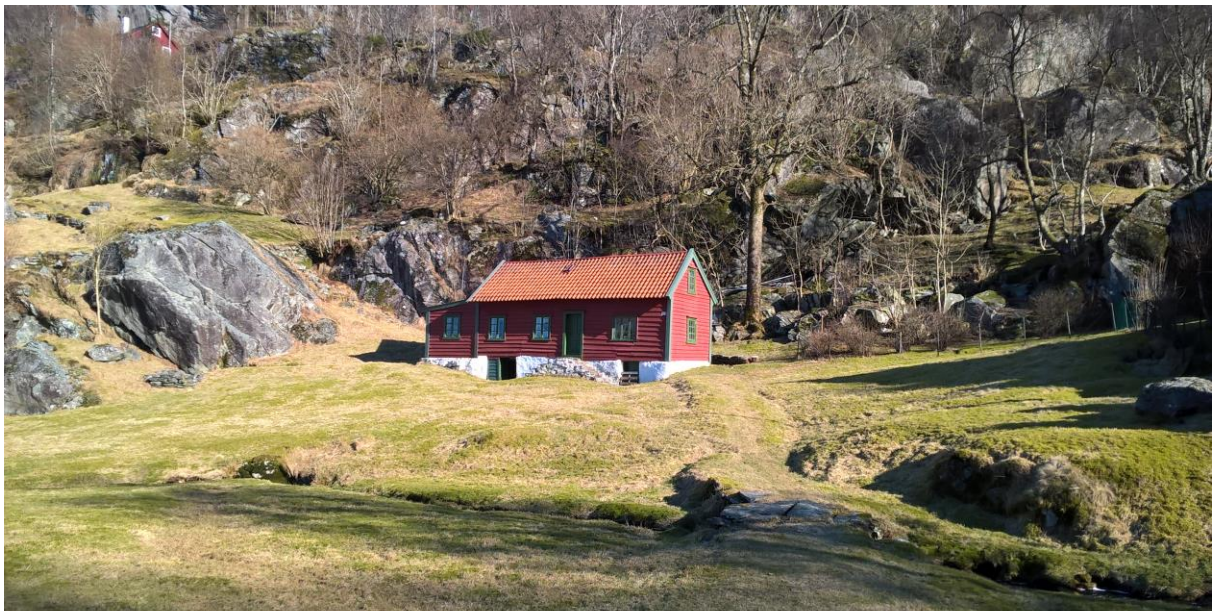
Strusshamn ca. 1810. Illustrasjon: J. F. Dreyer.

7.4. Boliger og byggeskikk

Byggeskikk og byggemåter på Askøy følger i all hovedsak trekkene vi finner overalt i Norge. Unntakene er i stor grad villaene på Hop og Ask. Her er det store påkostede bygg som man oftere finner i bynære villastrøk. Bolighus som er regulert til vern i Askøy kommune er i hovedsak enten blant de eldste eller blant de mest forseggjorte byggene i kommunen.

I tiltaksplanen er det foreslått en gjennomgang av bygg i kommunen for å se om det er nyere bygg eller boligmiljø som bør løftes fram i en kulturminnesammenheng.

Lemstova er den eldste boligtypen som er representert på Askøy. Den var den vanligste boligtypen fra omkring 1750, og overtok etter eldstovene som hadde grue i stova og ljore i taket. Lemstova er bygget opp av én eller to laftekasser, ofte med en svalgang med kjøkken (ildhus), og en stue i hver laftekasse. De fleste byggene fikk i tillegg et tilbygg på ene enden kalt skytje, sval eller halvtekkje. Det er flere lemstover i kommunen. Husmannsplassen i Tre på Follese, lemstova i Tjønnemyra, Kråkåsdalen, Monsenhuset, Ravnanger og Mindehuset, Ask. Lemstovene framtrer i dag som små og dårlig tilpasset dagens krav. De er under press, og det rives årlig slike bygg i kommunen. Det bør bevares en utvalg av denne bygningstypen.

Lemstove i Kråkåsdalen. Foto: Trond Berntsen

Kort før 1900 ble sveitserstilen introdusert i Norge. Husene bygget i sveitserstil var i utgangspunktet arkitekttegnet, mer kvadratiske i grunnplanet, og ble bygget høyere med større vinduer og spissere gavler enn de gamle lemstovene. Byggene ble bygget på en solid grunnmur, og hadde kjeller med ståhøyde. De var ofte utstyrt med ulik grad av utsmykking i gavlene og rundt vinduskarmene. Nye bolighus på Askøy var stort sett enklere, tegnet og bygget av byggmestere som tok inspirasjon fra arkitektdesignede bygg. Det finnes enkeltbygg i kommunen som er flotte representanter for både sveitserstilen, og for flere av stilepokene som etterfulgte denne. Det er svært få av disse som har noen form for vern.

På Ask ble det bygget en rekke villaer med særegen arkitektur. Den mest iøynefallende er Thomas Erichsens Minde som ble bygget i louis seize-stil allerede i 1793 (se kap. 4.20). Troye-eiendommen har både et markant hovedhus, og er omkranset av et særegent parkanlegg.

Bergen Kringkaster er det klareste eksempelet på et funksjonalistisk bygg i kommunen, mens det blant bolighusene er en mer utvannet form for funksjonalisme som er mest utbredt. På 1950 - 60-tallet ble det bygget flere skole og offentlige bygg i kommunen. Kleppe skole og Askøy Rådhus er en representanter for offentlige 1950-talls bygninger. Det er lagt inn i arealplan for Kleppestø sentrum at rådhuset skal beholde sitt originale uttrykk også ved påbygg og utvidelse av det.

Bergen Kringkaster, Strømsnes. Foto: FBK – Foreningen Bergen Kringkaster (LA1ASK)

Mindehuset, Minde (1/16 & 1/17), H570_14.

Sefrak ID: 1247-0001-101, -102, -103 og -104.Våningshus og bygningsmiljø.
Retningslinjer: Kulturmiljø, bygninger og kulturminner skal bevares som en helhet. Nye tiltak må tilpasses eksisterende kulturmiljø

Beskrivelse:
Mindehuset er en lemstove med en skytje på baksiden. Bygget har originale kvaliteter, og er ikke modernisert. I boken Norske gardsbruk, Hordaland fylke (1963, s. 284) står det at bygget kan være reist allerede på 1700-tallet. Mindehuset forvaltes av Ask historielag, som også driver kulturformidling i og rundt det. Bygningsmiljøet er regulert til hensynssone H570_14 i arealplanen. Retningslinjene sier at: «*Kulturmiljø, bygninger og kulturminner skal bevares som en helhet. Nye tiltak må tilpasses eksisterende kulturmiljø.*»

Verdivurdering: Svært høy.
Mindehuset er autentisk, og det er gjort få endringer fra da bygget var i bruk. Det har stor formidlingsverdi, og er ivaretatt av Ask historielag.

Thomas Erichsens Minde (3/95), H570_1

Lokalitet: 87117. Lystgård, hageanlegg og allé. Vedtaksfredet i 1923.
Retningslinjer: Anlegget rundt den fredede bygningen Thomas Erichsens Minde på Ask er vist som hensynssone c) - Bevaring kulturmiljø med påskriften Fredet anlegg.

Beskrivelse:
Thomas Erichsens Minde er en herskapelig villa (1793) med tilhørende parkanlegg. Hovedhuset er et av de største og mest særpregede lystbostedene i bergensområdet. Fra Hopshavn med det tilhørende naustet (Askeladden-ID 1247-0002-047), går en allé opp til huset. En kortere allé går videre opp til «Kongshaugen», en stor gravhaug like nord for huset.

Bygget ble reist i 1793 som lystgård. Fra 1971 og fram til 2010 ble huset (Misjonsheimen) drevet som alders- og sykehjem, eid av Midthordland krets av Indremisjonsforbundet.

Verdivurdering: Svært høy.
Villaen og hagen er svært unik for Askøy, og har stor dokumentasjons- og opplevelsesverdi. Kulturminnet ivaretas i kraft av fredningsvedtaket. Anlegget rundt den fredede bygningen er vist som hensynssone i kommuneplanens arealdel.

Troye, Strømsnes (4/17, 4/1258 m.fl), H570_13

Bygningsnummer: 175767533, Herskapelig villa med parkanlegg.
Retningslinjer: Villa med tilhørende parkanlegg skal ivaretas som en helhet. Nye tiltak må tilpasses eksisterende kulturmiljø.

Beskrivelse:
Troye-eiendommen er et lyststed med en stor parklignende hage. Det nåværende hovedhuset på eiendommen ble bygget i 1917, etter at det en tid sto en sveitservilla på samme sted. Eiendommen og bygget er godt ivaretatt, og innehar i stor grad originale kvaliteter. Eiendommen ligger på Strømsnes, og var tidligere del av Strømsnes gård. En eldre lystgård (1758) lå tidligere på eiendommen. Dette bygget hadde jaktscener og sjablonger malt direkte på bjelkeveggene, og var fredet fram til det brant i 1957 (bilde side 21).
Villaen med tilhørende parkanlegg er lagt inn som hensynssone i kommuneplanens arealdel, og skal ivaretas som en helhet.

Verdivurdering: Svært høy.
Eiendommen som helhet er unik, og kvalitetene er godt ivaretatt.

Sætre, Hop (3/6), H570_16

Sefrak-ID: 1247-0002-067, -68, -69 og -70. Gårdstun, og hjemmet til dikteren Olav Lavik.
Retningslinjer: Gårdstun og innmark skal bevares som en helhet. Nye tiltak må tilpasses eksisterende kulturmiljø.

Beskrivelse:
Gårdstun med innmark og bygg er et godt ivaretatt kulturmiljø. Hovedhuset ble bygget som et bruk under Thomas Erichson i 1807. Bygget er omtalt i heftet «Bergenske lystssteder».

Eiendommen var hjemstedet til dikteren Olav Lavik. Gårdstun og innmark er lagt inn som hensynssone i kommuneplanens arealdel, og skal bevares som helhet.

Verdivurdering: Høy.
Hovedhuset har gode kvaliteter, og tunet er godt ivaretatt som en helhet. Eiendommen er også knyttet til Olav Lavik som via sin litterære produksjon har en sentral plass i Askøys immaterielle kulturarv.

Sokneprestboligen, Strusshamn (10/120)
Askeladden ID: 1247-0010-018.

I 1915 ble Askøy eget prestegjeld, og fikk egen sokneprest. Presteboligen er tegnet av arkitekt Ole Landmark, som også har tegnet flere kjente villaer og store bygninger i Bergen som Forum kino, Rasmus Meyers samlinger, samt flere kirker. Presteboligen sto klar på «Solhaug» i 1918, tilhørende naust i Strusshamnsvågen.

Beskrivelse:
Presteboligen er en forseggjort og staselig bygg. Bygget fremstår utvendig som da det ble bygget, men ble noe ombygget innvendig på 1970-tallet. En stor del av byggene Ole Landmarks tegnet er vernet eller fredet. Det tilhørende tørrmurte naustet (Askeladden ID: 1247-0010-057) er antatt bygget samtidig med presteboligen i 1918. Naustet er bygget i gråstein, og er det eneste steinhuset i Strusshamn.

Vurdering: Svært høy.
Presteboligen er et vakkert bygg tegnet av Ola Landmark. Bygget er det eneste huset bygget for offentlig embedsmenn på Askøy, og viser hvor viktig presten og kirken var for innbyggerne i kommunen for 100 år siden. Bygget er uendret utvendig, og dette uttrykket bør bevares.

7.5. Fiskeri
Jordbruk og fiske var livsgrunnlaget for askøyværingene fram til rundt 1900. Sammenliknet med nabokommunene har fiskeriene på Askøy vært preget av «heimefiske» og salg av fangst på Torget i Bergen. På 1920-tallet dominerte dampbåtene fra Florvåg fisket rundt Askøy. Disse båtene ble eid av foregangsmenn innen Askøys fiskeindustri, og var ment til å sikre råvaretilgangen. Senere kom det større fiskebåter fra tradisjonelle fiskebygder som Hanøy, Hetlevik, Ramsøy, og Tveitevåg. Fra 1920-årene var det nedgang i antall fiskere. Det ble bygget industri på land knyttet til mottak av fisk, og i de bygdene der industrialiseringen ble etablert falt andelen mest i fiskeriet. Fiskerne ble industriarbeider, og Askøy ble en av de viktigste ilandføringskommunene for fiske på Vestlandet. Tønnefabrikker, slipper, hermetikk- og sildeoljeproduksjon skapte mange arbeidsplasser.

Fiske som hovednæring spilte i hele perioden fra 1870-1945 en klart mindre rolle på Askøy enn i nabokommunene ytterst langs kysten.
(Fossen; 1996, s.144)

Svært få fiskefartøyer fra Askøy er bevart. Askøy Kystlag har satt i stand to båter; *Silden*, som blant annet har vært brukt i sildefiske, og *JOM* som er en motorisert oselvar som har vært brukt til fiske og til å frakte fisk til Bergen. Kystlaget har også tatt vare på en seksæring (ca. 1890), fra Kalven som er som har blitt brukt som notbåt, og har fått tak i en notgavlbåt (H-184-H) som skal settes i stand og brukes til kulturformidling.

Nothenge, Nordre Haugland (32/22), H570_7

En av tre gjenværende henger på Askøy.
Retningslinjer: Bygget bør tas vare på, og eventuelle endringer utføres i samarbeid med bygningsvern- og kulturminnekompetanse.

Beskrivelse:
«Nothengjo» på Nordre Haugland er et stort sjøhus, hovedsakelig bygget med grindteknikk med grove dimensjoner. På grunnplan er bygget i all hovedsak åpent, mens andre og tredje etasje er bygget inn med ulike rom. Det er en liten slipp i ene delen av bygget.
Bygget har behov for reparasjoner og utbedringer for å hindre forfall. Bygget har fått tilskudd både fra Askøy kommune og fra fylkeskommunen for å utbedre det. Det finnes omfattende dokumentasjon knyttet til bruk av huset.

Verdivurdering: Høy.
Det er tre nothenger på Askøy: på Marikoven, Hetlevik og på Nordre Haugland. De to første står i områder der det foregår reguleringsarbeid, og der det planlegges utbygging. Disse vil antakeligvis forsvinne, og «hengjo» på Nordre Haugland vil være eneste eksemplar igjen i kommunen.

Nothenge, Nordre Haugland. «Hengjo». Foto: Øyvind Kristiansen

Berland, H570. Naustmiljø

Naustmiljøet på Berland

Beskrivelse:
Naustmiljøet i Berlandssundet består av en rekke naust som er plassert på murer og pæler fra den slake bakken og ut i sjøen. Flere av naustene er svært gamle, murt i naturstein, har tømmervegger eller er bygget med grindverk.

Verdivurdering: Høy.
Naustmiljøet har stor dokumentasjonsverdi. Byggene viser et spenn i byggemåten for naust i området. De inngår i en større sammenheng med kulturlandskapet og gårdene i området. Bygningsmiljø og omgivelser skal ivaretas. Eventuelle tiltak må tilpasses eksisterende kulturmiljø.

Naustmiljø, Berlandssundet. Foto: Trond Berntsen

Ramsøy, Naustmiljø – H570_24 og Bygningsmiljø – H570_25

Ramsøy har mange kulturminner som forteller om fiskersamfunnet. Naustmiljøet er relativt intakt, og det er flere krigsminner i området.

Beskrivelse:
Havnen og naustmiljøet på Ramsøy er en viktig historieforteller som peker tilbake til da båten var viktigste kommunikasjonsmiddel og fiske den viktigste næringsvei for folk på øyen. Området består i all hovedsak av gamle naust som er vedlikeholdt med enkle metoder slik det er tradisjon for med slike bygg.

Verdivurdering: Middels.
Naustmiljøet har en sentral posisjon på Ramsøy, og har stor formidlingsverdi. Bygningsmiljø og omgivelser skal ivaretas. Eventuelle tiltak må tilpasses eksisterende kulturmiljø.

m/g - Silden, motorgavlbåt (H-147-H, H-147-A)

Båten har en rik historie som er dokumentert av Askøy kystlag.

Beskrivelse:
Silden ble bygget i Hardanger i 1926 som ro- og seilgavl for et notlag i Øygarden. I 1952 ble båten kjøpt av Ole Lundal som fikk satt motor og styrehus i den. Senere ble det laget et overbygg bak styrehuset med ovn, og båten ble brukt til skoleskyssbåt fra Heggernes og Berland til Træet skule. I 1961 ble båten satt inn i bygderuten Nordre Haugland – Herdla. Båten ble også brukt i forbindelse med byggingen av både Herdla bru og Sotrabrua, og til å frakte grønnsaker og varer til torget i Bergen i 1970- årene. Historien til båten er godt dokumentert og brukes i kulturformidling av Askøy kystlag.

Verdivurdering: Høy
Det er få tradisjonelle båter som er bevart på Askøy. *Silden* har en rik historie, og det er mange som har minner knyttet til båten. Den har høy formidlingsverdi, og forteller om fiskeri, samferdsel og næring, og har tatt del i utviklingen av Askøysamfunnet i snart hundre år.

Foto: Trond Nesmann Berntsen

JOM, motorisert oselvarseksæring (H-187-A)

Båten representerer en overgangsfase fra robåt til motorbåt, og eies av Askøy kystlag.

Beskrivelse:
JOM ble bygget hos båtbygger Drange i Lysefjorden i 1938. I 1958 ble båten bygget om, og fikk montert motor og fiskebrønn. Båten har vært brukt til garnfiske rundt Utvær (Solund) og til å frakte levende fisk for salg på torget i Bergen. Båten har vært til reparasjon på Oselvarverkstaden, og det er kjøpt inn motor for montering i båten. Båten representerer en overgangsfase fra robåt til motorbåt, og viser utviklingstrekk og tilpassing til ny teknologi og nye bruksområder.

Verdivurdering: Svært høy.
Det er få båter som viser denne overgangsfasen som er bevart. Båten har spor etter bruk og tilpassinger, og har en høy autentisitets- og formidlingsverdi.

Florvåg Slipp og Reparasjonsverksted, Florvåg (6/111), H570_26

Sefrak-ID: 1247-0006-122, -123, -126, og 127. Den siste slippen som er i aktiv bruk på Askøy
Retningslinjer: Slippen med kai, bygninger og anlegg skal så langt det er mulig bevares. Det bør legges til rette for at anlegget skal være i aktiv bruk som slipp.

Beskrivelse:
Slippen ble etablert i 1916, og er den siste aktive slippen på Askøy. Tidligere var det fem «små-slipper» i drift på søre Askøy. Den forteller om Florvåg som industristed, og om Askøy sin historie innen industri, og viktige rolle innen de ulike støttefunksjoner og næringer knyttet til skipsfart og fiskeri.

Verneverdi: Svært høy.
Slippen ligger sentralt i Florvåg, og er svært autentisk. Det har vært lite endringer, og lesbarheten til kulturminnet er høy. Slippen er fremdeles i drift, og er viktig for skøyte- og veteranbåtfolket i regionen. Den har høy bruksverdi. Kulturminnet ivaretas på beste måte ved at det legges til rette for framtidig drift.

Florvåg slipp og Reparasjonsverksted. Monopol kan skimtes helt til høyre i bildet. Foto: KK's postkortsamling, Marcus.uib.no

Askøy slipp og motorverksted, Marikoven (12/1616), H570_2

SEFRAK-ID: 1247-0010-100 og -101. Slipp og verkstedsområde.
Retningslinjer: Området bør ivaretas til maritim aktivitet, og lesbarheten til det historiske slippområdet skal bevares.

Beskrivelse:
Slippen ble etablert i 1915, og besto i hovedsak av maskinverksted, treverksted og slipp. Utover vanlig slipp- og vedlikeholdsarbeid på båter, produserte verkstedet motorvinsjer, spill, notruller, og Askøymotoren. Maskinverkstedet står tilnærmet slik det ble bygget, med smie langs den ene veggen. Treverkstedet, som var i svært dårlig stand, ble revet, og nytt bygg satt opp på samme sted. Slippen er fjernet.

Verdivurdering: Høy.
Maskinverkstedet og smien har en stor grad av autentisitet, og har en høy verneverdi, mens resten av området delvis er endret. Kulturminnene i området viser fremdeles hvordan de tidligere ble brukt, og kan ha stor bruksverdi knyttet til fortsatt vedlikehold av båter.

7.6. Fiskeindustri

Silden var kanskje den naturressursen som hadde størst betydning for Askøys næringsliv gjennom første halvdel av 1900-tallet. Det ble etablert røkerier, salterier, iseplasser, kasse- og tønnefabrikker, slipper, reparasjonsverksteder og motorfabrikker.

De fleste av disse byggene har brent eller er revet, men det finnes gjenstander og dokumentasjon fra flere av dem. Askøy museumslag har en rekke gjenstander fra Rolf Olsen, Skarholmen, i sine samlinger og Kulturfabrikken i Hetlevik har en rik billedsamling som viser driften i Einar O. Hausvik & co sardinfabrikk. Bygget i Hetlevik er svært endret og ombygd, men har en stor bruksverdi, en sentral plass i bygden, og stort potensiale for formidling av historikk ved hjelp av foto og skriftlig dokumentasjon.

Salteriet på Eidet, Hetlevik (12/1412, 12/111 m.fl), H570_28

SEFRAK-ID: 1247-0013-090, -91 & 92.
Retningslinjer: Bygningsmiljø og omgivelser skal ivaretas. Eventuelle tiltak må tilpasses eksisterende kulturmiljø.

Beskrivelse:
Fabrikkområde med bolighus, løe og hage. Sjøboden ble bygget i 1912, og brukt til salteri. Den ble bygget på ca. 1940 og 1950. Boden ligger med langsiden mot kaien og sjøen, og har tidligere hatt vinde for å laste og losse varer. Bygget inngår i en større helhet sammen med bolighus, hage og løe.

Verdivurdering: Høy.
Det er få store sjøhus igjen på Askøy. Bygget er et eksempel på en typisk sjøbod brukt til blant annet salterier og tønnefabrikker.

Kulturfabrikken, Einar O. Hausvik og co (13/22)

SEFRAK-ID: 1247-0013-087
Hermetikkfabrikken ble reist i 1914, totalskadet i brann i 1922, og gjenreist kort tid etter. Fabrikken hadde opp mot 150 personer i arbeid, og hadde produksjon fram til 1975. Askøy

kommune kjøpte bygget, og det var ulike aktører inne i årene fram til 1985 da bygget ble foreslått revet. En aksjonsgruppe ønsket å overta bygget og bruke det til kulturbygg. For å imøtekomme bruken ble de to øverste etasjene revet, og arbeidet med ombygging til kulturhus startet.

Beskrivelse:
Fabrikken er et murbygg i to etasjer, samt et tårn på totalt fem etasjer. Kjelleretasjen brukes til lagring av småbåter, og hovedetasjen brukes til kulturhus, kafé og til utleie. Det er anlagt parkering på taket av bygget. Tårnet er særegent, og har en imponerende takkonstruksjon. Det er lagt ned et stort antall dugnadstimer for å sette i stand fabrikkbygget til å bli den møteplassen det er blitt for Hetlevikbygden.

Verneverdi: Middels.
Bygget er svært endret og tilpasset ny bruk. Det er lite av inventar som viser til tidligere bruk. Bygget har høy bruksverdi. Ved hjelp av fotodokumentasjon, innsamlet historie og et nyetablert museum har det stor formidlingsverdi.

7.7. Jordbruk og kulturlandskap

Jordbruket handler om å foredle landskap, og kulturminnene består av både tun, bolighus, løer, uthus, steingarder, steinsatte bekker og kulturlandskap. Vern av kulturminner er avhengig av at landskapet fortsatt blir holdt vedlike. Derfor er det minst like viktig å legge til rette for fortsatt drift som å bevare de ulike kulturelementene. I beste fall klarer man å få til begge deler.

Kulturlandskapet på Askøy er i all hovedsak formet som følge av jordbruk og beite, men det er også andre virksomheter som kan sies å ha bidratt til å skape det landskapet vi ser på Askøy i dag. De aller fleste vann og vassdrag på Askøy er regulert med ulike demninger og vannføringer for å kunne kontrollere vanntilførselene til møller, sager, og til ulike former for industri. For å drive fiske hadde man behov for naust for å ta vare på båter og redskap. Det er flere naustmiljøer i kommunen som først og framst er bygningsmiljøer, men som kan sees som en del av et kulturlandskap.

Det er på Ask og Herdla man finner de største jordbruksområdene, men også Kjerrgarden, Haugland, Ravnanger, Nordre Haugland, Berland, Åsebø og Fromreide, for å nevne noen, er jordbruksområder med lang historie. Jordbruket besto tidligere av hovedbruk og husmannsplasser. Husmannsplassen i Træ er tatt vare på av Follese Heimbygdlag.

Sør på Askøy er Krokåsdalen et godt bevart kulturlandskap med en rekke kulturminner. Lenger nord er Kjerrgarden et spesielt område. Kjerrgarden grunneigarlag vant kulturlandskapsprisen for Hordaland i 2017 med følgende begrunnelse: *«Kjerrgarden er med sine grønne bakker, flotte steingarder, potetkjellere og steinhus er kulturlandskap det er viktig å sikre ved hjelp av fortsatt bruk»*.

Kulturlandskap, Berland (1920-1939). byggene på bildet er i dag borte. Foto: Olai Schumann Olsen. Marcus.uib.no

Prioriterte jordbruksområder og kulturlandskap:

Kjerrgarden, H570_9

Ole Nilsen Davanger kjøpte i 1802 gården Kjærrgård fra den bergenske forretningsmannen Johan Koren. Gården omfattet alle brukene i Kjerrgarden slik vi kjenner det i dag. Fram til utskiftingen (1920-1930) var det et klyngetun, der Småløa fremdeles ligger. Gården har i løpet av årene blitt delt opp mellom slektninger.

Beskrivelse:
Kulturlandskapet rommer en rekke kulturminner som steingarder, potetkjellere, kvernhus og veifar som gjør området spesielt. Det drives fremdeles med sau, som holder kulturlandskapet i hevd.

Verdivurdering: Svært høy.
Området rommer en rekke kulturminner som er holdt i hevd, og er i god stand. Landskapet er et gammelt kulturlandskap med steingarder og beitemark. Steingardene er vakkert murte og er spesielle kulturminner. Kulturlandskapet med de ulike kulturminnene bør ivaretas, og nye tiltak i området bør tilpasses disse.

Småløa, bygget rundt 1860. Etter jordskiftet i Kjerrgarden i 1928 ble husene spredt, men Småløa ble stående. Foto: Trond Berntsen

Kråkåsdalen, H570_18

Kråkåsdalen er et kulturlandskap med mange kulturminner, bygg, murer, gammel veitrasé og oppmurte bekkefar. Veien gjennom dalen er den eldste kommunale veien på Askøy, og var kirkevei fra Langebrygga (Longjabryggjo) i Kråkåsvågen fram til Strusshamn kirke. Kulturlandskapet er holdt i hevd av beitende sau og slått.

Beskrivelse:
Kråkåsdalen inngår i en sammenheng med Strusshamn og havnen der. Det er en rekke gamle bygg i området, og et steinsatt bekkeløp som løper gjennom hele dalen. Langebrygga i Kråkåsvågen var et viktig knutepunkt mellom Strusshamn kirke, Hetlevik, Horsøy, og med bygdene nord for Hauglandsosen.

Verdivurdering: Svært høy.
Kråkåsdalen er et rikt kulturlandskap som ligger i et område som er preget av tett utbygging. Det er viktig å ivareta kulturlandskapet, og verne området mot horisontvirkninger og andre påvirkninger fra utbygging i tilstøtende områder. Området har stor formidlingsverdi.

Nyland, Steinsland, Ask (1/14)

Sefrak-ID: 1247-0002-124, -125, -126, -12 og -130. Gårdstun
Retningslinjer: Gårdstun og innmark skal bevares som en helhet. Nye tiltak må tilpasses eksisterende kulturmiljø.

Beskrivelse:
Nyland er et intakt gårdstun i et ellers utbygd område. Tunet inneholder blant annet to våningshus, en løe, ett redskapshus og én jordkjeller. Fra 1855 til 1873 ble alle pakterne

under gården Ask selveiere. Blant disse er gården Nyland. På gården var det på 1900-tallet et hagebruk der en dyrket poteter og jordbær. Våningshus ble bygget i 1890 årene, løe i 1885.

Verdivurdering: Høy.
Gårdstunet er intakt, og i god stand. Det har høy formidlingsverdi, og bygningene er typiske for gårdsbebyggelse på Askøy på slutten av 1800-tallet.

Meieri
Salg av melk til Bergen førte til at man bygget meierier på begynnelsen av 1900-tallet. Blant disse var Kleppestøs Handelssteds Melkeindmaaling (1909), Strudshavn Melkeindmaalings Station (1914) (Senere Strusshamn Meieri), Hauglandsosen Meieri (1917) og Ask Meieri (1922). Disse meieriene var samlingsstasjoner for melk før den ble sendt til Bergen.

Strudshavn Melkeindmaalings Station (14/46)
Bygget i 1914. Bygget er ikke registrert i SEFRAK.

Beskrivelse:
Meieribygget er et enkelt murhus i én etasje, med skifertak. Det er gjort få endringer, og bygget framstår som autentisk. Et enkelt informasjonsskilt på veggen forteller om bruken.

Verdivurdering: Høy.
Bygget er en del av kulturlandskapet i Kråkåsdalen. Sammen med en rekke andre kulturminner forteller bygget om hvordan området ble benyttet som landbruksareal. Bygget kan brukes til kulturformidling, men har da behov for tilrettelegging.

Andre jordbruksområder og kulturlandskap som er foreslått med hensynssone i kommuneplanens arealdel:

- Fromreide. Landbrukets kulturlandskap. Lange steingarder, jordkjellere, steinløer og arkeologiske funn. H570_8
- Skaget, Hanøy. Kulturmiljø. H570_12
- Sandvikshaugane. Erdal. Gårdstun og innmark. H570_15
- Søre Haugland. Gårdstun, gammel skolestue. H570-17
- Stølen. Follese. Tun med løe og eldhus. H570_27
- Botakeila. Hanøy. Kulturmiljø. H570_23

7.8. Håndverkstradisjoner og førindustriell produksjon

Askøyværingenes salg i Bergen omfattet ikke bare den store salgsvaren fersk fisk, men også etter hvert landbruksprodukter, gartnervarer og en lang rekke håndverksvarer.

Kipen har hatt en spesiell rolle på Askøy, og er blitt et symbol på fiskarbondens og strilens slit og strev. Kunnskapen knyttet til kipebinding er en «rødlistet» håndverksteknikk i Norge. Kunnskapen er nå tatt vare på for ettertiden takket være ildsjeler i samarbeid med Askøy husflidslag. Kunnskapen er samlet i bokform, og formidles gjennom kipebindingskurs.

Kvernhus, Åsebøvatnet. Foto: Trond Berntsen.

Ved Kråvatn på Kjerrgarden ligger det et kvernhus som ble restaurert i 1980-årene som et samarbeid mellom Askøy museumslag, grunneier, Arne Kjærgard, Hordaland fylke, Askøy kommune og Askøy videregående skole. På Åsebø, mellom Langevatnet og Åsebøvatnet, er det et gammelt mølleanlegg, med dammer og regulert vannføring. Her er det bygget opp et nytt kvernhus på tuftene av det gamle, og dette brukes til å male korn, samt til formidling til besøkende grupper. Anlegget har stor formidlingsverdi, og viser hvordan de malte korn i gamle dager. «Stemmo på Dalen» er et annet anlegg som har stor formidlingsverdi. Stemmo er bygget rundt 1885, og ligger langs den mye brukte turveien fra Haugland mot Fjellvatn og Ask. Demningen ble brukt for å samle vann, slik at man kunne fløte tømmer ned til sagbruket. Den siste fløtingen ble gjennomført på 60-tallet, og «Stemmo» ble satt i stand i 2010 med tilskudd fra Askøy kommune.

Steinarbeid var en av inntektskildene for askøyværinger som var i lønnet arbeid fra 1880 og fram mot 1930-tallet. I Bakarvågfjellet og i området rundt Kollevåg startet man steinbrudd i 1880 - 1890-årene. På Hanøy startet virksomhetene rundt 1905, og på Langøy var det steinbrudd i 1910. Utover på 1920- og 1930-tallet dukket det opp flere steinbrudd på Askøy. Askøystein ble blant annet brukt til kaibygging og til bygg i Bergen.

Steinbruddene er godt synlige i terrenget, og de fleste av dem er plassert slik at man kunne laste stein direkte om bord i båter og lektere. Steinbruddene er i stor grad ivaretatt på grunn av begrensinger knyttet til byggegrense mot sjø.

Prioritert kulturminne, håndverkstradisjoner og førindustriell produksjon.

«Stemmo på Dalen» (15/29

«Stemmo på Dalen» er et lett tilgjengelig kulturminne som er tilrettelagt med informasjonsskilt og benk langs turveien mellom Haugland og Ask. Dammen ble bygget i 1885 slik at man kunne fløte tømmer ned Loneelva.

Beskrivelse:
Dammen består av to murer på tvers av vassdraget, med fyllmasse mellom, og har mekanisme for å regulere vannstanden. «Stemmo» viser hvordan man brukte vannveiene til transport før man bygget vei, og gikk over til transport med traktor og bil.

Verdivurdering: Middels
«Stemmo» er satt i stand av entusiaster, og tilrettelagt med informasjonsskilt og inngår i en helhet med turområdet. Kulturminnet har høy formidlingsverdi.

7.9. Industri og næring

De første industrielle virksomhetene på Askøy vokste fram mot slutten av 1800-tallet, og den første fabrikken på Askøy var Bergen Jodfabrikk (1880), i Florvåg. Fra 1910 kom sildesalterier, tønnefabrikker, trevarefabrikker, hermetikkfabrikker, sjoddifabrikk, trikotasje og mekaniske verksteder.

Industriens nærhet til Bergen, og fjorden som transportvei har vært viktig. Mye av industrien var knyttet til fiskeriene, og Askøy var blant de ti viktigste sildehavner i Norge i forrige århundre.

Tekstilindustrien og teknisk-kjemisk industri har også vært viktig. A/S Arne Johannessens Shoddyfabrikk og Bergen Tricotage A/S på Ask sysselsatte mange, spesielt kvinner. Monopol Maling og Lakkindustri (1922) produserte forskjellige typer maling for bruk i båtindustrien og Waardal Kjemiske Fabrikker A/S (1954) produserte hovedsakelig rustbeskyttende pigmenter til maling.

Lenge var Askøy en ledende kommune innen produksjon av lystbåter. Viksund Båt A/S (1965), Viknes Båt og Service A/S, NB-Marine og Dolvik Båtbyggeri A/S har hatt stor produksjon. Mesteparten av denne industrien er gradvis lagt ned, og produksjonen er blitt flyttet til utlandet. Viknes har fortsatt produksjon i Bakarvågen på Florvåg.

Gamle Strusshamn – H570_22

Beskrivelse:
Området strekker seg fra Gørbitzgården til Strusshamn kirke. Byggene i området er regulert til verneformål. Dette er et rikt kulturmiljø med mange gamle bygninger. De fleste av disse er

knyttet til sjoddifabrikken, enten som produksjonsbygg eller de er bygget som boliger for funksjonærer og eiere av fabrikken. I strandhusene bodde husmenn som leide tomt av eier av Strusshamn Gård. Området er også preget av Strusshamns lange historie som kirkested med flere gravplasser.
De mange fortøyningsringene forteller om havnens historiske betydning, og det er gjort en rekke marinarkeologiske funn i havnen i Strusshamn. Kystbua på Holmen er et svært gammelt bygg, satt i stand av Askøy kystlag. Bygget er tilholdssted for kystlaget, og brukes til kulturformidling

Verdivurdering: Svært høy.
Bygningsmiljøet er registrert på nasjonal liste over verneverdige tette trehusbebyggelser, og har en regional kulturminneverdi. Den historiske dybden på stedet er rik, og godt dokumentert, og formidles av kystlag, museums- og historielag. Bygningsmiljø og omgivelser skal ivaretas. Eventuelle tiltak må tilpasses eksisterende kulturmiljø.

Det er flere generasjoner med fortøyningsringer rundt vågen i Strusshamn. Denne ligger like ved siden av Prestehuset ved Strusshamn motorbåtforening. Foto: Trond Berntsen.

Monopol – Hempel, Florvåg

Malingfabrikken innerst i Florvåg er ett av de mest markante av de gamle industribyggene i kommunen. Fabrikken ble etablert i 1922, og var en hjørnesteinsbedrift. Hovedbygget er særpreget, og eksteriøret bærer preg av funksjonalismens bygningsprinsipper. Bygget forteller om bygdens industrihistorie, og bærer med seg deler av stedets egenart.

Byggets eksteriør bør bevares, men det er et bygg som godt kan bære en ny bruk. Forurensning i grunnen kan være en utfordring knyttet til bevaring og bruk av bygningsmassen. I planens handlingsdel foreslås det at fabrikkbygget skal reguleres til bevaring med stor grad av frihet for å kunne tilføre ny bruk.

Monopol, Florvåg 2010. Foto: Tom Børslid

A/S Bergen Tricotagefabrik, Ask

Bergen Tricotagefabrikk og Arne Johannessens Shoddyfabrikk i Strusshamn sto for tekstilproduksjonen på Askøy. Begge fabrikkene er plassert slik at de kunne nytte seg av vannkraft til produksjonen. Trikotasjefabrikken produserte gensere, jakker, kluter undertøy og nattklær i merkene Urd og Neptun. Produksjonen ble lagt ned i 2000.

Trikotasjefabrikken på Ask ligger i Lien på eidet mellom Askevatnet og Hopsvatnet der det tidligere også har vært mølledrift. Bygningene er satt opp i 1910, 1919 og i 1940. Det eldste bygget ligger helt inn til demningen, og har opprinnelig uttrykk. Fabrikkdelen fra 1940 er svært typisk for perioden, mens fasaden på «mellombygget» i dag er kledd med plater. Anlegget bør ivaretas gjennom fortsatt bruk. Bygningsmiljøet bør dokumenteres og synliggjøres i Askeladden, og kommunens karttjeneste.

7.10. Samferdsel og kommunikasjon

Det er få kulturminner knyttet til samferdsel og kommunikasjon som er vernet i kommunale planer i kommunen. Blant de eldste veiene kan nevnes: Strusshamn-Kleppe, Strusshamn-Kråkåsvågen, fra Ask mølle til Askehavn, og fra Thomas Erichsens Minde til Hopshavn (Fossen, 1996). De første kommunale veiplanene kom i 1870-årene, og fram mot 1900 ble de fleste bygdene sør på Askøy bundet sammen med kjerreveier. Veiene skapte forbindelse mellom gårdene og damskipskaiene, der fjordabåtene var bindeleddet videre til Bergen.

De fleste vei er utbedret og bygget ut flere ganger, men finnes veier det ikke er gjort store endinger på. Veien fra Kopparvatnet til Svensmyren, «Svingane», ble bygget som kjerrevei, og har aldri blitt videre utbygget eller oppgradert. Veien har forfalt gjennom årene, og bør opprustes som tursti og tas vare på som eksempel på en av veiene som ble benyttet før bilen kom. Bergheimveien ble bygget i 1896. Den har blitt utbedret og utvidet flere ganger, men traseen og de mange og høye støttemurene viser tydelig tilbake til den opprinnelige veien.

Langebrygga, og veien fra Krokåsvågen til Strusshamn kirke er blant de eldste veiene i kommunen (før 1860), og er knyttet opp til flere ulike kulturminner. Denne veien er del av hensynssonen i Kråkåsdalen.

Dampskipskaiene er viktige historiefortellere fra tiden da sjøen var den viktigste ferdselsåren, og det bør bevares et utvalg av disse. Hanevik kai er foreslått som hensynssone i arealplanen, og veien fra Hanevik til Åsebø snirkler seg gjennom et rikt kulturlandskap med mange steingarder, bakkemurer og andre kulturminner. Hanevikdagen markerer årlig kulturhistorie knyttet til Hanevik som trafikknutepunkt med veteranbuss og fjordabåt som del av arrangementet.

Fergekaien i Kleppestø er fremdeles i bruk og er et kulturminne. I 1955 startet *MF-Kleppestø* å trafikkere ruten Kleppestø-Nøstet som passasjer og bilferge. Rutelaget A-B tok i bruk det karakteristiske «rundehuset» på Kleppestøkaien som administrasjonsbygg i 1970. Bygget er tegnet av arkitektene Trumpy og Wiberg og er i all hovedsak uforandret. Bygget er et markant bygg med arkitektoniske kvaliteter tett knyttet til tiden det ble bygget. Bygget bør bevares, og planlegges inn i videre utvikling av området.

Den største endringen knyttet til samferdsel er åpningen av Askøybroen i 1992. Fastlandsforbindelsen førte til en annen mobilitet, og satte fart i utbyggingen på Askøy.

Hanevik kai – H570_10

Beskrivelse:
Hanevik har flere kulturminner, blant annet flere svært gamle naust. Der er dampskipskai og en tidligere butikk, og området var tidligere del av Meland kommune.

Verdivurdering: Høy.
Hanevik er et tett og særpreget område, som viser hvor viktig sjøen har vært som ferdselsvei. Bygningsmiljø og omgivelser skal ivaretas. Eventuelle tiltak må tilpasses eksisterende kulturmiljø.

7.11. Offentlig virksomhet (skole, kommunehus)

Askøy kommune og annen offentlig virksomhet har hatt en stor vekst i både ansvarsområder og i ansatte. Offentlige bygg er viktige arenaer og møteplasser for innbyggere i kommunen, og det er mange minner knyttet til blant annet skolehus. Fra 1870-1900 ble det reist en rekke skolebygg: Hop 1870 (?), Bakarvågen 1875, Kleppe 1877, Follese 1877, Kårevik 1877 (flyttet til Davanger 1893), Tveit 1889, Haugland 1897, Hetlevik, 1895, og Erdal 1891

Det står flere gamle skolehus rundt i bygdene i kommunen, og det er få av disse som er registrert i SEFRAK, Askeladden eller kulturminnesøk. Det er også flere bygg som har fungert som skole i kortere perioder. På 1950 – 60-tallet ble det bygget flere store og moderne skolebygg i mur og betong. Flere av disse er svært tidstypiske bygg som har en viss verneverdi.

Prioriterte kulturminner, skolebygg

Skolehuset i Skjøndal, Kleppestø

Den røde stuen bygget i 1869 ble leid som skolebygg i påvente av at det ble bygget skole i Kleppestø. Bygget er ikke registrert i SEFRAK, eller andre offentlige registre. Bygget bør dokumenteres og registreres i Askeladden.

Strusshamn skole

Fra 1848 og fram til 1881 var 2. etasje i gjestgiveriet brukt til skole i Strusshamn. Ny skole ble bygget i 1881, og denne var i bruk fram til 1912 da ny skole ble bygget. Bygget ble videre brukt til kommunehus fram til det brant i 1956.

Strusshamn skole, som ble bygget i 1912 (1909 jmf. SEFRAK) er det eldste skolebygget som fremdeles er i bruk som skole på Askøy. Skolebygget ble utvidet med kjeller og ark i 1952, og nye skolebygg ble bygget i 1971 og i 2001.

Fauskanger skule

Fauskanger skule ble opprinnelig satt opp på Bekken i 1873. I 1908 ble skolekretsen delt, skolehuset revet, og satt opp igjen i Hestetræet. Den gamle skolestuen fikk et tilbygg og ble i 1910 åpnet som Fauskanger skule.

Fauskanger skule, Foto: Trond Berntsen

Haugland skole

«Gamlestova» (bygget 1820) ble benyttet til omgangsskole fra rundt 1850, og fram til Haugland skole ble bygget i 1897 (SEFRAK oppgir 1905). Haugland skole er det nåværende losjehuset for Losje Fenring. «Gamlestova» ble senere delt i to, og den ene av delene ble innredet til treskofabrikk under 2. verdenskrig.

Follese skole, Kleppe skole 1961, Erdal/Florvåg skole, 1891, Florvåg skole, 1933, Gamle Hanøy skole (Juvik bedehus), Skolen på Herdla, Hop skole. 1957, Kleppe og Haugland er typiske eksempler på skolebygg (sent 50 – tidlig 60-tall).

Skolebygg på flyttefot

I 1851 ble det satt opp skolebygg på Laksevåg. Bygget ble brukt som skole her fram til 1904, og ble flyttet til Hanøy for å bli skole. Etter bare 20 år var skolen blitt for liten på Hanøy, og det ble bygget en ny skole her. Bygget ble igjen flyttet til dagens plassering på Juvikflaten der det ble brukt til bedehus. I dag står bygget i veien for den planlagt veiutbygging. Laksevåg lokalhistoriske forening har ytret ønske om å flytte bygget tilbake til Laksevåg, der det kan inngå som del av bygningssamlingen.

Askøy rådhus

Beskrivelse:

Askøy rådhus er tegnet av arkitekt Helge Gjøvåg, og sto ferdig på Kleppestø i 1959. Bygget har en tydelig todeling mellom representasjonsbygget, der kommunestyresal og formannskapssal er plassert, og kontorbygget der administrasjon er plassert. Mellom disse er det et mellombygg med inngangsparti. Foajeen er dekorert med en 15 meter lang freske laget av Lars (Laurie) Grundt. I kjelleretasjen ble det etablert bank og postkontor.

Verdivurdering: Høy

Askøy rådhus er et flott, og tidstypisk eksempel på offentlige bygg fra 50-og 60-tallet. Bygget bør bevares.

Askøy Rådhus. Foto: Trond Berntsen

Askøy elektrisitetsforsyning

Julaften 1917 fikk de første husstandene på søre Askøy elektrisitet. Den første strømmen ble levert fra generatoren til Arne Johannessens Shoddyfabrikk A/S i Strusshamn, men i 1918 kunne Askøy elektrisitetsforsyning levere strøm via sjøkabel fra Kvarven til Kleppestø. Askøy e-forsyning hadde i mange år hovedkvarter i det gamle kommunehuset i Strusshamn som brant i 1956. Sekundærstasjonen på Nedre Kleppe er et markant og tidstypisk bygg som ble tatt i bruk i 1963. Askøy museumslag har laget en utstilling om Askøy elektrisitetsforsyning i Sjoddien, Strusshamn.

Boss-sjakten

Askøy kommune etablerte i 1963 en sjakt på 1,5 meter i diameter som gikk fra Utsikten ved Hetlevikvegen og rett ned i sjøen. I fem år ble kommunens boss tømt i sjøen gjennom sjakten. Bygget, som sto på toppen av sjakten er revet. Det er fremdeles synlige deler av røret i fjellsiden ned mot sjøen.

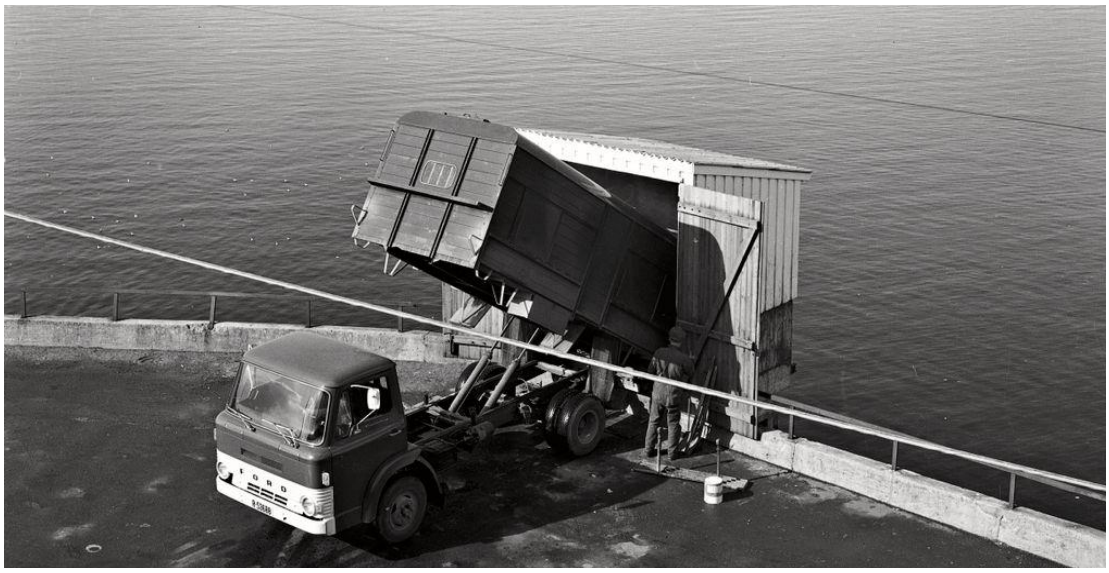

Foto: BIRKHAUG OG OMDAL/BERGENS TIDENDE

7.12. Organisasjonsliv (ungdomshus)

Rundt 1900-tallet ble det etablert frivillig organisasjonsliv i kommunen, både innen sang og musikk, og knyttet til bedehus og avholdsbevegelsen. Etterhvert ble det også etablert organisert idrett. I tilknytning til lag og foreninger ble det etablert møteplasser og foreningslokaler som for eksempel Asketun, Norrønaheimen, Bergheim og Heiarvang. Utendørs stevnesteder som Dronningen, Hennesmyra, Klokkarhagen m.fl. ble brukt til konserter med kor og korps.

Norrønaheimen. Foto: Trond Berntsen.

Asketun

Ask Ungdomshus, Asketun ble bygget i 1927. De første årene var det offentlig bad og tannlege i bygget som ble brukt av blant andre Ask Mannskor. De siste årene har bygget vært brukt som utleielokale til bryllup og andre tilstelninger.

Norrønaheimen

Foreningen «Norrøna» var en av de første frilynte ungdomslagene på Askøy, stiftet i 1914. Første byggetrinn sto ferdig i 1921, og bygget har senere blitt utvidet flere ganger. Strusshamn musikkforening overtok driften av bygget i 1964, og har fremdeles sin base i huset. Norrønnaheimen brukes flittig til øving og mindre korpskonserter, og har hatt stor betydning for musikk- og kulturlivet sør på Askøy.

Bergheim

Den såkalte sykebarakken ble flyttet fra Florvåg og satt opp på Florvågknatten (gbnr 7/2017). Heimevernet organiserte flyttingen på dugnad, og alle lastebileiere på Askøy var med og bidro til flyttingen. Bygget sto ferdig i 1953 med 500 sitteplasser, mer enn dobbelt så mange som det nest største forsamlingslokalet i kommunen, og var angivelig det største av sitt slag i Hordaland. (Florvåg Idrettsforenings jubileumsberetning 1930-1980, s.55) Bergheim huset i «striledansenes» glansalder mange konserter og arrangement, og trakk folk fra byen og ut til Askøy. Askøymessen ble avholdt i bygget i 1954 med 10 sammenhengende dager med kulturarrangement. Kino ble også drevet i bygget med fast visning hver onsdag og søndag. Gressbanen på Svensmyra ble åpnet i 1958.

7.13. Tro, kirke og bedehus

Kirkebygget har mange steder vært det eneste eller det mest markante offentlige bygget i lokalsamfunnet. Helt til ut på 1800-tallet var kirkene det viktigste møtestedet. Kirkene er, i tillegg til å være menighetskirker, samlingssteder for livets høytider og kulturarenaer, også viktige kulturminner. Kirkebygg i Norge har en egen verneordning, men ingen av kirkene i kommunen er vernet eller «listeført».

Ask, Herdla og Strusshamn er kirkesteder med lang historie. Troslivet, bedehus- og avholdsbevegelsen har vært viktige opp igjennom historien, og svært mange bygder i kommunen har sitt eget bedehus.

Herdla kyrkje. Herdla kyrkje ble trolig reist før 1103 og var blant de eldste i Hordaland. Dagens kirke sto ferdig i 1863, og brant i 1934. Den ble bygd opp igjen på samme grunnmur og var ferdig året etter. Under andre verdenskrig ble kirken brukt av tyskerne som blant annet fjernet tårnet på kirken. Kirken ble satt i stand etter krigen med et lavere kirkespir. I 2008 ble tårnet forhøyet for å bli mer lik tårnet til den gamle kirken som ble ødelagt.

Ask kirke. Skriftlige kilder (Bjørngynjar Kalfskinn) fra rundt 1320-1340 forteller at det sto en kirke på Ask. Både plassering og byggeår for denne er uavklart, men arkelog Bendixen registrerte i 1900 murer som ble tolket som rester av et kirkebygg. Ungdomslaget på Ask

reiste i 1930-årene et kors der de mente at den første Ask kirke sto. Dagens kirke sto ferdig i 1908 og er tegnet av arkitekt H.S Eckhoff.

Strusshamn kirke. Det ble bygget kirke i Strusshamn i 1741. Denne brant ned i 1861, og en ny og betydelig større kirke i sto ferdig i 1864. Denne kirken brant ned i 1966, og en tredje kirke ble vigslet i 1969. Kirken i Strusshamn var tidstypisk og særpreget både i arkitektur og materialbruk. Kirken er tegnet av arkitekt Torgeir Alsaker og Einar Vaardal-Lunde. Alsaker tegnet også Tveit kirke som ble bygget i 1957.

Bedehus. I tillegg til kirkene har bedehusene og losjehusene vært viktige for trosbevegelsen og for avholdsbevegelsen på Askøy. De første bedehuset ble bygget på Grønevik, Søre Haugland i 1889 og på Follese i 1892. Deretter ble det bygget bedehus på Kleppe i 1903, på Hanøy i 1912, i Florvåg i 1923, i Juvik i 1923 og på Erdal i 1927.

Ingen av bedehusene er i dag prioritert som kulturminner, men det bør gjennomføres en kartlegging og vurdering av disse for å ivareta dokumentasjon og legge en plan for forvaltning og eventuelt bevaring av et utvalg av disse.

Mizpa, Follese – H570_21 (12/62)

Beskrivelse:
Mizpa er et naturlig amfi, og et kristent stevnested (vigslet 13.juni 1909). «Det stora møte» som ble holdt i Mizpa skal ha samlet over fire tusen mennesker. Amfiet har i dag 800 sitteplasser, og blir brukt til konserter, gudstjenester og til Follesebygdens 17. maifeiring. Stedet ble valgt til kulturminnested for Askøy kommune i 2000.

Verdivurdering: Høy
Mizpa er et svært særpreget sted med en betydelig historie, som viser hvor sterkt bedehusene og misjonsbevegelsen har stått på Follese, og ellers i regionen. Stedet har stor bruksverdi, og har en samlende funksjon for folk i bygden. Stevneplassen skal ivaretas med dagens funksjon.

7.14. Forsvar og krigsminne

Askøy har en strategisk beliggenhet ved innseilingen mot Bergen. Dette har ført til at det er en rekke krigsminner i kommunen. Det finnes forsvarsverk og krigsminner fra folkevandringstiden, 1. og 2. verdenskrig, og fra «den kalde krigen».

Tidlige krigsminner og forsvarsverk
Bygdeborgen på Herdla er presentert under fornminner. Dette er det eldste krigsminnet vi finner på Askøy. De militære anleggene på Skarvøy og Lamøy, øst for Herdla ble bygget i 1902-03 som en del av Bergens ytre befestninger i oppbyggingen til unionsoppløsningen i 1905. Det ble plassert ut et minefelt og beskytningsartilleri. Under første verdenskrig hevdet Norge sin nøytralitet i konflikten og plasserte ut nøytralitetsvakter langs kysten. På Juvikflaten, står et skilderhus som ble brukt av nøytralitetsvakter under første verdenskrig. De ble bygd fem skilderhus på Askøy, men i dag er dette det eneste som står igjen.

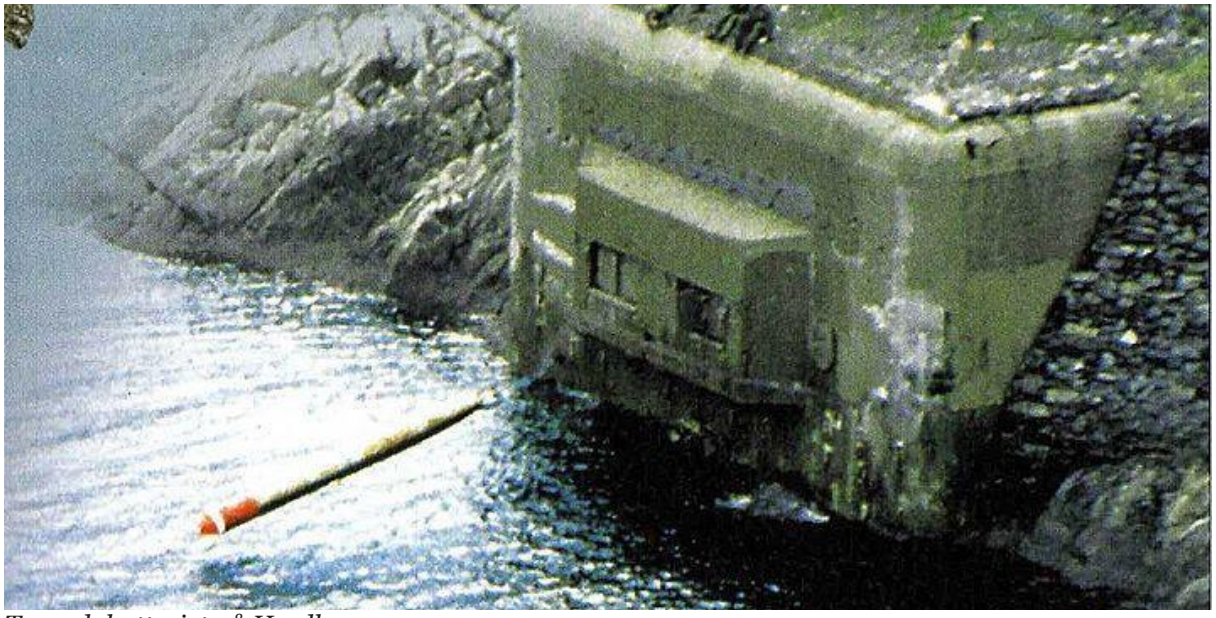

Skilderhuset, Juvikflaten. Foto: Trond Berntsen.

Andre verdenskrig.
Under 2. verdenskrig ble det bygget en rekke installasjoner og festningsverk på Askøy. Herdla og Florvåg var områdene med størst aktivitet, men også på Ramsøy, Krokås, Kleppe og flere andre steder var det stor aktivitet. Det ble bygget havn for krigsskip i Florvåg, og på Herdla ble det anlagt festningsverk, torpedobatteri og flyplass. I Florvåg er det fremdeles en rekke spor fra krigens dager med bunkerser og tyskerbrakker, men totaliteten er ikke lenger synlig.

Herdla har fremdeles mange spor etter det store anlegget og flyplassen tyskerne bygde der. Herdla museum har mye dokumentasjon knyttet til anlegget og formidler dette via utstillinger og annen informasjon. På Ramsøy er det bunkerser og kanonstillinger som er lett tilgjengelig for allmennheten. Disse to anleggene er prioriterte krigsminner i Askøy kommune. Andre krigsminner har også et visst vern. Tiltak og byggesøknader som berører slike skal sendes til fylkeskommunen for en kulturminnefaglig uttale.

Den kalde krigen.
Torpedobatteriet på Herdla (Askeladden id. 139228) er et kystfort som ble bygget som tysk torpedobatteri i 1944, og omlagt til undervanns torpedobatteri i 1995. Anlegget ble nedlagt i 2002, og utrangert i 2007. Inntil for få år siden var altså batteriet et topphemmelig forsvarsanlegg. Nå er det fredet som kulturminne og forteller om «den kalde krigen». Torpedobatteriet er et unikt kulturminne, og representerer undervannsforsvaret som ble bygget ut langs kysten av Norge.

Torpedobatteriet på Herdla.

Herdla fort

Flyplassen på Herdla ble bygget av tyskerne som et ledd i forsvaret av Vestlandet. Fram til 1943 var dette den eneste operative tyske flyplassen mellom Stavanger og Trøndelag, og flyplassen hadde stor militær betydning (www.forsvarsbygg.no).

Plasseringen midt i seilingsleden nord for Bergen var viktig, både for overvåking av fjordene og skipstrafikken og for å gi en effektiv beskyttelse av selve byen. I tillegg til flyplassen ble det bygget et kystfort med batterier, bunkersanlegg m.v. med henblikk på skipstrafikken. Dette ble fullført med en utbygd torpedostasjon i 1944. Kystfortet og torpedostasjonen var en del av «Artillerigruppe Hjeltefjord» som besto av ni anlegg, derav tre på Herdla.

Beskrivelse:
Det tidligere flyplassområdet med rulle- og taksebaner ligger på Herdlevalen, en gressbevokst sandbanke med sjø på begge sider. Den tidligere strukturen er fremdeles synlig i landskapet. I nordenden, med utsyn mot Fedjefjorden, finnes det rester av splinthangarer og annen relatert bebyggelse som drivstoff- og ammunisjonslagre, brannstasjon m.v. ved Paddehola og inntil høydedragene på Små og Store Karlsøyni. Hovedkvarteret lå i sydenden av plassen med kontorer, hangarer, verksteder og nok en brannstasjon.

I dag er det bare rester og mindre spor igjen av bygningene med direkte tilknytning til den tidligere flyplassfunksjonen. På innsiden av flyplassområdet, i bukten mot øst, er det spor etter slipp og kaianlegg for sjøfly og båter. Det samme gjelder en rekke nærforsvars- og batteristillinger på utsiden av rullebaner og på høydedragene i begge ender av flyplassområdet i tillegg til bunkere og tunnelsystemer.

Torpedostasjonen som lå på vest for flyplassområdet ut mot Hjeltefjorden ble modernisert etter 2. verdenskrig, og var i bruk av det norske forvaret helt fram til 2002.

Vurdering: Svært høy.
Herdla har mange lag med historie knyttet til forsvarsverk og krigsminner, og det er mange kulturminner og bygg som kan fortelle om denne historien. Herdla museum formidler historie, og kulturhistorien kan oppleves i landskapet som er tilrettelagt for friluftsliv.

Anlegget bør bevares som militærhistorisk landskap som omfatter sporene etter det opprinnelige ekstyske flyplassanlegget og festningsverket rundt. Dette gjelder synlige spor av flystripe (nå i form av vegetasjon), rester av batterier, bunkere, hangarer og andre militærhistoriske elementer i tillegg til viktige strukturer i landskapet slik som veianlegg og hustufter.

Ramsøy

I 1941-42 bygde tyskerne kystartilleristillinger på Ramsøy. Anlegget var i likhet med Herdla fort del av «Artillerigruppe Hjeltefjord». Ramsøybatteriet hadde kommandoplass, ammunisjonsbunkers og sykehus i fjellet, samt fire kanoner med en rekkevidde på 14 000 meter og dekte Hjeltefjorden nordover til Merkesvik i Askøy og Blomvågen i Øygarden.

Beskrivelse:
Ramsøy kystfort er lett tilgjengelig, og tilrettelagt som friområde med benker og rasteplasser. Bunkersene er i relativt god stand, og det er mulig å ta en spennende tur med lommelykt i fjellanlegget.

Vurdering: Høy.
Krigsminnene på Ramsøy ligger i en LNF-sone, og er ivaretatt i plankartene til Askøy kommune. Området er mye besøkt, og brukt til fiskeplass fra land. Det er gode muligheter for å drive kulturformidling i området, som med fordel kunne hatt mer informasjon i form av skilting.

7.15. Immateriell kulturarv / private samlinger og dokumentasjon

Immateriell kulturarv er en betegnelse for levende tradisjoner og tradisjonell kunnskap som blir overført mellom folk og generasjoner. Kunnskapen blir praktisert i dag og ført videre gjennom kreative uttrykksmåter, som håndverk, musikk, dans, hendelser, mattradisjoner, ritualer og muntlige framstillinger som dialekter ord og uttrykk. Stedsnavn er også kulturminner som bærer med seg kunnskap om lokale forhold og som kan fortelle om steders betydning og bruk.

Norsk Kulturråd arbeider med å innføre UNESCOs konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven og er Kulturdepartementets fagorgan på feltet. Formålet med konvensjonen er å øke respekt for- og kunnskap om immateriell kulturarv.

På Askøy er det lagt ned arbeid for å bevare vår immaterielle kulturarv, blant annet med prosjekt for å dokumentere mattradisjoner, sanger og historier, filmer og andre dokumenterte samlinger som; «Brekkefilmene», Widerøe-skråfotosamling (1960), sogeskrift,

historiske bøker, sanger og sagn. Askøy folkebibliotek har en omfattende samling med lokalhistorisk litteratur.

Gjenstandssamlinger

Herdla Museum er del av Museum Vest, og er det eneste museet på Askøy med fast ansatte. I tillegg er det museumssamlinger i Sjoddien i Strusshamn, i Kulturfabrikken i Hetlevik og i Bergen Kringkaster på Strømsnes. Frivillige lag og organisasjoner har lagt ned et imponerende arbeid i disse samlingene, og dette arbeidet er eksempel på hvilken viktig rolle lag og foreninger har i kulturminnearbeidet.

Askøy kommune har fram til nylig hatt et lokalhistorisk arkiv hos kulturavdelingen. For å sikre at materialet blir lagret forsvarlig, og for å gjøre det søkbart for publikum og for forskning er materialet overlevert til fylkesarkivet i Vestland.

En utfordring for samlingene er å organisere åpningstider som gjør dem tilgjengelige for allmennheten.

Askøy museumslags samling, Sjoddien. Foto: Trond Berntsen.

Askøy museumslags samling

Utstillingen til Askøy museumslag omhandler tema som samferdsel, skole, kirke, husholdning og dagligliv. Utstillingen er åpen i forbindelse med arrangement i Sjoddien, ved besøk av skoler og barnehager og etter avtale. Askøy museumslag har komplett samling av Askøy Tidend og deler av Askøyværingen, samt fotoarkivet til begge nevnte aviser. Museumslaget har også Oskar Karlsens fotoarkiv.

Rolf Olsen-samlingen

Gjenstandssamling knyttet til Rolf Olsen A/S sitt salteri på Skarholmen. Samlingen inneholder inventar fra boligdelen av fabrikken, og gjenstander knyttet til produksjon og salg. I samlingen er det også et betydelig bildemateriale knyttet til fiskeindustri, og redskap brukt

til tønnemaking, fiske og landbruk. Utstillingen er åpen i forbindelse med arrangement i Sjoddien, ved besøk av skoler og barnehager og etter avtale.

Askøy kulturvern og historielag
Askøy kulturvern og historielag har en gjenstandssamling knyttet til småindustri og veftsdrift på Askøy. I samlingen er det også et tilnærmet komplett skomakerverksted. Samlingen er i dag ikke tilgjengelig for publikum.

Herdla museum
Herdla museum er en del av Museum Vest, og formidler kulturhistorie, natur og dyreliv på Herdla. Utstillingene omhandler krigshistorie, lokalhistorie, flyutstillingen, Herdla Torpedobatteri og skiftende utstillinger. Museet er åpent for publikum, har åpen kafé og har en sentral rolle for besøkende til Herdla.

Hetlevik kulturhistoriske museum
I gamle Einar O. Hausvik & co. Hermetikkfabrikk i Hetlevik er det etablert et lokalhistorisk museum. Utstillingen er knyttet til fabrikkhistorien og til lokalhistorie i Hetlevik, og inneholder blant annet inventar fra den gamle butikken som lå like sør for fabrikken. Utstillingen vil være tilgjengelig for skole og for andre besøkende i Kulturfabrikken.

Bergen kringkaster
Bergen Kringkaster er et fredet kulturminne, og en kulturhistorisk samling i seg selv. I bygget er det også en gjenstandssamling knyttet til radiohistorie og til telehistorie. Lokalforeningen Bergen Kringkaster har radiosendinger, tar imot skoleklasser, og holder samlingen åpen hver søndag.

Follese heimbygdlag
Follese Heimbygdlag eier og drifter husmannsplassen og badeplassen i Træ på Follese. Lemstova og uthusene er gamle, og er holdt autentisk. Hovedhuset inneholder en lokalhistorisk utstilling som er åpne for skoler, og for andre besøkende etter avtale. Byggene har behov for vedlikehold og oppgraderinger. Det er viktig at arbeidet som blir gjort følger antikvariske prinsipper.

Ask historielag
Ask historielag har ansvar for Mindehuset. Dette er en lemstove som er autentisk og som viser hvordan en familie bodde for rundt 150 år siden. Bygget og utstillingen er åpen for skoleklasser og for andre besøkende etter avtale.

Askøy kystlag
Askøy Kystlag holder til på Holmen og i Kystbua i Strusshamn. Laget har robåter til utlån, eier flere verneverdige båter, har en motorsamling, og driver kulturformidling på ulike arrangement. Strusshamn barnehage arrangerer sine kystkulturuker i kystlagets lokaler hver

vår.

Askøy Kystlags lokale, Kystbua i Strusshamn. Foto: Trond Berntsen

Sagn, myter og saga

Askøys tidligere navn, Fenring blir nevnt i Gautreks saga. Fenring betyr et myrlendt område omgitt av haug og hammer. Her bodde Grani også kjent som Hestehår-Grani på gården Aski, Ask. Grani var blant Kong Hertjof av Hordalands menn, og deltok da de drepte Kong Harald av Agder. Gutten Starkad som ble oppfostret av Harald ble tatt til fange av Grani og ført til Askøy bare 3 år gammel. Kong Haralds sønn Vikar ble også tatt til fange, og da han var gammel nok ble han satt til å passe på Fenring varden (Storavarden ovenfor Florvåg).

> *Vikar vakta Storevarden, vart konge i Hordaland, Agder, Telemark og Uppland. Starkad, som vart oppfostra på Ask hjå hirdmannen Hrosshårs-Grane, vart den mest namngjetne herføraren i si tid – ikkje berre i Noreg, men òg i Sverike og Danmark.*
>
> *Egilsoga fortel at på 9.hundradtalet levde Torgeir Tyrnefot på Ask. Han var «ovleg rik», ein stor blotmann og trollkunnig. Ein av sønene hans var den harde og strilynde Berg-Onund. Han kom upp i ein leid ervestrid med Eigil Skallagrimsson og fekk sin bane i 934.*
>
> (Clausen: 1937:s.10)

Egils saga handler om Egil Skallagrimsson som gjennom en arvetvist med Thorgeirsson-brødrene fra Ask, angrep Herdla før han dro til Ask og drepte brødrene. Etter dette trer ikke Askøy noe særlig fram i historiske beretninger før på 1800-tallet. I 1194 kjempet Kong Sverre og birkebeinerne mot Sigurd Magnusson og øyskjeggene i «Slaget ved Florvåg», som er regnet som Norges største sjøslag målt i antall falne. Kong Sverre og hans menn led store tap, men gikk seirende ut av slaget.

De Zee Ploeg var en hollandsk emigrantskute på vei mot USA i 1817. Skipet møtte storm, mastene brakk og endte opp med å havarerte i Nordsjøen. Skipet ble slipt inn til Skjelanger på nordre Holsnøy. Skipet fraktet ca. 560 tyske emigranter fra Württemberg. 30 barn og noen få voksne døde ombord. Mesteparten av emigrantene fortsatte til USA etter at de hadde vært innlosjert en periode i Bergen. Rundt hundre returnerte til Tyskland mens noen få slo seg ned i Bergen permanent og gav opphav til flere bergenske slekter, blant annet Rieber. Ved Herdla museum er det satt opp et minnested for forliset, og Den Nasjonale Scene satte i 2019 opp teaterstykket «Skipet – de Zee Ploeg».

Welhaven og Askøystrilen. Johann Sebastian (født 1807), var sønn av Johann Ernst Welhaven som var prest i St. Jørgen kirke i Bergen og i Strusshamn kirke. I 1851 gav han ut boka «Reisebilleder og digte», og i «Billeder fra Bergenskysten» beskriver han blant annet Askøys landskap og «strilen», med beskrivelser av klesdrakt, reise til torget i Bergen, bryllup og forholdet mellom bymann og stril.

> *Askøen, Holsenøen, Radøen, kunne efter Størrelsen sammenlignes med Langeland, Malta, Wight, Ithaka; og enhver af dem afgiver i sine Hovedformer et Norge i det Smaa.*

(Welhaven 1851, Billeder fra Bergenskysten)

8. Målsetninger og innsatsområder

	Mål 1: Innsatsområde vern			
	Askøy kommune skal ta vare på et mangfold av kulturminner som formidler et bredt spekter av Askøys historie. Kulturhistorien og kunnskap om denne, vil få fram Askøys særpreg og identitet, og gi et grunnlag for videre utvikling.			
	Tiltak	**Ansvar**	**Frist**	**Ressursbehov**
1	Kartlegge kulturminner og registrere dem i databasen Askeladden.	Enhet kultur og idrett	Fortløpende	Tverrsektorielt. Frivillige lag og foreninger.
2	Innarbeide foreslåtte hensynssoner i kommunens arealplan.	Areal og samfunn	Fortløpende	Saksbehandlere.
3	Etablere ordning med bygningsvernkonsulent.	Enhet kultur og idrett	Innen 2022	Etablere i samarbeid med Vestland fylkeskommune og det interkommunale kultursamarbeidet i regionen.
	Registrere og dokumentere nyere tids kulturminner og bygg som bør løftes fram i kulturminneforvaltningen	Enhet kultur og idrett	Innen 2025	Arbeidet gjennomføres innen planen skal rulleres.
4	Etablere kommunal tilskuddsordning for «vedlikehold og istandsetting av kulturminner»	Enhet kultur og idrett	Innen 2022	Saksframlegg til politisk behandling.
5	Etablere et ressurssenter og kunnskapsmiljø for kulturminnearbeid i kommunen.	Enhet kultur og idrett	2024	Lokalisert i Strusshamn kultursenter og tillegges daglig leder i samarbeid med Museum Vest, bygningsvernkonsulent og frivillige organisasjoner.

Mål 2: Innsatsområde forvaltning

Askøy kommune skal ha en helhetlig og langsiktig plan for arbeidet med ivaretakelse av kulturminner og kulturmiljø.

	Tiltak	Ansvar	Frist	Ressursbehov
1	Etablere hensynsoner (H570) i kommunens arealplan for prioriterte kulturminner	Areal og samfunn	Fortløpende	Saksbehandlere
2	Etablere støtte og veiledning rettet mot private grunneiere.	Enhet kultur og idrett	Fortløpende	Eksisterende personalressurser
3	Etablere en tverrsektoriell gruppe innen til saksbehandling knyttet til miljø, kulturminne og landbruk.	Areal og samfunn	2021	Eksisterende personalressurser.
4	Ivaretakelse av kommunalt eide kulturminner og bygg.	Sektor, Teknisk	Fortløpende	Prioritering i rammebudsjett vedlikehold. Større tiltak fremmes i politisk saksframlegg.
5	Etablere faste rutiner i reguleringsarbeid og byggesaker der kulturminnehensyn ivaretas.	Areal og samfunn	Fortløpende	Eksisterende personalressurser.

Mål 3: Innsatsområde formidling

Innbyggere og besøkende på Askøy skal ha tilgang til kommunens kulturhistorie, og kjenne til viktige kulturminner og historiske samlinger. Kjennskap til stedets historie skaper tilhørighet, identitet og trivsel.

	Tiltak	Ansvar	Frist	Ressursbehov
1	Tilgang til kommunale og private museumssamlinger	Enhet kultur og idrett	2021	Samarbeid med frivillige organisasjoner.
2	Utarbeide undervisningopplegg for skolene.	Enhet kultur og idrett	2022	Undervisningsopplegg lagt til Den kulturelle skolesekken (DKS)
3	Bearbeiding og publisering av historisk filmmateriell	Enhet kultur og idrett	2022	Samarbeid med Askøy museumslag. Personalressurser og finansiering ved søknad til eksterne tilskuddsordninger
4	Etablere informasjonsskilt ved historiske steder og kulturelementer.	Enhet kultur og idrett	Fortløpende	Søke eksterne tilskuddsordninger
5	Tilgang til lokalhistorisk litteratur (bøker og hefter)	Askøy folkebibliotek	Fortløpende	Tilgang i åpningstid.
6	Gjøre kjent informasjon om lokalhistorisk arkiv, og sikre at lokale arkiv blir ivaretatt på en tilfredsstillende måte.	Enhet kultur og idrett	2021	Interkommunalt arkiv Hordaland
7	Samle eksisterende dokumentasjon, og innhente nytt materiale knyttet til krigs- og okkupasjonshistorie på Askøy	Enhet kultur og idrett	2022	Samarbeid med Herdla Museum, lokale lag og foreninger og ressurspersoner

Mål 4: Innsatsområde bruk/verdiskaping

Sikre bruksverdi og bevaring av kulturminner gjennom aktivt bruk. Aktiv bruk reduserer forfall og forringelse av bygg, kulturelementer og landskap.

	Tiltak	Ansvar	Frist	Ressursbehov
1	Registrere gamle skole- og bedehus, med fokus på ivaretaking og ny bruk	Enhet kultur og idrett	Fortløpende	Samarbeid med bygningsvernkonsulent og ressurspersoner i kommunen.
	Etablere ordning med bygningsvernkonsulent	Enhet kultur og idrett	Innen 2022	Etablere i samarbeid med Vestland fylkeskommune og det interkommunale kultursamarbeidet i regionen.
2	Bedre informasjon om aktuelle tilskuddsordninger innen landbruk (fylkesmannen)	Areal og samfunn, Landbruk og enhet kultur og idrett	Fortløpende	Styrke samarbeid mellom avdelingene for å kunne gi best mulig rådgiving til aktuelle søkere
3	Gi informasjon og veiledning til aktuelle søkere.	Enhet kultur og idrett	Fortløpende	Eksisterende personalressurser
4	Etablere et forum og inspirasjonsseminar knyttet til nysatsinger og verdiskaping innen kulturminnefeltet	Enhet kultur og idrett	2021	Samarbeid med Vestland fylkeskommune, LivOGLyst og lokale aktører.

9. Vedlegg

9.1. Tabell over prioriterte kulturminner og kulturmiljø

Nr	Kategori	Kulturminne/kulturmiljø	Verdivurdering	Vernestatus
1	Automatisk fredet kulturminne	Kongshaugen, Hop Askeladden-ID: 91779-1	Svært høy	Automatisk fredet
2	Automatisk fredet kulturminne	Kongshaugen, Ask Askeladden-ID: 91737-1	Svært høy	Automatisk fredet
3	Automatisk fredet kulturminne	Boplass, Håpoldo Askeladden-ID: 91776	Svært høy	Automatisk fredet
4	Automatisk fredet kulturminne	Bergkunst, Rævuri Askeladden-ID: 95295-1	Svært høy	Automatisk fredet
5	Automatisk fredet kulturminne	Nesseborgen/Bygdeborgen, Herdla Askeladden-ID: 91771	Svært høy	Automatisk fredet
6	Automatisk fredet kulturminne	Ask kirkested Askeladden-ID: 83803	Høy	Uavklart, automatisk fredet. Hensynssone d, båndlegging etter lov om kulturminner. H730_2 Ask kirkested fra middelalderen
7	Vedtaksfredet kulturminne	Herdla Torpedobatteri Askeladden-ID: 139228	Svært høy	Fredet ved vedtak. H730_4 Herdla Torpedobatteri

8	Vedtaksfredet kulturminne	Bergen Kringkaster, Erdal Askeladden-ID: 87116	Svært høy	Fredet ved vedtak. H 730_1 Kringkasteren på Erdal
9	Vedtaksfredet kulturminne	Thomas Erichsens Minde, Hop Askeladden-ID: 87117	Svært høy	Fredet ved vedtak. Hensynssone c – bevaring kulturmiljø. Anlegget rundt Thomas Erichsens Minde (påskrift «fredet anlegg»)
10	Tettsteder	Herdla gård, bygningsstruktur og hageanlegg	Svært høy	Ingen, registrert i SEFRAK
11	Tettsteder	«Herdla Sparebank»	Middels	ingen
12	Tettsteder	Biologen, Herdla	Middels	Ingen, registrert i SEFRAK
13	Tettsteder	Herdlesundet, kai og butikk	Middels	Foreslått som hensynssone i KPA
14	Tettsteder	Skansevika, bygnings og naustmiljø	Middels	Foreslått som hensynssone i KPA
15	Tettsteder	Follesevågen, bygnings og naustmiljø	Svært høy	Foreslått som hensynssone i KPA
16	Tettsteder	Træet, Follese, Husmannsplass, kulturlandskap og naustmiljø	Høy	Foreslått som hensynssone i KPA. Reguleringsplan:
17	Boliger og byggeskikk	Mindehuset, Minde	Svært høy	Regulert til bevaring

18	Boliger og byggeskikk	Thomas Erichsens Minde Askeladden-ID: 87117	Svært høy	Regulert til bevaring. Eksteriør og 1. etg er vedtaksfredet
19	Boliger og byggeskikk	Troye, Strømsnes	Svært høy	Foreslått som hensynssone i KPA
20	Boliger og byggeskikk	Sætre, Hop, Gårdstun	Høy	Foreslått som hensynssone i KPA
21	Fiskeri	Nothengje, Nordre Haugland	Høy	Foreslått som hensynssone i KPA
22	Fiskeri	Berland, Naustmiljø	Høy	Foreslått som hensynssone i KPA
23	Fiskeri	Ramsøy, Naustmiljø	Middels	Foreslått som hensynssone i KPA
24	Fiskeri	«m/g-Silden», motorgavlbåt	Høy	Ingen
25	Fiskeri	«JOM», motorisert oselverseksring	Svært høy	Ingen
26	Fiskeri	Florvaag slip og reparasjonsverksted», Florvåg	Svært høy	Foreslått som hensynssone i KPA
27	Fiskeri	Askøy slipp og motorverksted, Marikoven	Middels	Hensynssone c) Bevaring kulturmiljø. H570_2 Marikoven
28	Fiskeindustri	Salteriet på Eidet, Hetlevik	Høy	Foreslått som hensynssone i KPA

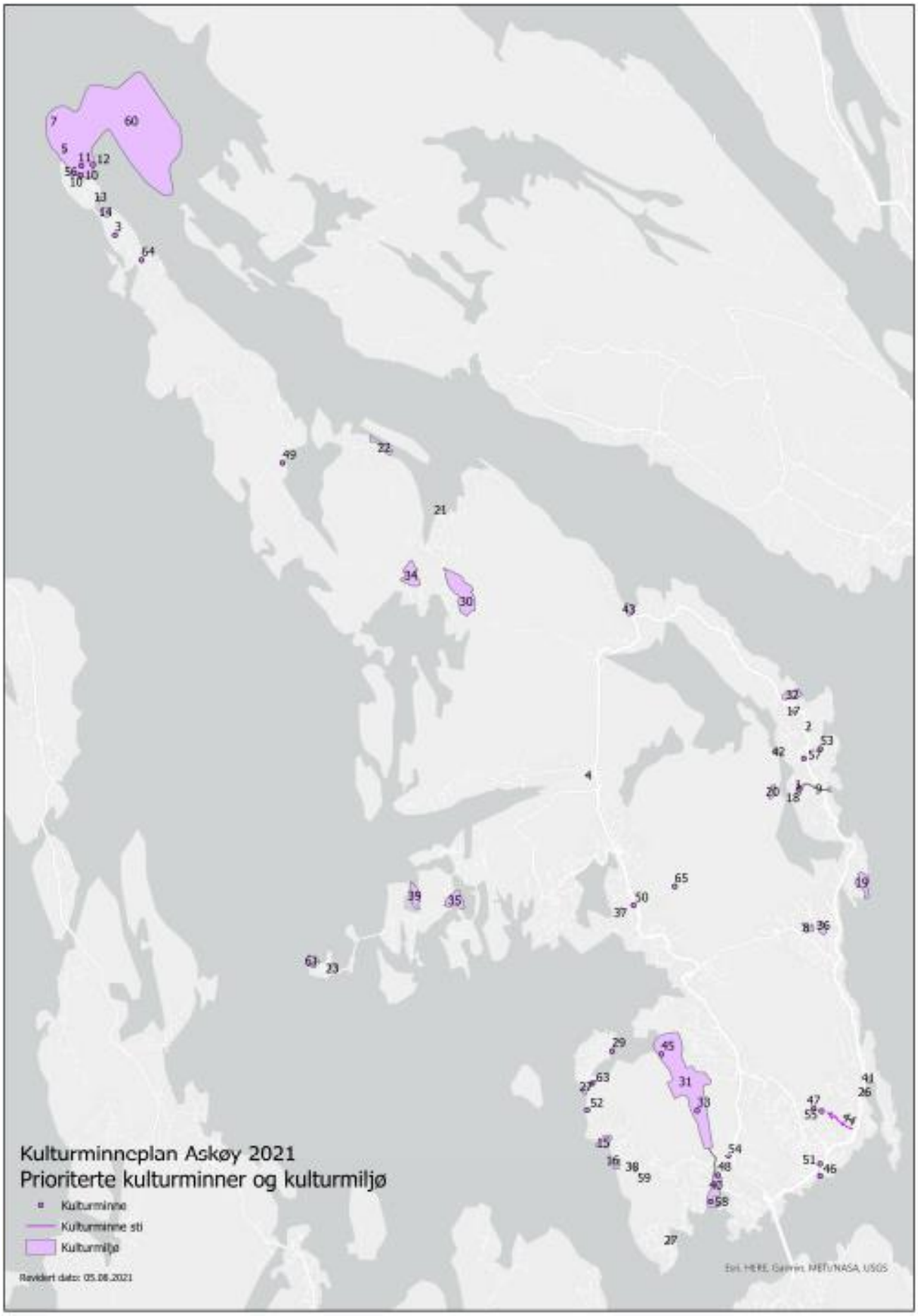
29	Fiskeindustri	Kulturfabrikken, Einar O. Haugsdal	Middels	Ingen. Registrert i SEFRAK
30	Jordbruk og kulturlandskap	Kjerrgarden. Kulturlandskap med steingarder, steinhus, jordkjeller og steingarder.	Svært høy	Foreslått som hensynssone i KPA
31	Jordbruk og kulturlandskap	Krokåsdalen. Kulturlandskap med vei og mange kulturminner.	Svært høy	Foreslått som hensynssone i KPA
32	Jordbruk og kulturlandskap	«Nyland», Steinsland, Ask. Gårdstun, innmark og kulturlandskap.	Høy	Foreslått som hensynssone i KPA
33	Jordbruk og kulturlandskap	«Strudshavn Melkeindmaalings Station». Bygg	Høy	Ingen. Bygget er ikke registrert i offentlige registre.
34	Jordbruk og kulturlandskap	Fromreide, kulturlandskap, steingarder, jordkjeller, steinløe og arkeologiske funn	Høy	Foreslått som hensynssone i KPA
35	Jordbruk og kulturlandskap	Skaget, Hanøy. Kulturlandskap	Middels	Foreslått som hensynssone i KPA
36	Jordbruk og kulturlandskap	Sandvikshaugane, Erdal. Gårdstun og innmark	Middels	Foreslått som hensynssone i KPA
37	Jordbruk og kulturlandskap	Søre Haugland. Gårdstun og kulturlandskap	Høy	Foreslått som hensynssone i KPA
38	Jordbruk og kulturlandskap	Stølen, Follese. Tun med løe og eldhus	Middels	Foreslått som hensynssone i KPA

39	Jordbruk og kulturlandskap	Botakeila, Hanøy. Kulturlandskap	middels	Foreslått som hensynssone i KPA
40	Industri og næring	Gamle Strusshamn. Sjoddifabrikk, strandhus, bolighus og andre kulturminner.	Svært høy	Foreslått som hensynssone i KPA
41	Industri og næring	Monopol – Hempel, Florvåg	Høy	Foreslått som hensynssone i KPA
42	Industri og næring	Bergen tricotage, Ask	Middels	Ingen. Byggene er registrert i SEFRAK
43	Samferdsel og kommunikasjon	Hanevik kai. Naustområde, dampskipskai og bygningsmiljø	Høy	Foreslått som hensynssone i KPA
44	Samferdsel og kommunikasjon	Svingane, fra Kopparvatnet til Svendsmyren, Florvåg.	Høy	Ingen
45	Samferdsel og kommunikasjon	«Longjabryggja» og veien gjennom Krokåsdalen. (se også nr 29)	Høy	Foreslått som hensynssone i KPA
46	Samferdsel og kommunikasjon	«Rundehuset», Kleppestø	Middels	Ingen
47	Offentlig virksomhet	Skolehuset i Skjøndal, Kleppestø	Høy	Ingen. Bygget er ikke registrert i offentlige registre
48	Offentlig virksomhet	Strusshamn skole	Middels	Ingen

49	Offentlig virksomhet	Fauskanger skole	Middels	Ingen. Bygget er registrert i SEFRAK
50	Offentlig virksomhet	Haugland skole	Middels	Ingen. Bygget er registrert i SEFRAK
51	Offentlig virksomhet	Askøy rådhus	Middels	Ingen. Bygget er registrert i SEFRAK
52	Offentlig virksomhet	Boss-sjakten, Utsikten, Hetlevikvegen	Middels	Ingen
53	Organisasjonsliv	Asketun	Middels	Ingen.
54	Organisasjonsliv	Norrønaheimen	Høy	Ingen. Bygget er registrert i SEFRAK
55	Organisasjonsliv	Bergheim	Middels	Ingen
56	Tro, kirke og bedehus	Herdla kirke	Høy	Herdla kirkested er automatisk fredet (lokalitet 84557). Hensynssone d) båndlegging etter lov om kulturminner. H730_3 Herdla middelalderkirkegård
57	Tro, kirke og bedehus	Ask kirke	middels	Ingen
58	Tro, kirke og bedehus	Strusshamn kirke	Middels	Ingen
59	Tro, kirke og bedehus	Mizpa, Follese	høy	Ingen

60	Forsvar og krigsminne	Herdla fort	Svært høy	Foreslått som hensynssone i KPA. Deler av anlegget er fredet.
61	Forsvar og krigsminne	Ramsøy kystfort	Høy	Regulert til LNRF-område. Foreslått som hensynssone i KPA
62	Immateriell kulturarv / private samlinger og dokumentasjon	Brekkefilmene	høy	Filmene er digitalisert
63	Automatisk fredet kulturminne	Boplass/heller, Hetlevik Askeladden-ID: 91777	Svært høy	Automatisk fredet.
64	Automatisk fredet kulturminne	Gravhauger, Guldbrandsøy Askeladden-ID: 91767, 91768-1, 91769-1, 91770-1 & 91766.	Svært høy	Automatisk fredet
65	Håndverkstradisjoner og førindustriell produksjon	«Stemmo på Dalen» (Gbnr. 15/29	Middels	Ingen. Er ikke registrert i SEFRAK. Kulturminnet må registreres i offentlige registre.

9.2. Kart over prioriterte kulturminner og kulturmiljø

9.3. Verneverdier:

Kunnskapsverdier

Representativitet

Det er ønskelig å sikre et representativt utvalg av kulturminner. Enkeltobjekt kan utgjøre et av flere kulturminner som sammen sikrer bredden i utvalget, eller det kan være et godt eksempel på et kulturminne som det finnes flere av.

Sammenheng og Miljø

Hvilken kunnskap vi kan få fra kulturminner er avhengig av om vi tar vare på ett isolert enkeltobjekt eller en gruppe objekter som utgjør en større sammenheng. Sammenhenger i tid og rom, knyttet til funksjon og sosial kontekst, gir oss kunnskap utover det ett enkelt objekt gir oss.

Autentisitet

Autentisitet er knyttet til tid, rom og funksjon. Et autentisk objekt bør være i tilnærmet original stand, uendret, eller at endringene som er gjort i løpet av tiden er synlige og lett lesbare. Levetiden på materialet er vesentlig når autentisitet skal vurderes. Som regel er det et minstekrav til originalt materiale i kulturminner for at de skal ha høy verneverdi.

Fysisk tilstand

Det må vurderes om kulturminnet eller kulturmiljøet er i en slik fysisk stand at det kan bevares. Der det er mulig å velge mellom to like kulturgjenstander vil det være naturlig å velge den som er best ivaretatt.

Opplevelsesverdier

Sammenheng og miljø

Det har alltid vært ett samspill mellom landskap, naturresurser og menneskeskapt miljø. Den største lokaliseringsfaktoren for bosettelse, næringsvirksomhet og ferdsel på Askøy har alltid vært tilgangen til sjøen Ved å ha en helhetlig og gjennomtenkt plan for vern og utvikling, er det mulig å opprettholde og videreutvikle de historiske nøklene til forståelse av stedets karakter.

Arkitektonisk og kunstnerisk kvalitet

Kulturminner og kulturmiljø har en særegen verdi, uansett hvilken sammenheng de er opplevd i. Bygninger, kunsthåndtverk, hellemalerier og andre kulturminner kan ha en estetisk kvalitet i seg selv. Slike kulturminner forteller oss for eksempel ikke bare om en tidligere verdensforestilling, men også om menneskets trang til kunstnerisk utrykk.

Identitet og symbol

Kulturminner og kulturmiljø som har særegne kvaliteter som gir en følelse av gjenkjennelse og tilhørighet er viktig for mennesket. Det kan være konkrete hendelser, personer, sagn og tradisjoner som er knyttet til et spesifisert område, eller andre spesifikke kulturminner som regnes som viktige for mennesker som bor der.

Bruksverdi

Økonomi og bruk

Eiere vil normalt ta vare på bygninger og anlegg som har høy bruksverdi. Kostnader ved å eie blir holdt nede gjennom hyppig bruk og vedlikehold. Dette er den enkleste og rimeligste måten å verne på. Dersom tilstanden på bygg eller gjenstanden er god, kan økonomiske og kulturhistoriske argumenter bygge hverandre opp til fordel for vern.

Økologi

Bruk av bygninger og anlegg har langsiktig og positiv effekt på miljøet. Å rive gamle bygg og erstatte dem med nye utgjør en miljøbelastning. Tilrettelegging og ombygging av gamle bygg til ny må veies opp mot miljøbelastningen ved å rive og bygge nytt. Gjenbruk av materialer vil gagne både miljø og kulturminnehensyn.

9.4. Rutiner for saksbehandling – Kulturminner

En del av kulturminnene i Askøy kommune er prioritert i kulturminneplanen, og en stor del av kulturminnene er registrert i SEFRAK-arkivet. Det er likevel mange kulturminner som ennå ikke er registrert. Eksempler på dette kan være steingarder, jordkjellere og kulturminner i utmark, og bygg og anlegg som er bygget senere enn 1900, men som likevel har en særegen kulturminneverdi.

Avklaring av vernestatus

Kulturminner og kulturmiljø kan ha ulik vernestatus. Det er flere registre og nettsider som kan gi informasjon om denne:

- Miljøstatus.no
- Braarkiv.no/riksantikvaren
- Hordaland Fylkeskommune - www.hordaland.no/
- Riksantikvaren - www.ra.no
- Naturdatabasen.no viser kulturminner
- Askeladden
- Kulturminnesøk.no

Opplysninger om vernestatus kan også ligge i plan for området (kommuneplan, reguleringsplan, kommunedelplan).

Uavhengig av vernestatus skal tiltakshaver sende inn bilde fra alle fasader/himmelretninger av kulturminnet og bilde av omliggende miljø.

Verneverdige kulturminner
Kulturminnet kan være verneverdig selv om det ikke er fredet. Det skal derfor gjøres en vurdering av verneverdien til kulturminnet/kulturmiljøet.

SEFRAK – registeret
Bygninger og kulturminner i SEFRAK registeret er i utgangspunktet ikke tillagt spesielle restriksjoner, og de fleste er ikke verdivurdert. Registreringen fungerer likevel som et varsko om at man bør ta en vurdering av verneverdien før det eventuelt blir gitt løyve til å endre, flytte eller rive en bygning. I kartvisninger er SEFRAK-registreringene vist i form av en rød, gul eller grå trekant. - *Alle endringer eller riving av SEFRAK-bygg må sendes til uttale.*

- Rød trekant: Meldepliktig bygning eldre enn 1850. Vurdering av verneverdien MÅ gjøres før søknad om endring eller riving kan bli godkjent (kml § 25). Enhet for kultur og idrett v/kultursjefen skal gjøre en vurdering av verneverdien, og søknader skal sendes til uttale fra Vestland fylkeskommune.
- Gul trekant: andre SEFRAK-bygning. Uttaleinstans: Enhet for kultur og idrett v/kultursjefen
- Grå trekant: ruin eller fjerna bygning Uttaleinstans: Uttaleinstans: Enhet for kultur og idrett v/kultursjefen.

Freda kulturminne/kulturmiljø:
Det er forbud mot *å «sette i gang tiltak som er egnet til å skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredet kulturminne eller fremkalle fare for at dette kan skje»*, jf. kml. § 3.

Tiltakshaver har stanse- og meldeplikt dersom det viser seg at et arbeid som er satt i gang kan virke inn på et automatisk fredet kulturminne, jf. kml. § 8. Det samme vil også gjelde for vedtaksfredede og forskriftsfredede kulturminner/kulturmiljø. Alle automatisk fredede kulturminner har en sikringssone på minimum 5 meter i alle retninger rundt objektet, jf. kml. § 6.

Rutiner for behandling av kulturminner i private detaljreguleringsplaner

- Planmyndighetene innkaller kulturavdelingen til oppstartsmøte dersom det er kulturminneinteresser i planområdet.
- Kulturavdelingen fremmer sine synspunkt på oppstartsmøtet. Dette tas med i oppstartsmøte-referatet. Plankonsulenten tar dette med seg i den videre planprosessen.
- Når planforslag mottas, sendes planforslaget på uttale til kulturavdelingen. I planbeskrivelsen er det et eget punkt om kultur og kulturminner, der plankonsulenten må redegjøre for hvordan dette temaet er ivaretatt.

- Kulturavdelingen gir en eventuell uttale til planforslaget.
- Saksbehandler videreformidler uttalen til plankonsulenten når det gis tilbakemelding på planforslaget.
- I saksutredningen til behandling om offentlig ettersyn og høring, blir uttalen til kulturavdelingen gjengitt og kommentert av planmyndighetene. I kommentaren vil det fremgå hvordan uttalen er fulgt opp.
- En tettere dialog mellom kulturavdelingen og planmyndighetene er ønskelig i særskilte tilfeller.

Følgende saker skal sendes til Vestland Fylkeskommune til uttale, med kopi til kultursjefen, dersom de omfatter:

- Automatisk fredede arkeologiske og marinarkeologiske kulturminne, og andre fredede kulturminner/kulturmiljø.
- Stående byggverk fra før år 1850 (rød markering i SEFRAK)
- Byggesaker og andre tiltak i nærføring med automatisk freda kulturminne og deres sikringssoner (kml § 4).
- Søknader og meldinger om større tiltak innenfor kulturmiljø og kulturlandskap som er vurdert å være av nasjonal og/eller regional verdi.
- Søknader som berører krigsminner- og/eller miljø som har interesse utover lokal verdi. Dette må vurderes i hvert enkelt tilfelle.
- Tiltak og inngrep i sjø og vassdrag må avklares når det gjelder kulturminner i og under vatn.
- Etablering av VA – anlegg i uregulert område.
- Dispensasjonssøknader som berører nasjonale eller regionale kulturminner.
- Byggesaker som har regional og nasjonal kulturminneinteresse.
- Saker som gjelder registrering av automatisk fredede kulturminner.
- Saker som omhandler skjøtsel og tilrettelegging av automatisk fredede kulturminne
- Søknader om tiltak i landbruket. Her under nydyrking, driftsveier, skogbruk og grøfting (bakkeplanering, massetipping).
- Tiltak knyttet til kirker og kirkegårder generelt. Tiltak på listeførte kirker bygd etter 1850 spesielt, og på enhver bygning nærmere enn 60 meter fra disse.
- Tiltak innenfor område av nasjonal og/eller regional verdi som er regulert til spesialområde vern eller hensynssone iht. til pbl. § 12-6.
- Dersom det er snakk om helt spesielle bygninger – uansett alder – bør HFK ha sak til uttale. Dette gjelder for eksempel tiltak på ikke listeførte kirker bygd etter 1850, bygge- og rivesaker på bygninger som i kommunale kulturminneplaner er vurdert å være av høy verneverdi.
- Etablering av kabel- og rørledningsgrøfter.
- Deling av grunneiendommer i LNF-område med formål om nybygg.

I oversendelser til Vestland Fylkeskommune må følgende legges ved:

I bygge- og rivesaker skal det vær med følgende opplysninger:

- Planstatus og vernestatus.
- Navn på eventuell reguleringsplan som bygningen ligg innafor, samt reguleringsformål og plankart.
- Om tiltaket er en dispensasjonssak iht. pbl. § 19.
- SEFRAK-nummer (finnes i GAB).
- Tydelige kart med stedsnavn, gatenavn, gårdsnavn, gårds- og bruksnummer.
- Plan- og fasadetegninger av eksisterende og ny situasjon.
- Bilde av bygningen og nære omgivelser.
- Byggeår, byggemåte, materialbruk, teknisk tilstand og eventuelle skader.
- Utredning av tiltak.
- Foreløpig vurdering fra kommunen knyttet til verneverdien.
- Navn på tiltakshaver og saksbehandler i kommunen.
- Søknader knyttet til dispensasjon, landbruksveier, nydyrking m.m. må alltid ha med gårdsnamn, gårds- og bruksnummer, kart og fotodokumentasjon.

(https://www.hordaland.no/nn-NO/kultur/kulturminnevern-og-museum/kulturminnesaker-som-skal-sendast-til-fylkeskommunen/)

Aktuelle regler knyttet til kulturminne/kulturmiljø:

- Pbl. § 31-1 Ivaretakelse av kulturell verdi ved arbeid på eksisterende byggverk.
- Pbl. § 31-2 Tiltak på eksisterende byggverk.
- Pbl. § 31-4 Pålegg og dokumentasjon og utbedring.
- Pbl. § 29-1 Utforming av tiltak.
- Pbl. § 29-2 Visuelle kvaliteter.
- Kapittel 19 i SAK10 – Kommunen sin hjemmel for å gi pålegg om utbedring av bevaringsverdige bygninger.

10. Litteraturliste

Askeladden og Kulturminnesøk

Askøy Museumslag (red): Askøykalenderen. Utgaver fra 1991-2020.

Brekke, Nils Georg (red): Kulturhistorisk vegbok: Hordaland. Bergen 1993

Clausen, Conrad: Askøy Herad i hundrad år 1837-1937. Bergen 1937

Florvåg Idrettsforenings jubileumsberetning 1930-1980

Fossen, Anders Bjarne: Askøys historie: bind 1-3. Fra de eldste tider til 1870. Bergen 1999, Det nye Askøy blir til 1870-1940. Bergen 1996. Vår egen tid 1940-1997. Bergen 1998

Fossen, Anders Bjarne: Askøyprofiler II. 2007

Fossen, Anders Bjarne: Askøy fra de eldste tider til ca 1800. Askøy 1974

Fossen, Anders Bjarne: «Nu hist en Øe sig stolt oppreiser,...» Bilder fra Askøy. Bergen 2009

Fossen, Anders Bjarne: Søk glede – Spre glede. Strusshamn musikkforening i 100 år. 1912-2012. Bergen 2011

Virkesdal, Erling: Strusshamn: fortid i levende live. Bergen 2012

Virkesdal, Erling: Tolv på hel og tolv på halv. Rutelaget Askøy-Bergen A/S. Bergen 1994

https://www.forsvarsbygg.no/no/verneplaner/landsverneplan-for-forsvaret/sor-og-vestlandet/herdla-fort/

https://digitaltmuseum.no/011085441760/det-tyske-kystfortet-pa-ramsoy

https://www.grind.no/

https://askeladden.ra.no/

https://kulturminnesok.no/

http://marcus.uib.no/

Planer og rapporter

Kommuneplanens arealdel 2012 - 2023

Kommunedelplan for kultur, idrett og friluftsliv 2014 – 2025

Regional kulturplan for Hordaland 2015 - 2025

Stortingsmeldinger og lover:
Riksantikvaren 2019, Riksantikvarens strategi for arbeid med kulturarv i kommunene 2019-2022.

Riksantikvaren 2016, Kulturminner, kulturmiljøer og landskap – planlegging etter plan og bygningsloven.

Riksantikvaren 2015, Konsekvensutredning av kommuneplanens arealdel for tema kulturminner og kulturmiljøer